З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ

Книга І

* *
*

В дитинстві ще... давно, давно колись
Я вибіг з хати в день майовий...
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились...

Весь Божий світ сміявсь, радів...
Раділо сонце, ниви, луки...
І я не виніс щастя-муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів...

1904

* *
*

З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх,
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!

В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...

1906

АЙСТРИ

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умились росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать...

І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,—
І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...

Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледіли айстри, що вколо — тюрма...
І вгледіли айстри, що жити дарма,—
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяяло сонце над трупами їх!..

1905

* *
*

Ах, скільки струн в душі дзвенить!
Ах, скільки срібних мрій літає!
В які слова людські їх влить?!
Ні, слів людських для їх немає...
Вони ж так прагнуть в слові жить...

Так часом весь в огні горить,
Стражда закоханий до краю
І слів не зна, в які б він влить
Зумів любов свою безкраю...
«Вона» ж чекає... і мовчить...

1904

* *
*

Пекло, здавалось, було в ту годину...
Грім, як шалений, стогнав і ревів,
Блискавок стріли літали без впину,

Ввесь небозвід то палав, то чорнів.
Буря пройшла, і я з жахом питаю:
Що ж то зробилось з коханого краю?
Певно, руїну та буря зробила?
Кажуть: «Вербу десь розбиту добила».

Думко! коли і тебе виливаю
В слово холоднеє, в пісню свою,
Пекло таке ж я в душі своїй маю —
Спалює всю воно душу мою...
Думко! остуджена словом людським,—
Пісне! що зробиш ти в краї моїм?
Може, й ти вдариш в вербу недобиту,
В ту, що жила, не радіючи світу?!

1904

* *
*

Сніг в гаю... але весною
Розів'ється гай...
...Може, долею ясною
Зацвіте й мій край.

В небі мла, а сонце гляне,—
Мла розтане вмить...
...Може, й мій народ повстане,
Морем зашумить!

Сон... але всю землю збуде
Жайворон-гонець...
Може, й ти, мій сонний люде,
Знайдеш сну кінець.

Смерть... Але її задуше
Пісня, сміх і рух...
...Ой скажи, народна душе,
Де живий твій дух?

. . . . . .
. . . . . .

На обличчі рабство, туга,
Безпросвітна мла...

Де ж то гордість твого духа —
Вільного орла?

Що вона в тобі робила,
Як віки ти гнив,
Почорнілая могила
Між зелених нив?!

Як вулкан, стоїш ти, згаслий,
Але чую я,
Що в душі твоїй прекрасній
Море ще огня.

Вірю я, що обороне
Сам себе мій край...
О мій велетню Самсоне,
Пута розривай!!

1906

* *
*

Хтось ударив без жалю по серці моїм,—
І забилося серце в вогні золотім...
І посипались іскри ясні,
І в дзвінкі обернулись пісні.

Йшли літа... і самотність з літами росла,
І круг мене все більше темнішала мла...
І в знесиллі вмирали в тій млі
Ясно-злотнії іскри мої.

Погасало з літами і серце сумне...
Та прийшла ти і вдарила в серце мене,—
І летіли знов іскри ясні,
І в дзвінкі оберталась пісні.

1906

* *
*

Пташко! Будь рада теплу і весні,
Кинь жалкувати по долі...
Слухай: навколо лунають пісні,
В сонці купається поле.

Плаває-в'ється над річкою мла,
Ваблять, всміхаючись, луки...
Дай мені руку — і геть від села,
Де нам дались тільки муки.

Дай мені руку — і в поле біжім,
В степ голубий та широкий;
Там, серед нього, під небом ясним
Знайдем ми втіху і спокій.

Всіх там, у полі, уклоном низьким
Жито привітно стрівае,
Сонце ласкаве промінням своїм
Рівно для кожного сяє.

Станем ми в полі на стежці глухій,
Стане нам тепло і ясно,
Стомлене серце під шум польовий
Стихне і солодко згасне.

Сонце погасне, і ніч прилетить
З чарами, сріблом, красою,
Пісня кохання в гаю задзвенить,
Нас зачарує собою...

Цілу ми ніч проблукаємо там,
Ранком ми підем щасливі...
Буде проміння всміхатися нам,
Будуть кивати нам ниви...

1903

СЛОВА УТІХИ

Втішай її, кажи їй, бідній...
Слова утіхи — роси наче,
Що звільна падають по одній
На серце хворе і гаряче.

1905

* *
*

Її душа — як чайка над водою...
Пісні, і сміх, і радість скрізь,
Вона ж літа, не зна спокою,
І скигле з тугою палкою,
І розсипає перли сліз.

1904

* *
*

Коли весна рожева прилетить
І землю всю вбере, і заквітчає,
Коли зелений гай ласкаво зашумить
І стоголосо заспіває,
Коли весні зрадіє світ увесь
І заблищить в щасливій долі,
І ти одна, в квітках і травах, в полі десь,
Серед весни, краси і волі
Не зможеш більше серця зупинить,
Що в грудях буде битись, мов шалене,
І скрикнеш,—знай, не долетить
Уже твій скрик тоді до мене...

1904

ВТІХА

Облиш, не плач, бо в долі злій
Ще й нас на світі щось чекає...
Пролине час в журбі тяжкій,
«Самотність» — ім'я їй.

О, нас вона вже не лишить,
Як всі, в недолі не одійде,
Довіку з нами буде жить
І навіть, знай, в останню мить
Закрити очі прийде.

1904

* *
*

Що мені з того, що сонце весняне
Дивно засяє в промінних ясних,—
Людність з ним разом сміятись не стане,
Здавлена щемками дум крижаних.

Що мені з того, що жайворон в полі
Буде про волю, про небо дзвонить,—
Людність не зірве кайданів неволі,
Людність не стане по-людському жить.

Що мені з того, що в квітах розкішних
Буде цвісти і пахтіти земля,—
В тих же сльозах і стражданнях невтішних
Журно дзвенітиме пісня моя.

1905

* *
*

В болотах жаби рай знайшли
І там плодились, і згнивали,
А десь над ними клекотали
В повітрі чистому орли.

І туркіт жаб, і дух гнилий
До їх туманами знімались,
І до болот орли спускались,
І виливали гнів палкий.

Та жаби, всі в сітках турбот,
На клект орлячий не зважали,
Жили, плодились і згнивали
В багні смердючому болот.

І повні скорбного чуття,
Орли за хмарами літали
І ситих жаб уже не звали
З болот до вищого життя.

1905

ІСКРА

Вона б ще жевріти могла,
Та більше жевріть не схотіла,—
Ураз всю міць свою взяла,
Всю ніч осяяла і — стліла...

Погасла іскронька мала,
Рожеве світло більш не ллється...
І шкода сяйва і тепла,
І ніч темнішою здається...

Дарма! Лишивсь від тебе слід...
Заб'є бенкет колись горою,
І на йому згадає світ
Про ніч, осяяну тобою!

1904

ЛІТНЬОЇ НОЧІ

Дихають тихо акації ніжні,
Злегка колишуться в сутіні срібній,
Дивляться мовчки на місяць, на зорі,
Дивляться в світ, ним, ясним, зачаровані...

Чом я, скажіть, не акація ніжна,
Нащо думки мене спалюють, мучать?!
Чом я не можу забутись остільки,
Щоб лише міг я дивитись і дихати?..

1905

* *
*

«Підтримуй дух, розбуркуй думу,
Вливай огонь в людські чуття,
Крізь сльози смійсь, нудьги і суму,
До краю сповнилось життя!!»

«Я рад співать, та в серці болі...
Навіщо ви вчинили їх?!
Того і сяє мимоволі
Так дуже сліз в піснях моїх».

1904

* *
*

Ти знов прийшла, щоб всі чуття холодні
Вогнем страждання запалить,
Ти знов прийшла, щоб всі страшні безодні
Душі моєї розбудить...

Ти знов прийшла, щоб кинуть на поталу
Весь світ чуттів і дум моїх,
Щоб вічно я страждав по ідеалу
І досягнуть його не міг.

1904

* *
*

Ой не сійтесь, сніги, ой не сійтесь, рясні,
Не губіть ви останньої слави:
Гріє здалека землю усмішка весни,
Пробиваються проліски, трави.

Не злякать вам нікого, холодні сніги,
Бо розтопе вас сонце блискуче,
І нечуваний сміх залуна навкруги,
Як тікати ви будете в кручі.

Ой не сійтесь, сніги, ой не сійтесь, рясні,
Згиньте в темній безодні навіки!
Хоча пізно, а все ж діждемось ми весни,—
Свята волі, і світла, і втіхи.

1904

* *
*

О ніч чудовна і чудова!
Ще вчора сіявсь сніг рясний,—
Сьогодні ж теплінь і понова,
І проріст трав, і день ясний...

Знай,— те ж колись і з людьми буде...
Я вірю в диво! Прийде час,—
І вільні й рівні встануть люде,
І здійснять мрії всі ураз!

1906

* *
*

Дві хмароньки плили кудись
В убранні золотім
І мовчки зупинилися
Над краєм чарівним.

Річки ясні жемчужились,
Шуміли і пливли,
Лани зливались з луками,
Пахтіли і цвіли.

І довго ще дві хмароньки
Стояли мовчки вряд
І, пливучи, спинялися,
Щоб глянути назад.

Дивилися, а горенька
Не видко їм було:
В кущах воно гадюкою
Плодилось і жило.

1905

* *
*

Ой не квітни, весно,— мій народ в кайданах,

Мій народ в задумі,
Очі його в стумі,
Серце його в ранах,
А життя в туманах.

Ой не квітни, весно, пишними квітками,

Бо народ мій встане,
Розіб'є кайдани,
Вкриє світ димами,
А поля тілами.

Ой не квітни, весно, глянь — надходять хмари,

Тугою чорніють,
Гнівом червоніють,
Ой ті хмари-кари...
Смерть вам, яничари!

1906

КОНВАЛІЯ

Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
Бо біля неї не трави всміхались,
Бо понад нею не віти гойдались,—
Мовчки кімната пустельна сіріла...

Де ж тії пестощі вітру летючого,
Де ж тії квітоньки гаю пахучого,
Де ж тії ночі сріблясто-блакитні,
Де ж тії ранки рожеві, привітні,
Де ж тії усміхи сонця блискучого?!

О, не одна ти не в рідній оселі...
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив,—мене оточатимуть люде.
Глянув,— чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

1905

* *
*

Душа моя — пустка холодна й німа...
Нічого в тій пустці самотній нема:
То вітер розвіяв, то хвилі зірвали,
То, граючись, діти малі розібрали.

Душа моя — дно безджерельне й сухе,
Де тільки сіріє каміння важке...
Тим сірим камінням колись в мої груди
Все били без жалю, жалкуючи, люде.

1904

* *
*

Вам казано — любіть братів,
Діліть добро, не будьте псами,
Бо Бог в рабах запале гнів
І піде вас судить з рабами,
І піде вас судить з рабами
І вчине суд страшний над вами.

Ще Бог, Бог помсти, не злетів,
Але гудуть вже в небі громи,
Крізь хмари блиска Божий гнів,
Кругом займаються хороми,
Кругом займаються хороми,
І гасла бою ждем давно ми.

1906

* *
*

Підбиті голуби знімались
З землі до променів ясних,
І знов на землю обривались,
І червоніли груди їх...

Знялися згуки і упали
На бідне серце моє знов...
Вони в безоднях десь пропали,
А з серця виступила кров.

1905

* *
*

Ти з'являєшся, як ранок...
Там, на заході, ще ніч,
А на сході уже небо
Червоніє від проміння,
Блиску сонця золотого...
Як в чеканні б'ється серце!

Ти ідеш, як день блискучий...
Все радіє навкруги,
Все впилось очима в сонце,
Все співає йому гімни,
Простяга до його руки...
Як радіє, квітне серце!

Ти проходиш... ніби вечір...
Там, на заході, ще день,
Там ще небо в барвах грає,
А на сході вже, як демон,
Чорна ніч розкрила крила...
Як щемить у щемках серце!

1906

* *
*

Коли хочеш знать, серденько,
Як тебе люблю,—
Єсть тут гай один близенько,—
Там щебече соловейко
Про любов мою.

1905

ЛЮБОВ

О, не дивуйсь, що ніч така блакитна...
Що вийдеш ти, то знала ніч оця,—
І через те вона така привітна,
Ясна і ніжна без кінця...

О, не дивуйсь, що пахощі навколо,
Що, мов зомлілі, дивляться квітки,—
Ця ніч твоє квітчає ними чоло
І з них тобі плете вінки.

О, не дивуйсь, що стільки зір на небі,
Що ночі так прозора срібна мла,—
Ця ніч ясна убралася для тебе,
Для тебе й срібло розлила.

І тільки ти в кімнату підеш з ганку,
Погасне тихо й журно свято скрізь,
А хмарна ніч проплаче аж до ранку
Дощем рясним невтішних сліз...

1904

ЧАРИ НОЧІ

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її,—
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:

Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе —
І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмілій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбились зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не вспіла,—
Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли ввесь світ співає?
Налагодь струни золоті:
Бенкет весна справляє.

І сміло йди під дзвін чарок
З вогнем, з піснями в гості
На свято радісне квіток,
Кохання, снів і млості.

Загине все без вороття:
Що візьме час, що люде,
Погасне в серці багаття,
І захолонуть груди.

І схочеш ти вернуть собі,
Як Фауст, дні минулі...

Та знай: над нас — боги скупі,
Над нас — глухі й нечулі...»
. . . . . .
. . . . . .

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її:
Знов молодість не буде!»

1904

* *
*

Хай вона грає, танцює, співає,—
Нащо її за веселість судить?
Хай її пісня широко лунає,
Поки душа її любить, бажає,
Поки їй хочеться жить.

Хай вона легко на крилах несеться,
Поки життя не приборкало їх...
Поки ще з неба їй сонце сміється,
Поки в ній серце і чує, і б'ється,
Повне кохання і мрій золотих.

Хай її молодість квітне, співає,—
Молодість в віку,— що в року весна...
Хай же весною вона і минає,
Хай же, як сонце весняне, і сяє,
Хай, як весна, вона буде й рясна.

Хвилями линуть літа молодії,—
Їх їй ніколи назад не вертать...
Хай же живе вона в полону мрії,
Хай від життя вона важко хмілієе,
Поки ще келихи повні стоять!

1903

ХВИЛЯ

Там, де верби хилять віти,
Там, де лози струнко гнуться,
Там, на озері розкішнім,
Хвиля срібная жила.

Вранці кучерями гралась,
В чисте озеро дивилась
І у затишку під листям
Колихалась на йому.

Гасне день, злітає вечір,
Вечір озеро цілує,
Кута землю в темні шати
І тумани розстила.

Срібний місяць випливає,
Місяць озеро цілує,
Хвилю променем лоскоче,
Щоб розбуркати від сну.

Хвиля очі розкриває,
Потягається, зітхає,
Млосно дивиться на місяць,
Усміхається йому.

Вечір в срібній млі розтанув,
Ніч спустилася на землю,
Розлилася понад нею
І взяла в обійми крил.

Хвиля коси розпускає,
Убирається в каміння,—
В перли, яхонти, топази,
В срібло, золото, смарагд.

Хвиля котиться по водах,
Хвиля грає, бризка ними,
Поринає в їх свавольно
І гойдається на їх.

Гнуться ясені до хвилі,
Гнуться явори і квіти,
Гнуться верби, гнуться лози,
Гнеться, хилиться комиш.

Стогне ясень: «Срібна хвиле!»
Стогне ясень: «Люба хвиле,

Глянь на мене, молодого,
Як з кохання в'яну я...

Як мій лист зелений жовкне,
Темні кучері січуться.
Скільки сліз в очах у мене,
Скільки смутку на душі!»

Шепче хвиля: «Любий ясень!»
Шепче хвиля: «Пишний ясень,
Я ж давно тебе кохаю...
Ти не віриш? Бідна я...»

Ясень мліє, ясень сяє,
Ясень віти простягає,
Щоб обняти срібну хвилю
І про смуток розказать.

Хвиля ж вже втекти успіла,
Хвиля ж вже давно сміється
І у ясеня питає:
«Невже краща я від верб?»

Гнуться лози, шепчуть: «Хвиле!»
Гнуться лози, шепчуть: «Люба!
Покохай нас, срібна хвиле:
Ми вродливі і гнучкі.

Як найкращую перлину
Береже глибоке море,
Так, схилившись над тобою,
Берегтимем ми тебе.

Вранці ми не пустим промінь,
Щоб тебе він не розбуркав,
Не розвіяв мрій рожевих,
Спокій твій не зворушив».

Шепче хвиля: «Любі лози!»
Шепче хвиля: «Милі лози!
Я ж давно вже вас кохаю,
В'яну, сохну і мовчу...»

Лози мліють, лози сяють,
Лози віти простягають,
Щоб обняти срібну хвилю
І на смерть зацілувать.

Хвиля ж вже далеко ллється
І над лозами глузує:
«Гей ви, лози кривобокі!
Хай вас люблять комиші!»

Гнуться квіти, шепчуть: «Хвиле!»
Гнуться квіти, шепчуть: «Люба!
Вийди ти до нас на берег:
Ми кохаємо тебе...

Тут, на березі зеленім,
Ллються пахощі чудові,
Шелестять казки осоки,
Роси сиплються вночі».

Шепче хвиля: «Любі квіти!»
Шепче хвиля: «Бідні квіти!
Ви не знаєте і досі,
Що давно люблю я вас...»

Квіти сяють і радіють,
Квіти миються росою,
Хочуть хвилю заквітчати
І барвінками обвить.

Хвиля ж вже давно сміється
І над квітами глузує:
«Гей, квітки, кохайте трави,—
Я родилась не для вас!»

В'ється вітер, шепче: «Хвиле!»
В'ється вітер, шепче: «Люба!
Покохай мене, вродлива:
Сміліий, буйний, вільний я!

Я візьму тебе на крила
З цього озера тісного,
Що деревами закрито
І закуто в береги.

Я з тобою побуваю
І на горах, і на хмарах,
Я з тобою облітаю
Цілу землю, цілий світ!»

Шепче хвиля: «Буйний вітре!»
Шепче хвиля: «Смілий вітре!
Я була давно твоєю
І зостануся повік».

Вітер тихне, вітер мліє,
Хоче хвилю взять в обійми,
Хвиля ж вже пірнула в воду
І сміється десь в воді.

Стогне ясень над водою,
Стогнуть лози, гублять сльози,
В'януть квіти, плаче вітер,
Хвиля ж знов жартує з кимсь.

1904

ЗИМОЮ

Дивилося сонце на срібнії віти,
Всміхалося їм, і вони не змогли
Усмішки блискучого сонця стерпіти
І танути в млості якійсь почали...

І срібло розтало... і бачили віти,
Як капали сльози по одній із них,
Як сонце сміялось і сяло в блакиті...
О сонце! Нащо ти всміхалось до їх?!

1904

* *
*

У тім садку, де ми колись сиділи,
Стоять вишні і журяться похилі,
Що в хмари сонечко зайшло,
Що листя й квіти облетіли,
Що їх снігами замело...

Стоять в журбі, шепочуться в печалі:
«Чого ми ще в той час весною ждали,
Чом повним щастям не жили?!
Чом пишний лист не ми зірвали,
А буйні вітри рознесли?!»

* *
*

Хто нам казати не давав
В ту ніч весни слова признання,
Коли над нами місяць сяв,
Коли без впину щебетав
Всю ніч співець кохання?..
Хто нас мовчати заставляв?..

Хіба ж тебе я не любив
Чистіш і більш, ніж люблять люде?
Хіба б сказать я не зумів,
Який вогонь в мені горів
І як палив він груди?..
Чому ж сказати я не смів?..

Мовчала ти, мовчав і я...
Не будучина нас жахала:
Нас не змогло б злякать життя,—
Мої кипучі почуття
І смерть собою б не злякала.
Чому ж мовчали — ти і я?..

О, правда, знали ми в ту мить,
Кому сміється ніч і сяє,
Про віщо листя шелестить,
Для кого спів в саду дзвенить,
Чому він іноді стихає...
Чому мовчали ми в ту мить?..

Хто нам тоді уста скував?..
Нема одмови на питання...
Коли б же час той знов настав,
Тепер би я вже не мовчав,
Усе б казав я про кохання...
Усе б казав, усе б казав...

1903

БЕЗСМЕРТНИКИ

Вони давно вже втратили життя,
В них згасло все, що тільки малось,
Умерли всі і думи, і чуття,
І тільки форма їх такою же зосталась...

Але вони сміються, мов ввi сні,
І погляд мій приковують до себе,
Нагадують розкоші весняні
І кажуть про тепло, про радощі, про тебе.

Ці квіти — спогади про світлі дні...
І хай відносин наших світ погасне,
А спогади все ж будуть жить в мені,
Нагадувать про дні, про ночі теплі, ясні...

1904

* *
*

Погасло сонце ласки і тепла,
Побили цвіт квіток моїх морози,—
Не до пісень мені: тремтять на віях сльози,
І туга душу обняла.

Погасло сонце — мрія чарівна,
І я блукаю знов без світла...
Душа моя на мить, на мить одну розквітла
І стала знову, як труна.

1906

* *
*

На гори високі, на срібло снігів!
На саму далеку вершину!
З якої, раніше крилатих орлів,
Вітаючи, ранок я стріну...

За хмари! Де сонце блискуче жиє,
Не томлячись, сяєво лити...
Де світу набрав би я в серце своє
І сам уже зміг би світити.

1906

ІМПРОВІЗАЦІЯ

Я не буду самотнім ніколи стоять,
Як не був я самотнім і з вами...
Єсть у мене і друг мій, і брат,
Що братався зо мною літами,—
Смутком брата-товариша звать...

З ним піду я по білому світу блукать,
Взявши ліру журливу з собою,
Буду сльози свої розливать,
Буду в тиші пісні з них складать
І дивитися в небо з журбою...

1906

З ПІСЕНЬ НЕВОЛІ

Коли б був я сокіл вільний,
Я б летів назустріч сонцю
І кричав би попід небом
Всім живим мерцям про його.

Коли б був я дубом пишним,
Простягав би я галуззя
До проміння золотого
І тягнувся б вгору, вгору.

Коли б був я вітром буйним
Я б розгонив чорні хмари,
Щоб від хмар не слались тіні,
Щоб сміялось завжди сонце.

Коли б був я Богом дужим,
Я б приніс на землю сонце,
Щоб земля не розлучалась
І не плакала по йому.

Та, на жаль свій, я — людина
І повинен я мовчати,
Не нагадувать про сонце
І спинять свій льот до його.

Чом же я не сокіл вільний,
Чом же я не дуб зелений,
Чом же я не вітер буйний,
Чом же я не Бог великий?!

1904

* *
*

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,
Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона.

Поглянь: народ твій — раб з рабів,
Чужими й рідними забутий,
Гниє віки в недолі лютій
І віру в долю загубив.

О дух України! Орел!
Дух вільний, смілий і високий,
Злети, стурбуй цей мертвий спокій
І влий життя з своїх джерел.

Мовчиш? Заснув? Ганебно спи...
Ні, певно, ти поліг в курганах,
Бо ти не зміг би буть в кайданах,
Як ці невольники-раби...

Ти, дужий в вільності своїй,
Розніс би хмари і тумани,
Розбив би всіх неволь кайдани,
Розбив би, чуєш, краю мій?..

1906

* *
*

Міцно і солодко, кров'ю упившись,
Сплять вороги уночі...
Тихо з повіток плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі.

Стогнуть брати наші в тюрмах проклятих,
Грати залізні рвучи...

Тихо з повіток плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі.

Мати без сина і жінка без мужа
Плачуть, життя кленучи...
Тихо з повіток плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі.

Мають знамена, і б'ється юнацтво,
Крові потоки ллючи...
Сміло з повіток плуги викидайте,
Куйте вселюдно мечі!

1906

* *
*

Як зграя радісна пташок,
Легкі і сніжно-білі,
Пісні мої під небом десь
Літали і дзвеніли.

І з неба кликали вони
До братства, до любові...
Та час, проносячись, бризнув
На їхні крила крові.

1906

* *
*

Ти знову у мене окрилюєш мрії,
Ти знову життя убираєш в квітки,—
І сльози у мене нависли на вії,
І з темних могил повставали думки.

І знову лечу я до світлого краю,
Борюся за волю, людину люблю,
В піснях своїх горе людське виливаю
Пісням своїм душу усю віддаю.

І знову я вірю, що зникнуть тумани,
Розступиться темная ніч на землі,
І сонце ласкаве на обрії встане
І усміхом сльози осушить її.

1904

* *
*

Потік століття зносив гніт,
Терпів ярмо й сваволю...
І гнівно враз розбив граніт,
І — гей, на бій за волю!

Летить, кричить, шумить орел,
Розбитих хвиль не ліче:
Їх безліч вилете з джерел,
Коли він їх покличе.

Народ століття зносив гніт,
Терпів ярмо й сваволю...
І грізно враз розбив граніт,
І — гей, на бій за волю!

Летить, кричить, шумить орел,
Розбитих хвиль не ліче:
Їх безліч вилете з джерел,
Коли він їх покличе.

1906

* *
*

Сонце на обрії, ранок встає,—
Браття, вставайте,
Сонце стрівайте:
Ранок встає.

Сестри, збирайте і зносьте квітки:
Будем співати,
Сонце квітчати,—
Зносьте квітки.

Браття, бандури і кобзи беріть:
Будемо грати,
Ранок вітати,—
Кобзи беріть.

Сонце на обрії, ранок встає,—
Грайте ж, співайте,
Сонце стрівайте...
Ранок встає.

1906

* *
*

Вони — обідрані, розбуті,
Сліпі, голодні і німі,
В кайдани, в сталь міцну закуті,
В кривавих ранах і ярмі,—
Сьогодні більше не раби:
Лунають гасла боротьби!

Ще вчора йшли вони за грати,
Терпіли мовчки глум катів,
Ще вчора їх могли топтати
І сікти дротом батогів —
Раби — сьогодні не раби:
Шумлять знамена боротьби!!

Вони — гроза, вони — герої:
Їх гнів героями зробив,
І верх за ними буде в бої —
Сам Бог попереду рабів!!
Ти чуєш грім? Гримлять раби:
«За нами поспіх боротьби!!»

1906

ЖАЛІБНА ПІСНЯ

Хай душі, що повні і смутку, і сліз,
В погребную пісню зіллються,
Хай прапори наші похиляться скрізь
І голови журно нагнуться...

На траурних марах в хмелю забуття
Лежать невмирущі герої,
Не світять ті зорі, що гріли життя,
Не сяють в нескінченім бої.

Як леви, боролись вони за народ,
За правду народного діла,
Життя їх стрівало тернами негод,
А смерть їх безсмертям зустріла...

. . . . . .
. . . . . .

Як тяжко, як журно без вас, дорогі,
Як пусто і сіро усюди...
Тремтіть же, тікайте, кати-вороги,
Бо смуток в нас помсту розбуде.

Клянемся ми всі, що за їх помстимо,
Всі ваші злочинства згадаєм,
Яке надівали на край ви ярмо,
Як тяжко знущались над краєм.

Клянемся ми всі, що народ розкуєм,
Всі здійсним святі заповіти
І волею край свій, як сонцем, заллєм,
Щоб міг він і другим зоріти.

. . . . . .

У землю спускаються труни сумні,
Зливаються звуки з сльозами...
Чи чути вам, браття, пісні жалібні,
Що вчора співали ще з нами?..

. . . . . .

У землю спустилися труни сумні,
Злилися з сльозами пісні жалібні...

1906

ЛЕБЕДИНІЙ ЗГРАЇ

Ви в ірій линете від сірого туману,
Від сірих днів, від суму і нудьги
На срібло чистеє спокійного лиману,
На пишні береги.

Не жаль вам тих, що сміло гинуть по дорозі
Від пург і бур скажених і сліпих:
Вам ірій мріється крізь сльози,
А сонце суше їх.

І скільки вас в борні розбилось об граніти,
І скільки вас сконало серед мук,—

Але і смерть була безсила вас спинити
І вбить ваш вільний дух.

Летіть!.. Коли ж ви будете бенкет справляти,
Згадайте мертвих словом жалібним...
І наперед, ніж келих сповнений підняти,
Ударте в дзвін по ним!

1904

* *
*

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних!
Я хочу вам про рідний край казать...
Я хочу ними кидать і влучать
В серця катів і зрадників гидких.

Не слів мені, а іскр блискучих і палких!
Хай кида іскрами вогонь моїх промов,
Ах, мій народ з катами вмісті йшов,
Сам скутий раб — заковував других.

Не слів мені, о ні! Не слів, а ніжних хвиль!
Хай плещуть хвилями пісень моїх слова,
Хай кожна рима рани обмива,
Хай кожний спів уйма народний біль...

1906

* *
*

Я більше не плачу... Я муку свою
В кайдани навік закую:
Народ мій закутий в кайдани,
Горять його рани...
Душу свою
Я ранам його віддаю...

Я більш не співаю: в борні уночі
Співають залізні мечі...
Вночі блискавками літають,
До бою скликають,—
І меч мій в борні
Нехай заспіває мені.

Доволі мовчати! Глухі і німі
Раби закричали в ярмі,—
Народ закричав мій: «До бою!
За землю, за волю!»
В помсті сліпій
Кричу я: «За волю! на бій!»

1905

* *
*

Всю стуму розпачу душі моєї
Не розігнать і всесвіту всьому...
Геть кобзу! Струни я порву на неї
І розіб'ю її саму.

1905

* *
*

Ти на ніч не дивись...
Яка б ніч взагалі
Не була на землі,—
Прийде ранок колись!

1905

КАП[ІТАНУ] ШМІДТУ

Хай його по-звірськи вбито,
Хай його в пісок зарито,—
Він не вмер...

Кличе він і зве до бою
Битись з царською ордою
І тепер.

Хай його зопхнули в море,—
Море хвилями говоре...
І всяк час

Воно буде в берег бити:
«Діти, здійсніть заповіти,—
Бог за вас!»

1906

* *
*

Довго хмарами небо покрите було,
Довго землю встеляли тумани,
А сьогодні — дивлюсь — і весна, і тепло,
І блакить, і повітря весняне.

Все радіє, живе і співа навкруги,
Ніби дихають луки і ниви,
І в струмки обертаються білі сніги,
І туркочуть, як голуби сиві.

Я стояв і дивився, і здавалось мені,
Що кричать журавлі десь в блакиті,
Що несуть вони нам і любов, і пісні,
І тепло, і розкоші, і квіти.

Я дивився і радів, що минула зима,
Що весна наближається, літо...
Коли — глядь — уже сонця ясного нема.
Небо ж хмарами сизими вкрито...

1904

* *
*

Нехай обдурений я сном,
Нехай осміяний без жалю,
Нехай замість весни і раю
Ридає вітер за вікном,—

О, хай розвіялися сни,
Хай ті ж і сум, і жаль, і муки,
Але я й досі чую звуки
Моєї дивної весни.

Минув бенкет... але дзвенять
Ще голоси, столи накриті,
Десь гасне сміх і недопиті
Рядами келихи стоять...

1903

* *
*

Осінню віє... весь світ — мов тюрма...
Вколо гойдаються віти з журбою...
Більш ні привіту, ні ласки нема
В світі широкому, засланім млою.

В серці останні дов'яли квітки,
Небо захмарено, осінню віє,
Пісні якоїсь десь тануть дзвінки,
Хиляться заміри, гаснуть надії...

1905

* *
*

На високій скелі ранньою добою
Кулею підбитий сокіл клекотав,
І могутній клекіт розлітавсь луною
І орлів на волю попід хмари звав.

І орли бурхливо з криками і шалом
Кидались в повітря, прагли боротьби,
А самотній сокіл з тугою і жалем
Умирав в знесиллі ранньої доби.

І тебе під хмари кличу я з кімнати
Битись і боротись за красу мети,
І на льот орлячий руку подала ти...
Годі! Я не можу й хати перейти.

1905

* *
*

Не дивися в душу: труни там сумні...
В них надії, мрії, заміри мої...
Там, в могилах чорних, радощі кохання,
Всі його утіхи, всі його бажання.

Не дивись на мене поглядом смутним,—
Знаю, ти не любиш, мариш тільки ним...
А коли кохаєш — упади на груди,
І в грудях ні трун тих, ні мерців не буде!

1906

* *
*

Болить душа моя, болить...
Пекучий біль її проймає...
А день за днем пливе, біжить,
А там і смерть страшна чекає...

Я жив... а що кому зробив?
Куди я дів чуття і думи,
Коли й чиє життя зогрів,
Кого на світ я вивів з стуми?..

Бажав я тільки і співав
Про ніч землі, про сяйво неба,
І в люде пісню посилав
За мене здійснити, що треба.

1904

* *
*

Нарцис, закоханий в лілею,
Дивився на неї, в'янув, млів
І називав її своєю,
І щастю вірити не смів.

Йому лілея усміхалась,
Вночі і вдень шепталась з ним,
А їй, нарцису мій, здавалось,—
Вона з тюльпаном чарівним.

Вмирав нарцис з журби, з кохання,
Вмирав... і чув самотній він
Чиїсь слова, чиїсь зітхання
І поцілунків срібний дзвін...

1905

* *
*

Ти зовсім мене не кохала,
А я був повинен забуть...
Чого ж ти так тяжко зітхала
В той час, як збирався я в путь?..

Чого твої руки тремтіли,
Чого ти тремтіла уся?!
І роки уже пролетіли,
А й досі не знаю ще я.

1905

* *
*

Понад руїнами шумить журливо гай...
Ой не шуми, мій темний гаю!
Невтішних сліз з очей не викликай,
Ой не розбуркуй суму-жалю...

Ой не шуми журливо, темний гаю мій!
Сховай в собі всю глиб розпачу...
В душі моїй сіріють теж руїни мрій,
А я дивлюся і не плачу.

1905

* *
*

Поглянь у душу: там, в труні,
Лежить любов моя розбита,
Парчею срібною покрита
І вбрана в квіти весняні.

В сумній пітьмі свічки горять...
Співають мрії: «Пам'ять вічно!»
Ридає щастя безутішно,
Надії в траурах стоять...

Надворі вечір настає...
Ридання стали затихати
І тільки десь гудуть лопати,
Та в серце хтось погребно б'є.

1905

* *
*

Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,
Скрикнути тільки: «Мій раю!» — і стратити...
Боже всесилий! чи зміг би ти вигадать
Муку ще більшую, гіршую, тяжчую?!

1905

* *
*

Ні, забуття не дасть мені й сама природа...
Нехай вона і дивна, й молода,
Але її краса і врода
Твою красу і вроду нагада.

До моря б я побіг, де лащуть берег хвилі,
Але мені згадаються в той час
Твої і ласки, й руки білі,
Що на плечах моїх були не раз.

Я втік би в темний гай, щоб слухать, як шепоче
До листу лист і до квіток трава,
Але шептала й ти в зимовій ночі
Мені колись шовковії слова.

Я б думкою спинивсь в другім небеснім світі,
Куди і сяйво зір не доліта,
Але і там же власне сонце світе
І знов воно про тебе нагада.

1905

В САДУ ВОСЕНИ

Тоді, як ще листя зелене було,
Як трави стояли і квіти пахтіли,
Кудись несподівано сонце зайшло
І білі пелюстки снігів полетіли...

І казкою дійсність зробилася вмить...
Скрізь мармор... все вколо мовчить і не дише.
Ні пташка не дзвоне, ні лист не шумить:
Усе заворожено чарами тиші...

На марморі квітнуть бездушні квітки,
Із білого мармору лист виглядає,
Ось кинуті майстром для когось вінки,
Там пригоршня перлів розсипаних сяє.

Здавалось мені, що русалки ось-ось
Вродливі, як янголи, вийдуть рядами
І перли ясні позбирають для кос,
І мовчки себе заквітчають квітками.

Здавалось, що мармор увесь оживе,
День нагло погасне, засвітяться зорі,
І кожная квітка другу обів'є,
І кожний листок до листка заговоре.

І мармор зітхнув, і ожив, і розтав...
І казки не стало... І тільки добою
Лист жовтий поволі на землю спадав
Та ніжні стократки схилялись з журбою.

1905

* *
*

Гроза пройшла... зітхнули трави,
Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі.

Здаля розвіялись тумани,
Знов ясно, пахощі, тепло...
Спинилась кров, замовкли рани...
Прибите серце ожило.

Літає радість, щастя світе,
Дзвенять пташки в садах рясних,
Сміються знову трави, квіти...
А сльози ще тремтять на них.

1905

* *
*

Жита з волошками, і луки, і гаї,
І всі розкоші весняні,
Всю вроду, всю красу безкраю,
Як втілити її,— не знаю,
В слова, в пісні мої.

Де взяти кольорів стобарвних і живих
Для трав і квітів весняних,
Де взять мелодій, слів і згуків
Для всіх пісень гаїв і луків
І шуму хвиль річних?!

Ах, знаю де! Я в казку дивную свою
Усю фантазію ввіллю,
Зроблю усе живим, чудовним,
Таємності, розкошів повним,—
І в казці дійсніть відіб'ю.

1906

* *
*

Чому з тобою ми не хвилі?
Удвох за руки б ми взялись
І в край щасливий полетіли,
Де ждала нас любов колись.

Чому не птахи ми з тобою?
Ми б не нудились на землі,
А над горою сніговою
З ясними хмарами жили.

Чому ми й досі не здолаєм
Свого минулого забуть?
Ми б в щасті чистім і безкраїм
Могли б, як в морі, утонуть.

1905

* *
*

Тануть,
В'януть
Сніги,—
Як крізь хмари летючі
Гляне сонце блискуче,
Усміхнеться в привіті,
Розіллється в блакиті.
Тане сніг,
В'яне сніг,
Гине!

Тане,
В'яне
Мій сум,—
Як в уяві ти встанеш
І в усмішці розтанеш,
І простягнеш через милі
Свої руки сніжно-білі.
Тане сум,
В'яне сум,
Гине!

1906

* *
*

Вона ішла... але здавалося мені,
Що ніжний пролісок в снігу зоріє,
Встає з-під нього і радіє
Промінню, сонцю і весні.

Вона ішла... мені ж здавалось, що газель
Поміж кущами кроком полохливим
Назустріч бистреням бурхливим
Униз спускається зі скель.

Вона ішла... і їй всміхалися гаї,
Вітри несли їй пахощі майові,
Вклонялись трави їй шовкові
І щебетали солов'ї.

Вона пройшла і зникла десь у сизій млі...
І ніби з нею все пройшло навіки:
Весна, бажання і утіхи,
І вся краса життя й землі.

1905

* *
*

Серце моє — клітка,
А пісні — пташки,
Що об неї б'ються
І на волю рвуться
В небо, в сяйво дня.

Хочеш — нахилися
До грудей моїх,—
Скільки там літає,
Скільки там співає
Голосних пташок.

Серце моє — клітка,
А пісні — пташки,—
Кров'ю їх кормлю я,
Слізьми їх пою я —
Кожну пташку так.

Хочеш слухать пісню?!
Випускаю пташку,
Розчиняю дверця...
Чуєш сльози серця
З кров'ю пополам?!

1905

* *
*

Місяць, закоханий в ніч чарівну,
Сяє, щасливий, і світе;
Сонце цілує рожеву весну,
В травах кохаються квіти.

Місяць не дума про ранок страшний,
Сонця пітьма не лякає,

Квіти не стогнуть у день весняний:
«Осінь нас, бідних, чекає...»

Чом же, скажи мені, нас по весні,
В ранок розкішного квітня,
Мучать-лякають примари страшні,
Осінь і ніч безпросвітня?..

1904

* *
*

Люблю її, зову своєю,
Як пташку, жалую її,
В полях, в гаях гуляю з нею,
Співаю їй пісні свої.

Вона ж, замислена, крізь сльози
Все журно дивиться кудись,
Немов шукає по дорозі
Того, що стратила колись.

1906

* *
*

Того, що любе він, ти рада,
Та й я не плачу, рад і я,
Бо що мені лукава зрада,
Коли вві сні ти вся моя.

Захочу,— й ти ідеш зо мною,
Плетеш вінки мені в степах
І кажеш з ніжною журбою,
Що я тебе люблю не так.

Захочу,— й ти зо мною вмісті
Летиш на крилах мрій моїх
Кудись в краї, ясні і чисті,
В краї ясних і чистих втіх.

Захочу,— й плачеш ти зо мною,
Мою розважуєш журбу,
Захочу,— й ти летиш до бою
І других звеш на боротьбу.

Вві сні мого бажання влада,
Сміюсь, шалію, радий я,
Бо що твоя лукава зрада,
Коли вві сні ти вся моя.

1905

* *
*

Твої очі — тихий вечір,
Що спускається безгучно,
Несучи на землю спокій
На своїх сріблястих крилах.

Твої очі — сизі хмари,
Крізь які у день похмурий
Пробивається проміння
Твого серця золотого.

Твої очі — срібна річка
З таємничим царством казок...
Їх розказують нечутно
Золотим рибкам русалки.

Твої очі — ніжні квіти,
На яких спинились сльози
Після мук за світ безщасний,
Як росинки після ночі.

Твої очі — тиха радість,
Що у душі людські ллється
І несе в яснім спокою
В їхні ночі усміх неба.

1905

* *
*

Ти в ліжку ще. На крилах золотих
Тебе ще сон ясний колише
І носе десь в просторах світових,
В країнах див, утіх і тиші.

Ти в ліжку ще... На личку, на чолі
Який щасливий усміх в тебе!

Не прокидайсь: ті ж муки на землі!..
Побудь ще мент один на небі.

Ти в ліжку ще... О мила, не вставай,
Нечутно я пройду до хати
І розчиню вікно твоє потай,
Щоб ти могла весну вдихати.

Щоб спала ти і чула солов'я,
Щоб чула пісню ти і знала,
Як стогне в ній сумна любов моя,
Яка в тобі відгуку не зазнала.

* *
*

Він жив один в своїй пустелі,
В краю думок і мрій своїх,
На мить одну злітав на скелі
І знов для неба кидав їх.

«Самотній він,— юрба казала,—
Як жаль його...» — і далі йшла,
І в повній щирості бажала
Зробить посмітюху з орла.

1906

* *
*

Раз високо над горами,
Уранці по весні,
Дві хмароньки пливли кудись,
Як янголи ясні.

Удосвіта дві хмароньки
Зустрілися вгорі
І мовчки зупинилися,
Як божих дві зорі.

Дві хмароньки зустрілися
Удосвіта колись,
Зустрілися, спинилися,
За рученьки взялись.

Хотілось їм зостатися,
Удвох прожити вік,
А вітер злий сміявся вже
Десь збоку біля їх.

І стали тихо плакати
Дві хмароньки ясні,
І сльози їхні падали,
Сріблясті і рясні.

А трави в свої рученьки
Ловили радо їх
І грали, ніби в крем'яхи,
Сльозами хмарок тих.

1905

* *
*

Зрадила та, що любила...
Зрадила мила мені,—
Пусто у серці без неї,
Сумно, як в темній труні.

Падає листя з берези,
Капають роси з гілля...
Сам би я плакав, та сльози
Всі уже виплакав я.

Падає листя з берези...
Все навкруги умира,
Ніби і в серці у мене
Вогник життя догора.

Впасти б на землю і спати
Сотні і тисячі зим...
Думать про милу зрадливу,
Марить минулим усім.

1906

* *
*

Полилась по срібній ночі
Срібна пісня солов'я...
Защеміла, заболіла
Вся душа моя.

Ой нащо ти, пісне, ллєшся
В звуках чарівних,
Нащо мрії викликаєш
Із могил сумних?..

Як квітки, вони пов'януть...
Швидко рік мине,
Як моя невірна мила
Кинула мене.

Пісня ж ллється і чарує,
Дзвоне: «В щастя вір,
Бо розлито щастя море —
Од землі до гір...

Кинь по милій сумувати,
Плакати в журбі:
Прийде та, що вік вже буде
Вірною тобі...»

1904

* *
*

Порвалися струни на арфі...
І арфа сумує німа,
В других виклика вона сльози
І плаче сама.

Сміюсь я, жартую, співаю,
Не скаржусь на долю зовсім
І б'ю по розірваних струнах
На серці моїм.

1906

В КРИМУ
З кримських образів

* *
*

На сірій скелі мак цвіте,
І вітер злий його гойдає,
І пил на цвіт його мете,
І лист без жалю обриває.

Бліда, і ніжна, і сумна,
Серед людей ти, як в пустелі,
І ти на цілий світ одна,
І ти, як мак, на сірій скелі.

1906

* *
*

В обіймах хмар мовчали скелі...
І хмари так казали їм:
«О любі сестри, полетім
В краї щасливі і веселі...»
В обіймах хмар мовчали скелі...

І хмари тихо полетіли...
І сльози сріблились на них...
І, ніби сльози, з скель німих
Каміння, котячись, сіріли...
І хмари тихо полетіли...

1906

* *
*

Літній вечір... Гори в млі,
В золоті вершини...
А під ними ллється десь
Пісня України.

Гасне вечір... Сон обняв
Гори і долини...
А між горами літа
Пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
Та щебече понад ним
Пісня України.

1906

* *
*

В сріблястім морі сад втонув,—
Скрізь сяєво зелене,
Навколо трави і квітки,
І мила біля мене.

В сріблястім морі мліє сад,
Захоплений красою,
Круг мене квіти,— і в мені,
І ти моя, зо мною.

1906

* *
*

Вічне море вічно ллється,
Не спиняється й на мить:
То об скелі сірі б'ється,
То пісні свої шумить...

Чом же я не вільне море,
Чом мовчу я цілі дні?!
Чом так тяжко люте горе
Груди стискує мені?..

1906

* *
*

Я на камені над морем,
Легко, весело мені...
Я співаю пісню морю,
І воно мені співа...

Вечоріє... В хмарах гори,
Обнімає землю сон,
А мій дужий спів лунає
І гуде над шумом хвиль.

Проспівав я пісню морю,
Ліг на камінь і лежу...
Ніби пісня, ллється море,
Ніби рими, хвилі б'ють.

1906

* *
*

Вийди, о вийди! Я жду тебе, жду!
Тихо, і ясно, і пусто в саду.
Сплять кипариси, дрімають гранати,
Ніч розкидає сріблястії шати...

Кедр до мімози схилився і спить,
Ніжно мімоза щось кедру шумить.
Море купається в місячнім світлі,
Дихають важко троянди розквітлі.

Вийди, о вийди! Я жду тебе, жду!
Тихо, і ясно, і пусто в саду...
Сплять кипариси, дрімають гранати,
Ніч над землею розкинула шати.

1906

* *
*

Коли на крилах хмари злотні
На землю вечір принесуть,
Вони летять на верхогір'я
І там солодкий спокій п'ють.

Вони летять на верхогір'я
Прощатись з сонцем золотим,
Йому добраніч посилати,
Мінятись усміхами з ним.

Вони летять на верхогір'я,
Щоб сонце вдосвіта зустріть,
Щоб знов покинуть вранці землю
І знов по вечір полетіть.

1906

* *
*

Осріблені місяцем гори блищать,
Їм кедри і сосни казки шелестять,
І дивні пісні їм співають вітри,
Що нишком підслухали в моря з гори.

Осяяні місяцем, гори блищать,
Осріблені місяцем, сосни шумлять,
А море і сердиться, й лає вітри,
Що нишком його підслухають з гори.

1906

* *
*

Біг я далеко від смутку і горя,
Біг і прибіг я до вільного моря.
«Море! О море, море розкішне,
Втіш моє серце, серце невтішне!»
...Згуків утіхи шукаючи в шумі,
Камінь обняв я і слухав в задумі...
Море про власне могутньо співало,
Море нічого мені не сказало.

«Кедри, чинари, гранати, мімози,
Втіште мене ви і висушіть сльози,
Ніж в моїм серці, в крові мої груди...
Гляньте, як зранили їх мені люде...»
Дерево міцно обняв я в задумі,
Згуків утіхи шукаючи в шумі...
Тихо про власне шуміли гранати,
Кров мого серця не вміли уйняти...

Я серед степу: вертаюсь додому...
Краю немає степу голубому...

Краю і смутку моєму немає,
Пале він душу мою, розриває...
Чув я,— іде боротьба в моїм краю...
Втіху собі я в борні відшукаю,
Славою я свої рани загою...
Дайте, борці, мені кращую зброю!

1906

* *
*

В долинах десь хатки біліють,
Привітно світяться вогні,
А тут, на горах, в вишині,
Провалля з скелями чорніють.

В долинах — тиша, сонний спокій,
А тут шумлять, гудуть вітри,
Мов хочуть скинути з гори
Мене в провалля, в яр глибокий.

Долини сплять... собі б заснути,
А я все вище, далі йду...
Стомився вкінець... ось-ось впаду,—
І ноги в мене ніби скуті...

Долини сонце вже стрівають...
Мені б його стрівать, вітать...
А я упав і хочу спать,
І очі вії закривають.

1906

* *
*

Затремтіли струни у душі моїй...
Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...
Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня,
Чи журба, і радість, і любов моя?!

Задзвеніли струни ще ніжніш-ніжніш...
Мабуть, ти до мене думкою летиш,
Мабуть, ти це в'єшся у душі моїй
І крилом черкаєш срібні струни в ній.

1906

* *
*

Прийди, прийди... Нудьгую по тобі,
Нема кінця моїй журбі...
І так журба моя невтішна,
А ніч така ясна і ніжна,
Як ти.

Як ти!?
О ні, бо ти ніжніша без кінця,
Ніж вся ласкава ніч оця,
І ніч ясна мене не втіше,
І ти її в сто крат миліше —
То ж ти!

1906

* *
*

Райдуга з неба злетіла,
Райдуга впала на землю,
Барвами вкрила долину,
Плава і в'ється над нею,
Ніжно її обіймає,
Ясно всміхається сонцю,
Крила йому простягає...
Райдуга з неба упала,
Райдуга впала на землю...

Щастя, о райдужне щастя!
Ти ще не падало з неба,
Ти тільки в снах прилітало,
Щоб осліпити істоту,
Щоб осліпити і зникнуть...
Щастя, чи й ти коли-небудь
Спустишся з неба на землю,
Крилами, бідну, обіймеш,
Руки простягнеш людині?!

1906

КАЗКА НОЧІ

Ти заснула, мила? Встань!
Ніч навколо — срібне море!
Мила, вийди, виплинь в море...
Ти заснула, мила? Встань!

Вдень ходив я по землі,
А ходжу по дну морському...
Що це?! Сон?! По дну морському!
Вдень ходив я по землі.

Що за диво? Десь на дні...
Як то може? В'ється річка!..
Під водою в'ється річка!..
Що за диво десь на дні.

Білі яблуні цвітуть...
Їхня пахощ — хвилі моря...
Десь на дні ясного моря
Білі яблуні цвітуть!

Будь русалкою в цю ніч!
Сядь, схились і слухай пісню.
Я зложу шалену пісню...
Будь русалкою в сю ніч!

Чуєш — кличуть солов'ї
З хати — в казку, з ліжка — в море...
Мила, вийди, виплинь в море,—
Чуєш? Кличуть солов'ї!

1905

* *
*

Ходім відсіль, де радощів немає,
Де все конає в щемках зла...
Ходім туди, де хвилями гуляє
Зелено-срібна ковила.

Ходім туди, де явори високі
Над воду гнуться з берегів,
Де комишам сичать осоки
Серед заквітчаних лугів.

Ходім туди, де пишний дуб з вербою
Не розлучаються й на мить...
Де ясен з ніжною журбою
Струнків березі щось шумить.

Ходім туди, де роси, як перлинки,
Для хмар легких збира туман,
Де в'ються й стеляться барвінки
І обгортають рути стан.

Ходім туди, де співи соловйові
Літають в сяєві ночей,
Де в'януть трави смарагдові,
З квіток не зводячи очей.

Ходім туди, де ніч ясна і ніжна
Назустріч вечору іде,
Де вся земля, як рай, розкішна
Пахтить, кохає і цвіте.

Ходім відсіль, біжім з цієї пустелі,
Тут тільки камені одні,
А там луги, поля веселі,
Ясні озера і гаї!

1905

* *
*

Глянь, мій милий, скільки вроди,
Скільки сонця навкруги!
Глянь, як сяють срібні води,
Як хвилюються луги!..
«Я сліпий... тебе ось... бачу...»

Ось послухай: десь за гаєм
Соловей заплакав враз...
Побіжім, його спитаєм,
Чи любив він більше нас?!
«Я глухий... тебе ось... чую...»

1905

* *
*

Хай щебечуть поцілунки,
Як пташки в весняний час...
Не лякайсь, моя кохана,—
Не почують нас.

Не дізнатись їм ніколи,
Чом зимою пишно так
Розцвітає мак рожевий
В тебе на щоках.

Хай дивуються і кажуть:
«Мов... дзвінки гудуть в степах...
Мабуть, хтось з дороги збився
І блука в снігах».

1905

* *
*

Срібні акорди, що з серця знялись,
Як я в поспів'я їх втілю?!
Райдужні мрії, що з ними злились,
Як їх зловити зумію?!.

Ніжнії квіти, що в серці пахтять,—
Як їх відтіль позриваю?
Жемчуги сліз, що на квітах тремтять,
Як їх тобі позбираю?!

Втілить чуття мої в згуки, в слова
Світ увесь навіть не в волі...
Як же душа моя їх проспіва,
Частка душі світової?!

1906

* *
*

Цілий день ти нудилась в кімнаті своїй...
Цілий день і країна нудилась:
З чорних хмар розливалися струмні по ній,
З чорних вій моїх сльози котились.

А ти вийшла,— і сталося чудо якесь:
Вся земля затремтіла, засяла,
Солов'ї засміялись-заплакали десь,
І душа моя арфою стала.

1904

НА КОНЦЕРТІ

Нудьга, журба і сум в роялі,
Ридають згуки жалібні,
Немов шукають когось в залі,
Немов кричать: «Нема її!»

...Ось чайка вибухла стрілою
І стала витись в вишині,
І стала плакать над водою:
«Киги! киги! нема її...»

. . . . . .

Два фавни вибігли з узлісся...
Один другому щось сказав,
І знову з сміхом подалися,
І сміх їх лісом залунав.

. . . . . .
. . . . . .

Щось плаче ніби... чуєш?.. хто се?
То, певно, жінка... так і є!
Щось сталось з нею? як голосе,
Як, бідна, в груди себе б'є...

. . . . . .
. . . . . .

Схопився вихор по дорозі
І полохливо втік у яр,
Заколихались трави, лози,
І нагло вдарив грім із хмар.

. . . . . .
. . . . . .

Гроза пройшла, і сліз безкрає
На листях, травах, на квітках,
Ласкаво, ясно сонце сяє
І відбивається в сльозах.

1905

* * *

Стало знов темніше... хмари позвисали,
Вилетіли сови, вибігли шакали,
І ревуть, і виють, і шукають тіла...
Полилися сльози, кров зачервоніла...

. . . . . .

В хмарах світлі зорі, в тюрмах вільні духом...
Ой нависла стума над народним рухом.
Вибігли шакали, вилетіли сови...
Скрізь гарячі трупи, скрізь потоки крові...

. . . . . .

І, здається, ночі і кінця не буде...
Але стійте міцно і боріться, люде...
Розганяйте стуму, сміло рвіть кайдани,
Бо рожевий ранок незабаром встане,
Засміється сонце в небі золотому,
І його проміння не спинить нікому!

1906

ТРИ МЕНТИ

Тихше, тихше: ходять звірі,
П'ють народну кров вампіри...
Нахиляйтесь,
Пригинайтесь:
Може, мимо пройдуть звірі...
Тихше, тихше —
Хто це дише?..
Тихше... тихше...

Тихше, тихше: сплять вампіри,
Упилися кров'ю звірі...
Нахиляйтесь,
Підкрадайтесь,
Як убиті сплять вампіри...
Тихше, тихше —
Хто це дише?..
Тихше... тихше...

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте —
Хай гудуть, як громи, дзвони...
Хто там ззаду? —
Кулю гаду!
Хто там ззаду?..

1906

* *
*

Ми не кинемо зброї своєї:
Наше військо сміється б'ючись,
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вмира сміючись.

Ми не зложим червоного стяга...
Кров червона із нас пролилась...
Власну кров ми ворожою змиєм...
Гострі коси залізні у нас!

Ми не підем з кривавого бою!
Наші друзі по тюрмах гниють,
Наші друзі в Сибіру конають,—
Ми назад їм проложимо путь.

Ми не кинем боротись за волю:
Наші браття упали в борні,
Їхня кров ще гаряча на ранах,
Їхні рани горять ще в огні.

Ми не зложимо зброї своєї...
Дужі в нас і бажання, і гнів,

Ми здобудемо землю і волю
І загоїмо рани віків.

Ми не підем з кривавого бою:
Наше військо сміється б'ючись,
Наше військо в боях бенкетує
І в боях умира сміючись!..

1906

* *
*

З військом за волю боролися ми:
Гинули сили народні,
В світі без волі жили, як в тюрмі,
Пухли і мерли голодні.

Рівність, братерство і воля усім —
Наші були ідеали —
Теплою кров'ю на стягу своїм
Ми їх в борні написали.

Бігли під прапор наш бідні раби,
Руки до нас простягали,
Наші дзвеніли мечі в боротьбі,
Їхні кайдани бряжчали...

Ворог... подужав нас... в полоні ми...
...Нищуться сили народні,
В світі без волі живуть, як в тюрмі,
Пухнуть і гинуть голодні...

1906

НАД ТРУПАМИ

Ви мужа убили... лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
За що в його чорний гвіздок в голові...
...Він лікар був добрий... його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Хаїме! ти, може... що зле їм зробив?..
Скажи мені, любий, за що тебе вбили?

Ввесь вік ти боровся за волю рабів,
За їх не боявся ні мук, ні могили...
Хаїме! мій милий!! за що тебе вбили?..
...Мовчить... і обличчя у його
За гріх не говоре нічого...

Ви сина убили... лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
За що в його чорний гвіздок в голові...
Він втішний був хлопчик... його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Нухіме! ти, може, що зле їм зробив?..
Скажи мені, милий, ти ж маму кохаєш...
Ти ж так її дуже і завжди любив...
Скажи мені, пташко!.. Ах, слів ти не знаєш,
Ах, ти тільки «мама» одно вимовляєш...
...Хто ж скаже мені, немовлятко?..
Холодний, як крига, твій батько...

1906

* *
*

Ах, минали б бенкети криваві...
Брязкіт зброї скоріш би утих...
Досить бою, і крові, і слави,
І довчасних могил дорогих.

Дужі! волю прекрасну віддайте...
Ситі! землю Господню верніть...
Хижі! чулими, добрими станьте
І в покуті гріхи замоліть...

1906

В ГОДИНИ РОЗПАЧУ

Візьміть мене, хмари, на крила свої:
Ті ж тюрми, і ярма, і гніт на землі...
В сльозах мої сестри, і браття в кайданах,—
Півкраю в курганах.

Ми бились шалено, як гірські орли;
Але вороги нас в полон узяли,
І кинули бранців за мури, за грати
Кати і пілати.

І знову народ наш у владі катів,
І знову народ наш в сітках павуків,
Що кров його теплу віки випивають,
Тіла розпинають.

Візьміть мене, хмари, в безкраю блакить —
Я з скаргами хочу до Бога летіть...
Коли ж Він не вислуха скарги народні,
Я кинусь в безодні...

1906

* *
*

Ха-ха! ха-ха! краса яка!
Усюди трупи... ха-ха-ха!
І хтось дурний розсипав скрізь
Рубіни крові, перли сліз.

Ха-ха! ха-ха! дивись: кати
Несуть драбини і хрести...
Ха-ха! ха-ха! голгофи скрізь,
Рубіни крові, перли сліз.

Ха-ха! ха-ха! коли б мій брат,—
Пішли б рубіни ми збирать,
Та брата в мене відняли
І на Голгофі розп'яли.

Ха-ха! ха-ха! заплакав хтось...
Ти хто такий? ах, сам Христос!
Дивись... ха-ха... висить мара,
І кров тече з його ребра.

Ха-ха! ха-ха! не плач, мовчи...
Сміються сови і сичі,
Вовки, чорти плигають скрізь
В рубінах крові, в перлах сліз.

Не плач! ха-ха... добру не вчи:
Кругом гієни і сичі...
Нащо їм твій прекрасний рай?
Їм трупів дай, їм крові дай...

Ха-ха! ха-ха! ти зрозумів
Бажання сов, гієн, сичів...
Ха-ха! ха-ха! смієшся ти?
Сміються трупи і хрести...

Ха-ха! ха-ха! у тебе ніж?!
Христос, Христос, себе не ріж...
Зарізав?! Кров ясна яка...
Ха-ха! ха-ха! ха-ха, ха-ха!

1906

* *
*

В провалля розпачу, де плив я без весла,
Знов ти прийшла, що вже не раз мене дурила,
І знов взяла мене на крила,
І в синє небо понесла...

Повірив я і знов понісся в царство див,
Хоч падав я не раз з блакитної пустелі,
І груди розбивав об скелі,
І роки з ранами ходив...

Надіє, зраднице! Окрасо днів моїх,
Ти чуєш в поклику моїм палке благання?!
Не одури мене востаннє,
Не дай мене другим на сміх!

А схочеш знов мене віддать на глум людський,
То підніми мене в краї ясні й таємні,
І звідти кинь в безодні темні,
І об граніти їх розбий.

БУДЬ МЕЧЕМ МОЇМ!..

Книга II

МОЇЙ МАТЕРІ

Мати, мати! Не журися,
Не сумуй, не проклинай...
Я і сам ходжу, як смуток,
З серцем, змученим украй...

Ой, нащо ж малу дитину
Доручала ти степам?..
Над степами сяє сонце
І вітри літають там.

Сонце звало мене в небо,
В море неба від землі,
І про край якийсь розкішний
Клекотали журавлі.

Темні вихори крутились,
Бились з горами вітри,—
Сам я бачив, як гриміли
Сірі камені в яри.

А квітки в траві пахтіли,
Степ, як море, хвилювавсь,
І до мене цілий всесвіт,—
Мати,— всесвіт усміхавсь!

І зробившись рідним братом
Вітру, простору і трав,
Кидав я нудну роботу
І в зелений степ тікав...

Не клени, о рідна мати,—
Я і сам себе клену...
Вмер би радо, так сама ти,
Знаю, ляжеш у труну.

Плачеш?.. в груди б'єш, конаєш...
Я конаю, мати, й сам...
Ой... нащо ж... малу дитину
Доручала... ти... степам...

1908

* *
*

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,—
І ось,— дивись, в руках замаяли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона.

Так спить орел,— і враз, розкривши очі,
Угледе світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче
Про вільний льот орлів, про ранок золотий.

Так море іноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивно перлами, і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і ллється,
В обіймах сонячних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в той мент йому і годе, і щастить.
. . . . . .

І де взялись ці хвилі сніжно-білі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть,
З яких ясних країн чайки ці налетіли,
Що вміють ніжно так і плакать, і жаліть?..

Чайки, чайки! Тоді не треба плачу,
Коли іде борьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороття.

1908

* *
*

Небо блакитне, зелена земля,
Груші і яблуні білі...
Квітоньки милі! зірвіться з гілля...
Вітряно! квітоньки милі.

Вітер на північ летить крізь садок,
Північ, ще вкриту снігами...
Квітоньки білі! зірвіться з гілок,—
Журиться мила за вами.

Ой полетіть, до вікна припадіть,
Мов голубки білокрилі...
Візьме на груди вас мила зогріть...
Вітряно! квітоньки милі!..

1907

* *
*

І нелюба свого теплом я обливаю,
І з ним живу життям одним...
Нема його — журюсь за ним,
Ходжу і спати не лягаю...

А як би я тебе, далекий мій, любила,
І скільки б ласки я лила,
Яка б щаслива я була...
О мамо, мамо! ненько мила...

1906

* *
*

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

1907

ТІНІ

Куди піти,
Куди втекти
Від голосу страшного?
Тікаю я
В ліси, в поля,—
І не втечу від нього.
Біжу, а він
Гуде, як дзвін,
На смерть немов,
Все — бев та бов...
Коли ж стомлюсь,
Спочить спинюсь,
Бринять слова,
І хтось співа:

«Ой не стій,
Сину мій,
Не топчи хоругов...
Тут лилась моя кров,
Тут я ранений впав,
Як про тебе я дбав...
Ти забув...
Ти не був...
Ти ховавсь по житах,
По хлівах, по хатах,
Ти, як злодій, ховавсь,
Ти хотів і боявсь...»

І я з місця знімусь
І вперед понесусь,

А зо мною врівні
Щось летить і співає мені:

«Ой синочку, порадничку,
Ой, де ж ти був, мій зрадничку,

Як в бік мене улучено,
Як в'язано і мучено,

І топтано, і палено,
І глиною привалено.
Чому не йшов хоч віченьки
Стулить мені на ніченьки...»

І я кричу,
І знов лечу,—
Де люде, де огні...
І легшає мені.
...На досвітках прядуть,
Скрипки ведуть,
Баси гудуть,
Нічого їм не чуть...
«Нічого вам не чуть?» —
Питаюся у їх.
В одмову крик і сміх.
Я згодом обійдусь
І з ними сам сміюсь...
І нагло чую знов:
«Ой не смійсь, сину мій,
Ще сміяться рано,
Ще димить моя кров,
Ще ятряться рани.
Ой постій,
Сину мій!..»

І я криком кричу,
І із хати лечу,
А зо мною врівні
Щось біжить і співає мені...

1908

* *
*

Ллється море, плеще в берег,
Б'ється в сірі скелі,
Мов з кайданів хоче вийти
На степи веселі.

Ой, і ми на волю рвались,
В сірі скелі били...
Море, море! глянь,— усюди
Наших хвиль могили...

1908

І ВИ ПОКИНУЛИ...

І ви покинули... і ви пішли...
І в найми душі віддали,
І клад, що вам діди сховали,
На скибку хліба проміняли...
Цигани ви,
Цигани ви!..

А там, в землі, який там скарб лежав
І скільки струн в собі ховав...
Які б то звуки розітнулись,
Коли б ви дивних струн торкнулись!..
Не варті ви,
Не варті ви...
. . . . . .

І часом чує ліс в пітьмі нічній,
Як десь на кобзі золотій
Струна застогне і порветься,
І стогін скаргою поллється...
«О, де ж ви єсть?
О, де ж ви єсть?..»

1908

* *
*

Колись здавався ти мені орлом підтятим
І в полі кинутим в агонії сконать...
Очима стежиш ти за ворогом проклятим,
Що хтів тебе ногою розтоптать.

Ти гнівом дихаєш, гориш, а не конаєш...
Щоб впитись, шарпаєш кігтями по землі,
Одним крилом круків ти відбиваєш
І сам лежиш на зломанім крилі...

Колись здавався мені ти лицарем прекрасним,
Що ліг в степу на камені спочить...
Ти важко спиш і мариш боєм щасним,
А ворог твій змією вже сичить...

Тебе взяли... Кати твої ламають руки,
Зривають твій мушкет з могучого плеча.
Дарма, дарма впиваєтесь, гадюки,—
Його рука не випусте меча.

. . . . . .

Народе мій! і ти — орел, вночі підтятий,
І чом не лицар ти, захоплений в полон?!
О орле мій, мій велетню крилатий,
О лицарю, покараний за сон!..

Чому ж ти, орле мій, з орлами не літаєш,
А крила веслами волочиш по землі?!
Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш,
А вітром жалібно голосиш на ріллі?!

І що орел, коли його орлина зграя
Не рве з землі в блакить ясного дня,
І що за лицар ти з усмішкою льокая [1],
Без гордих дум, без честі і ім'я?!

1908

---

[1] Лакей *(діал.)*.— Тут і далі приміт. упоряд.

* *
*

Розквітлу папороть шукаєш ти в лісах,
І вся ідеш в крові, і вся ідеш в сльозах...
А я, пригнічений журбою,
Іду поодаль за тобою.

О бідна ластівко! з залізом скутих крил...
Я знаю,— ти впадеш без віри і без сил,
А я в розпуці серед гаю
Тебе в могилі поховаю.

1909

* *
*

Світає... ніч поволі тане,
Чорніє ліс, сіріє поле,
І скоро красне сонце встане!..
Моє ж не встане більш ніколи...

В душі останній промінь гасне,
Як чорний ворон, ніч літає,
А сонце, чисте і прекрасне,
Крізь сльози усміх посилає.

1908

* *
*

Не беріть із зеленого лугу верби
Ні на жовті піски, ні на скелі,
Бо зів'яне вона від жаги і журби
По зеленому лузі в пустелі...

І сосни не несіть на зелені луги,
Бо вона засумує в долині
І засохне в воді від палкої жаги
І нудьги по далекій вершині.

1907

* *
*

Не зашумлять столітні верби,
Не зашумлять...
Не зацвітуть пожовклі луки,
Не зацвітуть.
Не вернем ми літа дитячі
Повік, повік...
Не підем ми волошки рвати
Ніколи вже.
На призьбі ти сидиш совою
І серце рвеш,
А я іду в крові і ранах,
Сліпий іду...
Дурна надія мене тернами
Кудись веде.

1908

* *
*

В країні мертвій і безплодній,
В країні зради і пітьми,
Забутий Богом і людьми
Сумує жертвенник народний.

Травою слід заріс до нього,
Віки вогонь вже не горить,
І ладан вгору не курить,
І перед ним нема нікого.

Де ж ви в сей час страшний вмирання?!
Чому молитись не йдете,
І жертв богам не кладете,
І не шепочете благання?

Чи в вас в пітьмі посліпли очі,
І ви не бачите мети,
Чи сил немає в вас іти,
Чи жити з вас ніхто не хоче?

Вам чути хід кінця страшного?
Ось він іде, біжить, біжить...
Востанне,— жертвенник дрижить...
Впаде! впаде! скоріш до нього!

1908

НА ЧУЖИНІ

(Пісня)

Ой чого ти, тополенько,
Не цвітеш,
Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?
Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?
А засмучена-засмучена,
Мов з нелюбим заручена,
Все мовчиш?
Тільки часом до хмароньки
Скажеш ти:
«Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.
Зірви з мене це листячко,
Це листячко-намистечко
Без краси.
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси».

1908

* *
*

В міщанській одіжі і в рідному вінку,
Занесена сюди бозна-відкіль вітрами,
Дивується вона чужинному танку
І слухає «кек-вок», сховавшись між служками...

О Україно-мати! Згляньсь, захисти,
Прости свою дочку безтямну і зрадливу,

Пошли ти янгола любовно одвести
Від круч дитя твоє сліпе на рідну ниву.

Мовчиш?.. Не йдеш спасти свою дочку?..
Ах, ти сама стоїш від рана і до рана,
В міщанській одіжі і в рідному вінку,
І слухаєш «кек-вок», розхристана і п'яна.

1908

* *
*

Ідіть! Ніхто вас не спиня,
Ідіть із ночі в сяйво дня.
Ідіть із мертвої пустелі
В краї зелені і веселі.
Ідіть,— ніхто нас не спиня.

Але ви тихо, тихо йдіть,
Сліпого лева не будіть,
На його навіть не дивіться,—
Йому страшне щось зараз сниться...
Ви тихо, тихо з ночі йдіть.

Вві сні він голову підвів
І ніби Божий світ уздрів...
Погляньте! плачуть мертві очі,
І струмінь сліз граніти точе...
О, що він в сні своїм уздрів?

І знову ліг... і важко спить...
Ще раз зітхнув... постійте мить...
Заснув, заснув... ідіть, не бійтесь.
Пройшли?! Тепер кричіть і смійтесь.
Далеко він і важко спить.

1908

РАНО-ВРАНЦІ

(В Криму)

Зайнялися гори! В золоті каміння,
В полум'ї граніти і в диму гаї,
А на хмарах грає сонячне проміння,
Грає і дарує усміхи свої.

І проснулись хмари, і всміхнулись світу,
І всміхнулись небу, морю і землі...
І знялися легко, з усміхом привіту,
І поволі зникли, і розтали в млі...

Випливло і сонце! — все — *любов* і ласка!
Обняло всю землю сяйвом і теплом...
І, здавалось, щастя, чарівне, як казка,
Має над землею райдужним крилом.

1906

* *
*

Лився спів колись у мене,
А тепер я сльози ллю...
Про журбу мою співати
Доручив я солов'ю.

Все втонуло в пісні-морі,
Все забулось, як вві сні...
Тільки ти, далека зоре,
Рівно сяєш в вишині.

1908

* *
*

Єсть дивні лілеї, що, вранці родившись,
Надвечір уже умирають...
Я бачив їх трупи... Стоять, як зомлілі,
І руки кудись простягають.

Родився я ранком, та нагло погас він,
І стало і сумно, і темно...
І ось,— уже роки в пітьмі я блукаю
І смерті чекаю даремно.

1905

* *
*

Народ, як мертвий, спить без снів,
А я на лірі граю
І вас, нудьгуючих панів,
Піснями розважаю.

Ганьба мені, ганьба мені!
Замовкніть, срібні струни,
Бо цілий край кона в багні,
І скрізь мерці і труни.

Ні! Хочу ліру я розбить,
Узяти сурму мідну
І нею з гір мерців будить
І Україну бідну.

Лишу я співи про красу,
Забуду власні жалі
І з гір високих понесу
Народові скрижалі.

1908

* *
*

В проваллі темнім, десь на дні
Сосна чорніє на граніті...
Ніхто з живих не зна її,
Не зна й вона нікого в світі...

Над нею десь весна цвіте,
Квітки цілуються з квітками,
Сміється сонце золоте,
Річки зливаються з річками.

Вона ж, самотня і смутна,
В яру чорніє на граніті,—
Ніхто з живих її не зна,
Не зна й вона нікого в світі...

І тільки іноді вітри
На скелі спиняться юрбою
І гоготать почнуть згори,
І насміхатись над сосною...

1906

* *
*

Небо з морем обнялося,
Море в небі розлилося...
Цілий світ вони забули
І в туманах потонули.

Марив я з тобою бути,
Наші рідні душі скуті,—
Та, як небо, ти синіла
І в думках кудись летіла.

1908

* *
*

О сарнонько, приходь
Вечірньою добою
Над скло прозорих вод,
Уквітчаних весною.

О пташко, прилітай,
Як ніч на землю гляне,
Туди, де темний гай
Шумить пісні весняні.

Ми будемо удвох
На цілий гай чудовий
Блукать серед квіток
По казці смарагдовій.

І будеш в сяйві ти,
Як фея, як царівна,
Кудись у казку йти,
Чудовній казці рівна.

І будуть перли рос
Скидать на тебе віти,
І в пишні хвилі кос
Самі вплетуться квіти.

І скажем ми в той час
Квіткам, струмкам і гаю:
«Вінчайте, друзі, нас,—
Ми любимось без краю...»

І гай нам зашумить,
Озветься солов'ями,
І стане нам курить
Пахучі фіміами.

1907

НАД МОРЕМ

«Шуміть, шуміть, морські безодні,
Сміліше, море, в бій лети!
Душа моя така ж сьогодні
Крилата, вільна, як і ти».

Стою над кручею страшною,
Каскади злотні сонце ллє,
А там, внизу десь, підо мною,
В гранітні бубни море б'є.

«Руйнуй, руйнуй холодні скелі,
З піснями труни розбивай,—
І з мене теж пісні веселі
Летять, як хвилі, в рідний край».

А в тім краю, у тій пустелі,
В краю прокляття і ганьби
Одні — глухі, байдужі скелі,
Другі — осліплені раби.

І скарги зойк несеться з мене,
І гніву дим за ним летить,
А море, вільне і шалене,
Танцює, грає і шумить.

«Танцюй, танцюй, мій коню сивий!
Весь в піні, гриву розпускай,
Летім у край мій нещасливий,
Летім у мій невільний край!..»

...На човні я... вітри співають,
Кричать чайки, кудись звучи...
В очах моїх знамена мають,
Бряжчать, виблискують мечі.

1908

* *
*

Зустрітися, щоб зразу розлучитись,
Щоб бідне серце отруїть,
Щоб більш ніколи не зустрітись
І вічно втратою боліть.

Зустрітися, щоб скрізь тебе шукати,
Для чогось жить, не маючи мети...
Складать пісні тобі і знати,
Що їх повік не вчуєш ти...

1908

* *
*

Ми плакали на цвинтарі, безсилі,
А скрізь жовтіли на землі
Потоптані знамена милі
І наші зламані шаблі.

І сотні нас з чужинцем побратались,
Втекли від нас в ворожий стан
І разом з ворогом знущались
З кривавих наших сліз і ран.

Свої — серця нам виривали,
Чужі — тесали нам хрести,
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря іти.

1908

* *
*

Помилку зроблено... не треба каяття!
Не треба сліз, і скарг, і жалю...
Неси покірно хрест життя,
Ховай журбу безкраю.

Про щастя втрачене даремно не гадай!
Удар в душі на смерть по йому
І мовчки привидом блукай
На святі життьовому.

* *
*

Чим втішу вас? На що ясне я вам вкажу?
Де зілля я знайду на ваші рани?
Ні, ні! Я вам нічого не скажу,—
Уста мої скули кайдани...

На наш бенкет були вже сплетені вінки,
Стояли вже для нас столи накриті...
І ось,— лежать розтоптані квітки,
І наші келихи розбиті.

І ніч страшна іде... страшна, мої брати...
І так голосять жалібно каліки,
А там, немов серця людські, горять скирти,
Щоб, може, згаснути навіки.

Незрячий сам... на що ясне я вам вкажу?..
І як в лісах знайду я трав на рани?..
Ні, ні! Я вам нічого не скажу,—
Уста мої скули кайдани...

1907

* *
*

Хто сміється в той час, як повинно ридати,
Той навік збожеволів давно...
Ми в той час сміємось!.. Нас вітають гармати
І регочуться з нами водно.——

Глянь,— ховаються в грудях багнети,
Глянь,— свистять і літають мечі,
А у наших руках кастаньєти,—
Ми танцюєм, в танок зовучи.

Водевіль і трагедія нагло зійшлися
І заграли шалений танок,
І як вихор ми враз понеслися
Всі в вінках із червоних квіток...

Глянь,— як жалібно скрипки виводять,
Глянь,— як весело бубни гудуть,
А з землі танцюристів підводять
І на мари холодні кладуть...

Ой, на гору несуть!.. не дамо! о, прокляті!
Побіжим!.. Там цвинтар на горі...
Ні... спинись... он, як сови окаті,
На могилах сидять матері...

1907

* *
*

Коли тебе розлюбе мила,
Для тебе сонце погаса,
Чорніє небо смарагдове,
І в'яне всесвіту краса.

Мене невірна розлюбила,
І я блукаю сам не свій,
Немов я кинутий остався
Один в пустелі світовій.

1908

* *
*

Не жди докорів і погріз,
Ні зайвих слів, ні зайвих сліз,
Бо я їх всі в собі спалю,
Бо я люблю тебе, люблю.

Літа пливуть, і в мряці літ
Довчасно гасне серця цвіт...
Цвісти б... горіть...— я цвіт гублю,
Бо я тебе люблю, люблю.

Ні, слів докірливих не жди...
Постій... не плач! постій,— не йди.
Замовкну я... уста стулю...
Люблю... люблю... люблю... люблю!..

1908

* *
*

Душа співа, як все співає...
Вона — як озеро... Тремтить
І рвійно лове кожну мить,
І все незмінно відбиває...

Поглянь,— ось-ось почне смеркати,
А там і літня ніч злетить —
П'янить, циганкою дурить...
О, єсть про що пісні складати...

Коли ж весь край нечутно плаче,
Гниє, розтоптаний, в смітті,
Кона, розп'ятий на хресті,—
Тоді забудь красу, співаче!

Тоді — вкривайтесь пилом, струни,
Навік, улюблена, прощай,
А ти, бурлако, руку дай
І — в путь, під стріли і перуни!

1908

* *
*

Синіла ніч, дивились зорі,
Дрімало стомлене село,—
Коли це враз вогняне море
Його схопило й залило.

...Крізь дим прорвався дзвін крилатий,
Махнув осмаленим крилом,
І, наче птах, стрільцем підтятий,
Забився, заплакав над селом.

«Води! води!» — лунає всюди.
«Ламай, неси, топчи, туши!
Куди пропали звідси люде?!
Чом там немає ні душі?

Подай драбину, кинь лопату,
Біжи за ломом, бий вікно!..
Куди?! куди,— не лізь в кімнату,—
Там все горить уже давно».

«Води! води!» — лунає всюди.
«Давай що-небудь дах накрить!
Сюди! рятуйте, добрі люде!
Горить! ох, лишенько, горить!»

А там, в пітьмі десь, на дорозі,
Жінки голосять в сорочках,
Холонуть діти на морозі
І немовлята на руках.

. . . . . .

В огні палає Україна.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Але на крик несамовитий
Ніхто з синів її не йде,
І дзвін, камінням розбитий,
В повітрі більше не гуде.

1907

* *
*

Я ріс в болоті, мов бур'ян,
В воді було моє коріння,
А листя блідло без проміння,
І ржею їв його туман.

Тепер даремне сонце ждане,
Даремна ласка днів ясних,—
Нехай мій ніжний цвіт без них,
На жаль,— хто знав його,— дов'яне.

1907

* *
*

Коли на крилах ночі
На землю сон злетить,
Ти в темний сад виходиш
З квітками говорить.

Ти знаєш, що заснув я
І сплю уже давно,
Замкнуті в мене двері,
Зачинене вікно.

Даремно ти гадаєш,
Тебе я одурив:
Всю ніч я за тобою
Нечутно проходив.

Тобі сказала рожа:
«Я бачила його:
Сьогодні вранці рвав він
Квітки з куща мого».

Шепнув тобі барвінок:
«І я його стрівав,
Засмучений ходив він
І лист мій потоптав».

Акація зітхнула:
«О травонько моя,
Навіщо там кохання,
Де треба забуття...

Іди собі у хату,
До нелюба іди
І милого ночами
Ніколи вже не жди».

Колишуться троянди,
Акація зітха:
«Забудь його навіки,—
Тебе він не коха».

І здалеку я бачив,
Як стала ти ридать
І, впавши на коліна,
Барвінок цілувать.

1906

* *
*

В пісні муки, в муці щастя,
В'яне все в гаю...
О, не слухай, усміхнися
І скажи — люблю.

Поцілуєш,— і від чару
Змовкнуть солов'ї,
І до ранку будуть слухать
Тільки нас гаї.

1907

* *
*

Кожний атом, атом серця
Оберну я в слово, в згук...
О, яка велика вийде
Повість радощів і мук!

Кожний ніжний рух сердечний
В пісню срібну переллю,
Окрилю її любов'ю
І стражданням запалю.

Полетять пісні крилаті,
Краплі крові полетять...
Понесуть усе з собою...
Тільки біль мені лишать.

* *
*

З серцем, повним смутку-горя,
Утомився я ходить
І прийшов на берег моря,
Щоб журбу свою втопить.

«Хвилі, хвилі! люту муку
Ви з грудей моїх візьміть...
Утопіть її, гадюку,
На край світу занесіть...»

Стали хвилі і зітхнули...
І крізь сльози бачив я,
Як в журбі моїй тонули
Море, небо і земля.

1908

* *
*

«Вклонися ж йому ти низенько... низенько...» —
Сказала ти вчора мені...
А в мене забилось, забилось серденько,
І щось увірвалось в його глибині...

Вклонивсь я від тебе... зрадів козаченько,
Веселий, як сонечко, став...
Я глянув і ще раз: «Низенько, низенько...» —
Крізь сльози йому проказав.

1904

* *
*

У долині, поміж горами,
Де розсипались хатки,
На городі під чинарами
Я угледів нагідки...

І згадав свою бабусеньку...
Ось іде вона в садок,
Щоб нащось нарвати на зиму
В'язку жовтих нагідок.

О, коли б ти зараз вгледіла,
На які нам гори йти,
Затремтіли б твої рученьки,
І кричати стала б ти:

«Ти завів мене в кумедію?!
Стій же, шибенику, стій!
Розкажу я все до крихтоньки
Завтра матері твоїй...

Що ж! Ти звідси вийти думаєш?
Ач! Стоїть собі, як пень!
Ох, просидиш ти в погребиці
Вкупі з жабами весь день».

І даремно запевняв би я,
Що це справжні скелі гір
Обнімаються з туманами
І приковують наш зір,—

Не повірила б, а сердилась:
«Сто я років прожила,
Сотні верст за вік проїздила,
В сотні селах побула...

На які я гори сходила,
Тільки Бог єдиний зна,
А із нашою «могилою»
Не рівнялась ні одна».

Крим, 1908

* *
*

Дай руку, мій вітре крилатий,
І вірного друга забудь,—
Брати мої б'ються за волю
І в військо до себе зовуть.

Прощай, моє море бентежне,
Що помсту збудило в мені,—
Брати мої з скелями б'ються
І падають мертві в борні.

Прощайте, чайки легкокрилі,
Літайте і плачте без слів,—
Чайками кричать мої сестри
Над трупами рідних братів.

Прощай, моя мати-природо,
Навіки прощай і прости
І сина свого без прокляття
Упасти побідно пусти.

1906

* *
*

Усе жило,
Усе цвіло
І в щасті раювало.

Сади пахтіли,
Річки шуміли,
І сонце всіх вітало.

І цвів весь край,
Як Божий рай,
Де душі не страждали.

І тільки лози
Губили сльози,
За всіх одні ридали.

1907

* *
*

Дурю себе, в думках другу малюю,
Другу пещу, другу цілую...
...Відбувся шлюб... музика... сміх...
І я всміхаюся до всіх,
І я їй ніжним голубом воркую.

Коли ж я келих повний піднімаю
За щастя випити до краю,—
В той самий мент здаля, з руїн
Розітнеться погребний дзвін,—
І я в знесиллі руку опускаю...

1905

ПІСНЯ СЛІПИХ

(Етюд)

Дайте сліпим, дайте незрячим,
Дайте.
Дайте покараним праведним Господом,
Дайте.

Світ нам застелено чорною хмарою,
Сонечко яснеє ще нам не сходило...
Ой, до труни ж ми його не побачим...
Дайте сліпим, дайте незрячим.

Риплять вози, і ржуть коні,
Шумлять люде, як ті ріки.
То-то дива на ярмарку,

То-то дива буде!
Шумлять люде,
Як ті ріки.

Ми тільки плачем —
Бідні каліки...
Плачем, не бачим...
Дайте сліпим,
Дайте незрячим.

1908

* *
*

Поставте келихи і оргії спиніть,
Вінки з голов своїх заквітчаних зірвіть
І тихо в траурах схиліться на коліна:

Вона в труні лежить, прекрасна Україна,
Лежить, немов жива, ще тепла на столі,
З стражданням на устах і кров'ю на чолі.
. . . . . .
Поставте келихи і голови схиліть,
І журно з співами за марами ідіть,
Бо диких оргій вам простить вона не схоче...

І ледве ви вночі розкрили б очі,—
Як в білім савані угледіли б її,
З стражданням на устах і кров'ю на чолі.

1908

* *
*

Єсть квіти такі, що ніколи не квітнуть,
Що завжди сумують з слізьми на очах,
Гойдаються журно і плачуть по сонцю,
І дивляться в небо з докором німим.

А вигляне сонце, засяє над світом,
Вони усміхнуться крізь смуток йому
І важко зітхають, і тихо шепочуть:
«Ах, сонце! чому ти раніш не зійшло?!»

І ти, моя квітко, тим квітам подібна...
Глянь,— прапори мають в народних руках,
І дзвони сміються і волю вітають,
А ти, мов черниця, на цвинтар ідеш.

1907

ТАЙНИ НОЧІ

Тихше, тихше! Не диши!
Нас почують комиші...
Розлетяться, зникнуть чари,
І потонуть ненюфари.

Глянь сюди,— стрункий комиш
Осоку стиска міцніш
І, облесливий, шепоче
Про її літа дівочі.

Притулися! Вгледять нас...
Чуєш? — пісня полилась...
Ти не бачиш, хто виводе?
Не вставай: примітять води...

Зашуміла десь трава...
Ах! Русалка виплива...
Вся в каміннях, в сріблі, в росах,
І лілеї білі в косах.

Тихше, тихше! Не диши!
Щоб не чули комиші,
Не розвіялися чари,
Не втонули ненюфари.

Краще стань лозою ти
І на березі рости.
Я ж в комиш перероблюся
І до берега схилюся...

Ти — лоза, а я — комиш,
Будем дихати вільніш
І нікого не злякаєм
Більше в цім раю безкраїм.

1907

* *
*

Вийди! Ще срібнії шати
Зоряна ніч не зніма,
Цвіт осипають гранати,
Вітер на травах дріма.

Сонні шепочуть платани,
Хвилі колишуть піски,
Ходять по горах тумани,
Слухають гірні казки.

Вийди, щоб сонце стрівати,
Вдосвіта зорі гасить,
Скуті серця розкувати,
З ранком їх радісно злить.

1908

* *
*

Ой була на світі та удівонька,
Трьох синів мала,
Ночі не спала,
Їх доглядала,
В чистім любистку синів своїх милих купала.

Що один з трьох синів звався Івашечко...
Бога не боявся,
Хати відцурався,
До панів найнявся,
Килимом під чоботи панські послався.

А що другий син звався Василечко...
Він потиху встав,
Скриню розрубав,
Скарби всі забрав,
Матір свою рідну, неньку свою бідну обікрав.

Що найменший з трьох синів був Незнаїчко...
Стріли його люде,
Розкололи груди,
На очі наклали полуди...
Ніколи ж він світу Божого бачити не буде.

Прийшла мати до Івашечка,
Голодная стала,
До вікна припала,
Плакала, ридала,
Руки свої схудлі простягала.

Вибіг синок, кричить, сердиться:
«Моя хата скраю,
Я тебе не знаю,
Іншу матір маю,
Її пою, її кормлю, її доглядаю».

Прийшла мати до Василечка.
Голодная стала,
До дверей припала,
Плакала-ридала,
Василечком ріднесеньким сина узивала.

Вибіг синок, кричить, сердиться:
«Моя хата скраю,
Василя не знаю,
Інше ім'я маю,
Себе кормлю, себе пою, про себе я дбаю».
. . . . . .

Ой додому вдова повернулася,
На землю упала,
Коси собі рвала,
Життя проклинала.
До сина свого, до найменшого промовляла:

«Ходім, сину мій, ходім, синочку,
Зігнімось, як лози,
Станем на дорозі,
На лютім морозі,
Може, хто з прохожих зглянеться на наші сльози».

Ідуть вони, тужать, степом, селами...
На їх голосіння
Дають їм каміння,
Лушпиння з насіння.
Велике ж твоє, Праведний, терпіння.

1908

* *
*

Долини сплять, а я на горах
Один на цілу ніч стою,
Шукаю в небі, в добрих зорях
Зорю недобрую свою.

Шукаю я, щоб їй віддати
Назад усі дари її,
І тут, на горах, заридати,
І сльози виплакать свої.

1908

* *
*

Продавай чужинцю хату,
І вітряк, і двір...
Сам іди кудись на страту
В проклятий Сибір...

Хай прощаються і плачуть
Дітоньки малі,
Бо вони вже не побачать
Рідної землі.

Як сховаєш ти в могилу
Жінку і діток,
Сам ти прийдеш через силу
В рідний свій куток.

Станеш ти, на кий схилившись,
Глянеш на свій двір
І, невтішними залившись,
Проклянеш Сибір.

1906

* *
*

Ти не дивуйсь, що в'януть квіти,
Як сонце дивиться на них,—
У кого ж стане сил стерпіти
Вогонь очей його палких?..

Ти не дивуйсь, що гаснуть зорі,
Як зійде ранок золотий,
Що хвилі ніжні і прозорі
Змивають берег кам'яний.

Ти не дивуйсь, що ніч п'яніє
І день тріпоче по весні,
Що бідне серце в грудях мліє,
Як вгледе щастя уві сні.

Ти не дивуйсь, що я тобою
Став марить ночі й цілі дні,—
Була ти сонцем, і весною,
І сном, і хвилею мені.

1906

* *
*

Вмирає день в вечірній час,
Пташки у ірій одлітають,
Спадає листя восени,
І квіти одцвітають.

Не винна ти... Покинь журбу,
Не плач, що розлюбила...
Усе мина, усе в житті
Чека своя могила.

1908

* *
*

Невже твої уста-коралі
У морі щастя я знайду?..
Невже твої гадюки-руки
Мене, як лози, обів'ють?..

Невже мене чекають знову
Зітхання, зустрічі, пісні,
Квітки надій в тернах розпуки
І ніжних уст твоїх: «Люблю...»

1907

ВОСЕНИ

Плаче день, гуляє вітер,
Листя боязко тремтить,
Хоче втриматись на вітах
І, не втримавшись, летить.

Плаче день, і серце плаче,
Ниє в грудях, мов в тюрмі,
А сусідка незнайома
Стогне, квиле за дверми:

«О прийди, прийди, мій милий,
Я розвію смуток твій,
Поцілунками зогрію,
Сон ясний тобі навію,
Повний тиші, повний мрій.

На руках моїх гарячих
Ти заснеш під голос мій,
А я буду колисати,
Пісню втішную співати,
Вартувати спокій твій.

О прийди, прийди, самотній,
Як самотня я сама,—
В мене теж, як і у тебе,
Друга вірного нема.

Страшно, страшно! дні минають
Без проміння і тепла,
І страшна, як смерть, самотність
Тут гніздо своє звила.

О прийди, прийди, мій любий,—
В'яне молодість моя,
В'януть думи, в'януть мрії,
В'януть... В'яну, сохну я».

. . . . . .
. . . . . .

Плаче день, і серце плаче,
Ниє в грудях, як в тюрмі,
А сусідка незнайома
Не втихає за дверми.

1904

* *
*

Чого могла ти так боліти,
Від чого серце билось так,
Що розірвалися граніти
І залишивсь навіки знак.

Куди потоки сліз лила ти,
Об що ти билася грудьми?..
Чолом тобі, о земле-мати,
Уклін мій, страднице, прийми!

1908
Крим. Гори

* *
*

Квітка осіння давно одцвіла,
Пісня остання давно одзвеніла...
Скінчене свято пісень і тепла,
Снігом блискучим земля забіліла.

Літо і в серці давно одцвіло...
Рясно снігами його замітає...
В далеч туману життя одійшло,
Вічність байдужа стоїть і чекає.

1905

* *
*

Даремно все... і голос єсть, і кобзу маю,
Рука ж моя не хилиться до струн...
Про що тобі, мій краю, заспіваю,
Про що тобі заграю серед трун?..

В які слова вложу свою журбу безкраю,
І як підкажуть їх могили і хрести?..
О мертвий мій, о цвинтарю, мій краю! —
Коли ж труну свою розіб'єш ти?..

І як би голосно про тебе заспівав я,
Коли б єдиний рух рукою ти зробив...
Коли б прокляв віки свого безслав'я,
Зневажив би недолюдків-рабів.

І ледве ти орлом в блакитне небо глянеш,—
В моїх піснях заграє дзвін мечів...
І ледве ти ім'я своє згадаєш,—
В побідний гімн обернеться мій спів...
. . . . . .
Сиджу один... журюсь самотньо на руїні,
Співаю щось помалу і без слів...
Сумні мої пісні, як сумно на Вкраїні
Серед могил і зламаних хрестів...

1908

* *
*

Щоденно ворони летять,
Щоденно ворони кричать:
«Там спалили,
Там убили,
Там піймали,
Там забрали,
Посадили,
Осліпили
І згноїли...
Кра-кра-кра!

В хаті холод,
В шлунку голод...
А з попом у хату з хати
Ходе смерть дари збирати:
Піп з кишенею пустою,
Смерть вмирає під вагою,
Чорт на скрипці ззаду гра,
Топче трупи... кра-кра-кра!

Що ж ви дивитеся? — плачте!»

«Чорні ворони, не крячте...
Ми оглухли, ми глухі...»

«Як же стали ви такі?»

«Нас дурманом обпоїли,
В наші вуха цвяшки вбили,
Наші голови скрутили
І такими жить пустили...

День ми днюєм, ніч ночуєм,
Все ми бачим, а не чуєм,
І ніяк ми не згадаєм,
Що зробилось з нашим краєм,
І не знаєм,— божевільні,—
Чи в неволі ми, чи вільні...»

Раз ми вільні,— нащо військо?
«Що в кишені?», «Як назвисько?».
А не вільні,— чом до січі
Нас ніхто уже не кличе?

Нагло ворони знялися,
Буйним сміхом залилися...

«Кра-кра — вільні! кра-кра — вільні!
Божевільні, божевільні!..»

1908

* *
*

Ти смієшся!.. Годі, брате,
Слід недужому ридати...

Глянь,— тебе хтось розколов,
Скрізь на грудях в тебе кров...

Ти смієшся, дзвінко граєш
І що хворий ти — не знаєш...

А на скрипці — ні струни...
І вона — зразок труни...

Погасають сірі очі...
А рука водити хоче...

Почорніло навкруги...
Позбирались вороги...

І в труну тебе, як друзі,
Положили в справжній тузі...

Вдарив дзвін... твоя рука
Знов відшукує смика.

1907

* *
*

Везли їх, зранених в борні з солдатами,
Везли їх, стомлених в тюрмі за гратами,
Везли, щоб там, в краях холодних,
Згноїти велетнів народних,
Крилаті іскри потушить
І знов дурити і душить.

В сльозах затриманих, з палкими муками,
Вони прощалися з полями, з луками,
Навік прощались з краєм рідним,
З своїм сліпцем — народом бідним,
Неслись в чужинну сторону
І мов лягали у труну.

І ось вони на мить одну спинилися
І на селян крізь грати задивилися,
А ті стояли, як каміння,—
І хтось, лузаючи насіння,
Дивився на вікна і сміявсь:
«А що, голубчику, попавсь?»

1907

* *
*

Як вінки плела ти з квітів,
Розлучили люде нас...
Ми зітхнули, розійшлися
І не стрілись по сей час.

Ти давно вже вийшла заміж,
Одружився уже і я...
Ти щаслива,— я не знаю,—
Й ти не знай, любов моя.

Я торік, минулим літом,
Заїздив в своє село...
Завалилась рідна хата,
Рідну греблю рознесло...

Я не знаю, мабуть, греблі
Жаль зробилося мені:

Там, де ми танки водили,
Жалібні я склав пісні.

Кажуть люде, що недавно
Й ти приходила чогось...
Що в ту ніч чиєсь ридання
З-понад озера неслось.

1906

* *
*

Я не зазнав тих ніжних ласк і слів,
Що марились мені колись весною,
Що чув я в співах солов'їв,
Що гай мені ласкаво шелестів
Давно колись, далекою весною...

Ти другому всі ласки віддала,
Ти другому усі слова сказала...
Мене любить ти не змогла,
Для мене любих слів ти не знайшла,
Бо всі давно їх іншому сказала.

Але в житті моїм ще втрачено не все.
І часом в снах лежу я серед поля,—
Колосся ніжно б'ють мене в лице,
І безліч ласк і слів їх шум несе,
І ти мене шукаєш серед поля.

1906

* *
*

Не забуду я... о ні!
І тепер, коли згадаю,
Бачу ночі весняні,
Чую шум далекий гаю.

На траві, в шовку густім,
Слід лишають твої ніжки,
А на личеньку твоїм
Золоті горять усмішки.

Ми йдемо... Шумлять гаї,
Ллються пахощі розкішні,

Щось кричать нам солов'ї,
Щось шепочуть трави пишні...

А тепер... Далеко я...
Заросли в гаю доріжки,
Змовкла пісня солов'я,
І другим цвітуть усмішки.

1908

* *
*

О, ще не всі умерли жалі,
Не всі проспівані пісні,
Не всі захмарилися далі,—
Ще кров кипить, клекоче в шалі,
І серце б'є, як дзвін, в мені,
І вся душа в огні.

Життю і вам я не скорюся,
Вогню сльозами не заллю,
Я буйним степом розгорнуся,
Я морем співів розіллюся,
І в кожну пісню увіллю
Весь жар, всю кров мою.

1907

* *
*

В яких боях ти пам'ять розгубив,
В якім шинку ти сон-отруту пив,
Який стрілець тебе у очі влучив,
Хто так прибив тебе і змучив?

Травою ти послався і ростеш,
Як чорний крук, серця могил клюєш,
Бо ти забув, хто впав за тебе в бої
І де лежать твої герої.

Скажи ж, в яких лісах ти заблудив,
Коли себе ти п'яний загубив?..
Чи в тую січ, як ти з землі не знявся,
Чи в тую ніч, як з братом побратався?..

Сліпий... Ти ходиш з смутком на чолі,
Кийком чогось шукаєш по землі...
І що тобі так треба відшукати,
Ніяк не зможеш ти згадати.

1908

* *
*

Я сонця жду, і сонце зійде,
І ранок прийде —
Вір, моя мила, жди і радій!
В ранку надій,
В райдузі мрій
Сонця чекай
І розцвітай.

В долі людській є щось таємне...
Ми недаремне
Роки страждали, тернами йдучи,
Руки рвучи,
Все уночі...
Ні! недарма:
Рідша пітьма.

Рідшає терен, зникають тумани,
Гояться рани,
Вір мені, люба дружино моя...
Бачу вже я
В квітах поля;
Все, що вві сні
Снилось мені.

1906

З ЛИСТА

Перший пролісок блакитний,
Першу квітку весняну
Шлю тобі, моя голубко,
У далеку сторону.

Хай тебе він привітає
З сонцем, з ласкою, з теплом

І розкаже, що він слухав,
Нахилившись над струмком.

Хай розкаже, що вчуває,
Пробиваючись, трава,
У якому дивуванні
Кожна бростка ожива.

Хай розкаже, як курличуть
Десь під небом журавлі,
Як всміхається ласкаво
Красне сонце до землі.

Хай твій смуток він розвіє,
Прожене його навік,
Щоб із уст твоїх полився,
Як дзвінок, веселий сміх.

Хай же він тебе вітає
З сонцем, з ласкою, з теплом
І розказує ті дива,
Що почув він над струмком.

1904

* *
*

Нехай, як грім, гудуть гармати,
Нехай п'яніє все в чаду,—
Як в полі буду сам стояти,
Шаблі ворожі відбивати
І, може, ранений впаду,—
А в стан ваш мертвий не піду.

О, не лякайте! В мене крила,
В крові — огонь, в душі — любов,
Нащо я вам? Вас в стані сила,
Не звіть мене! Ваш стан — могила,
І в ваших жилах біла кров.

1907

ТРОЯНДИ

Довго їх сонце без жалю пекло,
Довго! І нагло за хмари зайшло...
Вихор схопився, і грім загримів,
Дуб передчуттям грози зашумів,
Вдарила блискавка в груди кудись...
Свіжі дощі полились, полились...
Шепчуть троянди: «О, лийтесь рясніш,
Дайте нам дихати грудьми вільніш...
Наші гарячі уста остудіть,
Нас напоїть, напоїть, напоїть...»
. . . . . .
. . . . . .

В вазі в кімнаті троянди стоять,
Дивляться ясно, цвітуть і пахтять,
Усміхом грають пелюстки бліді,
Радо хлюпощеться листя в воді.

1908

* *
*

Доки ви будете ждать, кам'яні,
Доки отруєні будете спати?!
Встаньте! Давно проспівали півні,
Небо вбирається в ранішні шати,
Схід червоніє в кривавім огні.
Кличте калік і дітей понесіть,
Станьте вгорі на зруйнованих мурах,
Землю святую сльозами зросіть...
Тихо заграйте на рідних бандурах,
Небу свої каяття принесіть.

1908

НАД КОЛИСКОЮ

(Пісня матері)

Спи, мій малесенький, спи, мій синок...
Я розкажу тобі безліч казок!

Нащо ж ти віченьки знову розкрив?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.

Стогне і виє уже він давно,
Б'ється і стука у наше вікно...

Геть, розбишако, в далекі степи!..
Спи, моя ластівко, солодко спи!

Ось уже й вітер зовсім занімів...
Мабуть, заснуть під намет полетів...

Холодно зараз в лісах і лугах,—
Все потонуло в глибоких снігах.

Бігають зайчики, мерзнуть, тремтять,
Затишок хочуть собі відшукать.

Ось вони вгледіли,— кущик стоїть,—
Годі! Давно вже лисичка там спить.

Кинулись знову кудись на грядки,—
Ой, там ночують сьогодні вовки.

Краще ви в поле біжіть, за лісок...
Знайдете там ви соломки стіжок,—

Глибше забийтесь, зарийтесь в снопки,
Щоб не знайшли вас голодні вовки...

Спи ж, мій малесенький, годі гулять...
Зайчики білі давно уже сплять.

1908

* *
*

Прокляття, розпач і ганьба!
Усю пройшов я Україну,
І сам не знаю, де спочину
І де не стріну я раба.

Зректись себе, забуть ім'я,
Всесвітнім соромом покритись

І, не соромлячись, дивитись,—
Це дійсність, сон? — не знаю я...

О краю рабський, скільки сліз
Було в мені... і ласк, і втіхи...
Які чудовні трави-ліки
Для ран твоїх в собі я ніс...

Ти п'яний спав... А я горів,
Душа ставала крем'яною,
І не слова тепер спокою,
А іскри креше з неї гнів.

І їх, як зерна, кину я
В твоїх полях, степах і луках,
І, може, ти в пекельних муках
Згадаєш згублене ім'я.

1906

* *
*

Нащо, нащо тобі питати,
Чи я люблю тебе, чи ні...
О, легше серце розірвати,
Ніж знати відповідь мені.

Чи я люблю тебе,— не знаю,—
Спитай вночі у срібних зір,
Весною вслухайсь в шелест гаю,
Вдивися в даль з зелених гір.

Спитай у чайки, що голосе,
Спитай у хмар, що сльози ллють,
Піди на спалені покоси,
Що в раз останній роси п'ють,—

Спитай, бо я сказать безсила...
Я знаю, знаю тільки те,
Що підеш ти,— і вирита могила,
І згасло сонце золоте.

1908

* *
*

Душа моя не зна вже більше гріз..
І грім замовк, і хмара розплилася,
І там, де кров колись лилася,
Тепер дзюрчить струмок із сліз.
Мовчать руїни, сонце сяє,
І білий стяг примир'я має.
О ні! О ні! Розбитий храм
Встає живий в моїй уяві
І кличе знов в бої криваві
Помстити лютим ворогам,
Зове мене з труни гнилої
Блиснуть мечем і впасти в бої.
І я з землі підводжусь знов,
І знов в мені вогонь палає,
Одна рука меча тримає,
Друга спиня червону кров;
Нове життя буяє в серці,
І знову я стою на герці.

1907

* *
*

Хто ви? Хто ви? З нагаями
І з брязкучими шаблями?
Люде, кажеш? Ми не вірим:
Нащо дивишся ти звіром?

Ух! Який страшний ти, вовче,—
Не дивись на мене довше!
Весь в крові... Скажи: тварину
З'їв ти зараз чи дитину?

Як? — і сам дітей ти маєш?
Їх годуєш? Їх кохаєш?
І для тебе це можливо?
Справді?.. Диво, диво, диво!..

Ну, а зараз ви скакали
І трьох діток розтоптали...
Вам не жалко? Хто з вас батько?
Хто з вас має немовлятко?

Як то?! Сліз у вас немає?
Сліз ніхто із вас не знає?
І не бачили ніколи?
Принести вам повні поли?

Ах! За що ж мене ти вдарив?..
Я ж одужати ще марив...
Ще удариш? Годі, круку,
Бо зламаєш другу руку...
. . . . . .
Як же я вернусь додому?
Що скажу тепер малому?..
Ось він вибіже за хату
І почне кричати: «Тату!

Що ж? Приніс сопілку з гаю?
Ну, танцюй, а я заграю».
. . . . . .
. . . . . .
Як же я вернусь додому...
Що скажу тепер малому...

1908

* *
*

Серед скель, гаїв, каміння
Я гранітні мури стрів...
«Гей, чиї це володіння,
Хто фортеці тут завів?»
І, вартуючи на скелі,
Гордо вітер відмовля:
«Ці фортеці і оселі
Гір ясного короля».

1908
Крим. Гори

* *
*

Гори дикі і суворі,
Вічно горді, мовчазні,
Зверху дивляться в простори,

Де синіє синє море
І зникає вдалині.

Ніби вгледівши в безкраї
Військо ворога свого,
Стежать, як він скелі крає,
Як він мури розмиває,—
І зневажують його.

Крим

* *
*

Минуло два роки,— і нудно їм стало,
І кожне нового собі забажало...
І рвуть вони зразу залізні кайдани,
І щастя шукати ідуть у тумани.

І роки шукають, і роки блукають,
А спогади ржею серця роз'їдають,
А вколо пустеля, пісок та каміння,
Без місяця ночі, і дні без проміння.

І ось вони стрілись... В обійми б упасти,
Помилку і роки розлуки прокляти,
Та щось поміж ними стіною стояло
І голови журно обом їм схиляло.

* *
*

Вечір... Навколо зима і зима...
Стомлене серце болить і дріма...
Сняться йому голубії простори,
Сині степи, і озера, і гори...
«Мила! ми підемо в поле, в гаї?
Тісно, і важко, і душно мені».

«Підемо, *любий*... Розтануть сніги,
Все оживе, заспіва навкруги...
В цвіт уберуться і ниви, і луки,
Тихо замовкнуть, забудуться муки.
Знову у тебе пісні полетять...
Хворий ти... як твої груди горять...»

1907

* *
*

Сумно і весело! Сльози і сміх!
Зелено, любо, і сіється сніг...

Зимно становиться... Трави й квітки
Хутко вбираються в білі свитки.

В хустках всміхаються личка жоржин,
В смушки сховались коралі шипшин.

В ряднах нап'ятих стоять нагідки,
Всі чорнобривці наділи шапки.

Ніби всі вбрались на свято якесь,
Ніби зійшлись на весілля чиєсь...

Тільки з городу барвінок один
Дивиться журно в садочок крізь тин.

1908

* *
*

Хай наші вчинки божевільні,
Хай дикий шал в самій меті,
Але ми гордим духом вільні,
І наші душі золоті.

Як дзвони в горах серед тиші
Густимуть наші імена...
Їх хвиля місто розколише,
Їх грім на селах залуна.

Що смерть?! Брати мої,— могила
За нас казатиме всяк час,
І вільний льот народні крила
Направлять весело до нас.

1908

* *
*

Стою, дивлюсь на вас з докором...
А душу біль і жаль пройняв...
Я вам повірив — аматорам —
І гру борнею уявляв.

Рубались, сіклись ви, кололись,
Упавши, ворога кляли,
І знов — то левами боролись,
То сльози жалібно лили...

Вразили ви мене до краю,
І всі осталися живі...
А я... я в муках умираю...
А я тону в своїй крові.

1908

* *
*

Скоро сонце засміється,
Зацвіте уся земля,
Та у парі із тобою
Не піду вже більше я.

А один, як привід темний,
Я блукатиму весь день,
Не любуючись квітками
І не чуючи пісень.

Я проходитиму луки,
Я минатиму красу...
І одну розпуку в серці
На край світу понесу.

1907

* *
*

Ти в ту ніч другим зоріла,
Ти другим вінки плела,
Надо мною ж насміхалась
І знущалась, як могла.

Чом же ти, коли дізналась,
Що давно жонатий я,
Вже півроку не смієшся
І заплакана щодня?

1907

* *
*

Ой і пишно ж розцвіли ви
На убогій рідній ниві,
Рясно цвітом її вкрили —
І червоні, й сині, й білі...
Чом же бідному народу
Не дали ви й досі плоду?

Віє вітер із півночі,—
Цвіт летить за ним охоче,
Кида тільки стебла ниві,
Що ростуть на їй щасливі,
Тягнуть сили, точать соки,
Розривають на всі боки.

Ой народні пустоцвіти,
Доки будуть вас терпіти,
Доки будете рости ви
На грудях слабих у ниви?!
Гей! Серпи, я бачу, сяють
І женці пісні співають!

1907

* *
*

Море і море! Блакить і блакить...
Крил мені, крил! щоб туди полетіть!
Чайкою в небі над морем спинитись,
Дихать і в далеч за обрій дивитись.

Зникнуть би там, потонуть у тій млі,
Кинуть би все на далекій землі,
Все, що ненавиджу, все, що люблю,
Все, що скривавило душу мою.

1908

* *
*

О моя Русалко з срібними речами,
Чом ти не воркуєш темними ночами?
О моя Русалко з русою косою,
Чом ти не щебечеш пташкою дзвінкою?
Чом ти не колишеш мого серця стиха,
Чом не розвіваєш мого суму-лиха?..

Згадую я ночі, місячні, розкішні,
Співи соловйові на розквітлій вишні,
І сади зелені, і жита шовкові,
І сумну музику нашої розмови...
Згадую тебе я... Згадую і гину
І туди думками, як на крилах, лину.

О моя Русалко з кров'ю крижаною,
О моя Русалко з божою душою,
Все візьми у мене, все, що серце схоче,
Тільки знов верни ти незабутні ночі,
Знову сядь ти поруч янголом зо мною,
Ніжная Русалко з русою косою.

Стануть тихо віять пахощі майові,
Стануть знову литись співи соловйові...
Ти почнеш казати, як на струнах грати,
А у мене серце буде замирати...
І коли зомліє від твоєї ласки,
Смерть для його буде кращою від казки.

1904

* *
*

Одну я любив за веселість,
Другу я за вроду кохав,
А третій за сонячний усміх
Квітками дорогу встилав.

Ти зовсім була не вродлива
І завжди, як вечір, смутна...
Чого ж ти з усіх моїх милих
У серці осталась одна?!

1906

* *
*

Нестися б плачу, летіти б крику,
Серця вогняні на частки рвать,
Розколихать би пустелю дику,
Усіх під прапор один зібрать,—

І кинуть мертві піски, каміння,
І вийти б з ночі у світло дня,
Де тонуть луки в морях проміння,
Де буйна тирса шумить, буя...

І жити б повно, і жити б вільно...
Чом же з прокляттям ми тремтимо?!
Ах, ми конаєм в муках подвійно:
Раб перед нами цілує ярмо.

1909

* *
*

Знемігся я... Як камінь, час байдужий
В путі пригнічує мене...
Де той, хто ще душею дужий,
Де той, в кім серце вогняне?.

О орле мій! одно твоє дихання
Розідме полум'я в мені,
І знов піду я на страждання,
Піду на муки неземні.

Я буду звать. Прийди ти тільки, дужий,
Скажи, що день ще нас шука і жде.
Зневірився я... Холодний час байдужий
За мною привидом іде.

1908

* *
*

Мели сніги тоді надворі,
Вітри стогнали жалібні,
Він був в несказанному горі,—
Вона лежала у труні.

І в ніч пурги, як вітер лютий,
Б'ючись з снігами, закричить,
До ранку він, журбою скутий,
Без сліз, замислений, сидить.

Але весною молодою,
Як все навколо ожива
І в небі жайворон співа,
Мов струмінь з срібною водою,—

Тоді він дні блукає в полі,
Гіркі, невтішні сльози ллє,
Себе в розкриті груди б'є
І проклін шле зрадливій долі.

1904

* *
*

В квітках була душа моя,
І ось дивись,— палаю я,
Я запалив квітки мої:
Нехай горять у сизій млі.
Нехай горять, нехай горять...
Літа летять, літа летять.

В огні горить душа моя,
Згорю і сам я,— знаю я,
Бо весь палаю я в огні,—
Не жаль себе, не жаль мені.
Дивись, любуйся, не гаси,
І попіл вітру віднеси.

1908

* *
*

Пройшло багато чорних літ,
І знов я в рідний край забився...
Мій степ пожовк і засмутився,
І світ поблід, щасливий світ.

Вклонивсь я друзям дорогим...
Вони ж мене не привітали,
І на слова мої мовчали,
І я здавався їм чужим.

1906

* *
*

Без щастя ми зустрілись,
Без горя розійшлись,
Хоч, може, і про інше
Ми марили колись.

. . . . . .

Ми стрілись, як два вітра...
Всміхнулися без слів
І любо понеслися
Над хвилями степів.

Схилялися нам трави,
Тремтів під нами став...
Ти весело горнулась,
Я міцно пригортав.

Зливалось твоє личко
З усмішками квіток,
І наші поцілунки
Спліталися в вінок.

І час настав розлуки...
І знов без дум і слів
Ми ще раз обнялися,
І кожний полетів.

1906

* *
*

Не цвітуть квітки зимою
І дерева не шумлять..
А обгорнені імлою,
Як мерці, вони стоять...

Як же ти, мій краю-квіте,
В час морозів вікових
Міг би квітнуть і шуміти
З-під наметів снігових?

Не кричать чайки зимою,
Не співають солов'ї...
Скуті кригою страшною,
Сплять озера і гаї.

Краю — чайко — соловію,
Як же міг би ти співать
І вперед іти в завію,
І других в дорогу звать?

Час мина... зима минає...
Все прокинеться від сну
І піснями привітає
Красне сонце і весну.

Як же ти, мій соловію,
Зможеш сонця не вітать?!
Як я можу, як я смію
В тебе, чулого, питать?

1909

* *
*

О правда! Мій народ смішний безкрає...
Сліпий, горбатий і чудний,
Він старцем з лірою блукає
І навіть — хто він,— він не знає,
Такий... безпам'ятний такий!..
Але я всім вселюдно признаюся:
Я — син його, я — старців син...
За руку, гляньте, з ним беруся
І завжди з ним іти клянуся
Кудись на гори із долин.
Брати! ваш глум і дикий сміх лунає!..
Людці!.. Ні, той навік ганебний син,
Хто п'є, і їсть, і в злоті сяє,—
А батько руку простягає
І на ніч спати йде під тин.

1907

* *
*

На цвинтар сумно не ідіть,
В жалобі не ридайте...
Погляньте вгору на блакить
І в ній весну познайте.
Весна летить,
Весна шумить...
Розвійте чорні думи,
Ловіть весняні шуми.
Народ не вмер, народ живе,
Хвилює по Руїні,
І мова плеще і пливе
Річками по Вкраїні.
Вона жива!
Вона співа,—
Чого ж ви всі в задумі?
Кохайтесь в рідним шумі.
Кохайтесь в шумі чарівнім,
Душею розцвітайте,
Несіть квітки й любистки в дім
І лави застеляйте.
Розвійте сум,
І пийте шум,
І ждіть ясної долі,
Що рве колосся в полі.

1909

* *
*

Душа моя — країна Жалю...
На землю впавши, плаче він,
Як бідний раб серед руїн,
Живим оставлений для шалу...

. . . . . .

Все звірі знищили, розбили,—
Його ж не рушили й пустили.

1907

* *
*

Як прекрасна царівна у казці старій,
Заворожена відьмою злою,
Спить нетлінная роки в могилі сирій
І нетлінною сяє красою,—

Так і ти, Україно, лежиш у труні,
І заклята навік, і забута,
І за щось без жалю у кайдани страшні
Закула тебе мачуха люта.

Але явиться лицар колись молодий,
Вирве з рук тебе в мачухи злої,
І тебе поведе він у день золотий,
Як царівну, для долі ясної.

1908

* *
*

Хіба не бачите, що небо голубіє,
Що сонце ранками всміхається ніжніш,
Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє,
І легше дихає, і дивиться ясніш.

Хіба не чуєте, про що вітри шепочуть
І як з зітханнями зливається їх сміх...
Хіба не чуєте, як голуби туркочуть,
Як краплі котяться і падають із стріх.

Хіба не вірите, що скоро день засвіте,
Що сонце наше вже з-за обрію встає,
Що хід його спинить ніщо не зможе в світі
І цвіту нашого ніщо вже не уб'є!

1908

ПОЕЗІЇ
Книга III

ЩОРОКУ...

I

Снігу, ой снігу якого!..
В білих снігах потонули
Гори, степи і долини...
Наче чекаючи любого гостя якогось,
Радий господар
Свитку свою розіслав по дорозі,
Свитку свою з найбілішої вовни,
Свитку свою не надівану й разу.
Наче тут паслися гуси уранці,
Скублись, кричали
І пух свій розкидали білий.
Наче тут віяли тихо вітри,
Віяли тихо й несли
Хвилі вишневого цвіту.
Наче якась багатирка, свавільна і горда,
Всюди розкидала рядна й полотна:
«Гей, мов, дивуйтесь
І заздріть, сусіди!
В кого з вас скриня повніша в коморі!?
Хто тут посміє з вас вийти і крикнуть:
«В мене добро моє
Виткано тонше!
В мене добро моє
Випрано краще й біліше!»
Я ж не боялась
Зимового ранку
Вийти на річку
І прати до самої ночі.
Я не лякалась морозу жижкого:
Хай він обгортує стан мій дівочий,
Хай він, як парубок, в'ється круг мене,
Стискує руки
І в щоки цілує.
Боже мій! Скільки ж то лиха від сього!

Що, як в той час
Від його поцілунків
Мак на щоках моїх палко розквітне?! —
Може, краса моя бідна зів'яне!?»

. . . . . .

Снігу, ой снігу якого!

II

Спала природа під ковдрою білою,
Снилось їй море
Наскрізь прозоре,
Дно його
Ясно-зелене,
Хвилі чи хмари над ним,
Снились їй ночі в серпанках сріблястих,
Зорь тихосяйні лампади,
Крики пташечі, зітхання вітрів...
Шелест шовковий степів неоглядних...
Ось вони стеляться, стеляться, стеляться...
...Спала природа, а з неба Мірошник,
Руки простягши над нею,
Сіяв крізь хмари муку.

III

Раз усе птаство
Зимового ранку
Мовчки дрімало в гаю.
Що за охота
Летіть на дороги,
Мерзнуть в холодних снігах?
Не тягнуться валки,
Не в'ються потоком
По битих шляхах.
Не сиплеться зерно
З чумацьких чувалів
Дощем золотим...
...І птаство нудилось...
Аж ось серед тиші
Дзвінком розсипається крик.
То пташка летіла
З сусіднього гаю,
Летіла,

Раділа,
Кричала:
«Сестроньки-подруги,
Гей, прокидайтесь,
Вістку я вам принесла.
Думала я,
Що розірветься серце,
Доки до вас долечу.
Вчора увечері,
Слухайте, сестри,
Паслася я в реп'яхах,
В сірих туманах,
Як в морі, тонуло
Все, що не єсть навкруги,
От я й пасуся,
Сумую, нудьгую,
Аж зирк!
Сонце — не сонце,
Місяць — не місяць,
Зірка — не зірка летить.
Я здивувалась,
І, навіть признаюсь,
Страшно зробилось мені.
Тільки у мене цікавість жіноча
Більша від страху була.
Сестроньки-подруги,
Що я угледіла,—
Вірте — пером не списать.
Янгол — не янгол,
Сонце — не сонце,
Зірка — не зірка, горить,
Птаство круг неї
Співає і в'ється —
Ненько моя! хай би зозулі
Весь вік свій кували —
Все б до кінця не дійшли.
Скільки круг неї
Метеликів, бабок,
Бджілок, джмелів та мушок!
Все їм всміхається,
Годе, щебече,
Килимом стеле себе.
Що це, я думаю,—
Привид, чи мрія,

Чи сниться мені?!
Довго ще я в дивуванні дивилась,
Зирк!
Аж добродій летить.
«Сірий горобчику,
Будь твоя ласка,
Що це за диво — скажи!»
Парубок глянув на мене,
Всміхнувся,
Потім цвірінькати став:
«Це Весна чарівна,
Дивне диво із див,
Прилетіла вона
Із незнаних країв.
Де стане —
Сніг тане.
Де гляне —
Сніг в'яне.
Цвірінь!
Цвірінь!
Чуєш, жайворон співає,
Дзвоне срібної пісні,
А Весна його не знає:
Нащо здався він Весні.
Не його вона кохає,
А кого — ніхто не знає...
Тільки, може, знаю я,—
Вона любе солов'я.
Цвім-цвірінь!
Соловейко їй співає,
Розсипає срібний сміх,
Сміх сльозами поливає,
І в намисто ниже їх.
Він не зна — що буде з того:
Покоха вона другого.
Цвім-цвірінь!
Птаство все круг неї в'ється
І в коханні признається,
Тільки я один мовчу,
Не кричу:
Хто мовчить,—
Двох навчить!
Цвірінь!
Цвірінь!»

Боже мій, думаю,
Скільки у його
Тієї пихи!
Будеш співати
Чи будеш мовчати —
Дівки не взяти тобі!
Я побожусь,
Більше! —
На пригоршню зерна поб'юсь,
Кинься засватать за себе синицю —
Вір чи не вір, а з'їси гарбуза.
Сестроньки-сестроньки,
Гляньте, ось гляньте
На схід золотий!»
Глянули:
Красна Весна!
З криками, з галасом
Всі познімалися,
Всі полетіли,
Всі закричали:
«Веснонько, Весно, до нас, у наш гай!
Всі ми стомились і змучились вкрай.
Гинуть в кайданах струмочки ясні,
Мерзнуть під снігом квітки запашні!
Гнуться шовковії трави під ним...
Ніяк дивитись і дихати їм.
Всі ми стомились в даремній борбі.
Веснонько, Весно, не жаль нас тобі...»
Тихо на крилах спинилась Весна,
Стала до скарг прислухатись.
Баче:
Дерева схиляються,
Руки сухі простягають,
Журно хитаються,
Журно шепочуть:
«Веснонько, матінко,
Снігом прибиті ми,
Кригою скуті ми,
В жилоньках,
В серденьку
Злими морозами
Кров заморожена...
Веснонько-матінко,
Зглянься на нас».

Змовкли дерева,
І глухо з-під снігу
Квітки застогнали
І трави пожовклі:
«Веснонько-сестронько,
Холодно нам.
Краю, здається,
Немає снігам.
Давлять вони нас страшною вагою,
Гнуть наші постаті ніжні собою,
Душать, дивитись на світ не дають,
Білими круками тіло клюють».

IV

Слухала сльози і скарги Весна,
Слухала,
Ніченьку всю вислухала.
Ніченьку цілу
Страждала сама.
Шкода їй стало...
З слізьми в очах
Глибоко,
Важко
Зітхнула Весна;
І на зітхання зітхнула природа,
Білі сніги опустились
І танути стали...

V

Саме тоді на далекому сході
Сходило Сонце.
Сходило Сонце,
Тільки не сяло ласкаво,
Тільки не гріло промінням
Груди землі.
Сходило Сонце,
Нудне і байдуже,
Трошки... подихать повітрям
Та по протоптаній стежці
Тихо пройтися на захід
І прогулянку звичайну зробити.

VI

«Що се за парубок-сокіл на небі?
Хто се?» — питає Весна.
«Що то за квітка,—
Дивується Сонце,—
Цвіте на землі?»
Сонце спинилось,
Весна задивилась.
«Сонце! козаче мій! — крикнула дівчина,—
Знаю, я знаю тебе!
Снився мені ти ночами безсонними.
Марився в мріях моїх!»
«Дівчино! Весно! — озвалося Сонце,—
Вічність шукав я тебе.
Вічність даремно до зір приглядався,
Вічність журився по тобі!»
Щастям,
Потоками щастя
Всміхнулося Сонце,
Морем усмішок
Весь світ залило
І в поцілунку
Злилося з Весною.

VII

І затремтіли холодні сніги,
В темні провалля тумани сховались,
Зникла, крізь землю кудись провалилась
Відьма-Зима.
Весело, вільно струмочки побігли,
Вістку ясну несучи;
Бігли вони,
Щебетали по нивах,
В яри заглядали,
Грались, шуміли,
Зливались в потоки...
Щастя, здавалось,
Злетіло на землю,
Кожного втішило,
Вкрило, зогріло,
Кожну билинку малу пригорнуло,
Навіть одбилось в обличчях людських

Усміхом, жалем, добром.
Щастя! Ах, щастя,
Ти іноді все ж залітаєш
На землю безщасну!

VIII

В небі жайворонки в'ються,
Заливаються-сміються,
Грають, дзвонять цілий день,
І щебечуть, і співають,
І з весною світ вітають
Дзвоном радісним пісень.
Ось вони на землю впали,
Щось шепнули їй, сказали
І розтали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
Виглядають полохливо
Перші проліски з землі.

IX

Квітами, травами
Вкрилась земля.
З ранку до вечора
Сонце світило,
Сяло,
Лилось, цілувало,
Гріло огнем поцілунків
Землю холодну,
Голодну.
Тільки на заході
Десь під горою
Часом лягало спочити,
Щоб через мить на рожевому сході
Злотнії вії розкрити,
Злотнії, довгії вії...
Бідній Весні ж
Ці хвилини-години
Роками, віком здаються.
Бідна
Не ляже,
Не засне,

Схопиться з ліжка
І руки ламає.
Ходе, нудьгує,
До місяця каже:
«Місяцю, місяцю,
Князеньку ночі,
Згляньсь на мене!
Взявши на срібнії крила свої,
Ти понеси мене
Високо, високо,
Щоб хоча здалеку
Я надивилась
В блискавки-очі йому.
Місяцю, місяцю,
Ти поринаєш,
Плещешся в хмарах,
Ти мого голосу-крику
Не чуєш.
Ти не говориш,
Чи скоро я вгледжу
Усміх його?
Ох, ще не швидко:
Ще тільки другі
Півні проспівали...»

Місяць не чув.
Він купавсь в океані,
Грався, як злотний дельфін,
Кидався в хвилі
І знов вилітав,
Бризкав
І струшував срібло із себе.
Падало срібло,
Лилося на землю
І сріблило мрії землі.
А ніч...
Свої коси чесала,
Сплітала їх дрібно,
І знов розпускала,
І знов розкидала
По плечах смуглястих своїх.
В повітрі чиїсь
Поцілунки дзвеніли,
І гасли,

І знов розцвітали,
Зливались,
Сплітались
І в'яли в вінках.
І хто може знати,
Чиї то були поцілунки?
Чи то солов'ї щебетали,
Чи капали роси з туманів,
Чи трави співали квіткам?
Хто з нас завісу
Таємної ночі розкриє...
Удень
Ми б усе одгадали,
Усе б на частки поділили,
А ніч
Тільки землю обніме —
І ми вже безсилими стали;
Тільки ми срібного келиха ночі
Злегка торкнулись устами,—
Ми вже обпоєні чаром.
Казкою
Ніч, і життя,
І весь світ нам здається.
Годі тоді нам
Розгадувать тайни.
Думаєм ми
І не знаєм,
Що воно сталося
З нами самими.

Року 1904

* * *

Вітер віє, віє, мліє,
Навіває срібні сни,
Навіває злотні мрії,
Чеше кучері Весни.
То загляне в чорні прірви,
То злетить в блакить ясну,
То пелюстки білі зірве
І посипле на Весну.

То замовкне, то заграє,
То всміхнеться, то зітхне...
З кожним з нас таке буває,
Як кохання спалахне.

X

Вітер любе,
Світ голубе,
Обнімає,
Пригортає,
Струмнем ллється,
Шовком в'ється,
Шуми носе,
Суше роси,
Сам не знає,
Щó кохає.
Прилетить над море синє,
І на мить свій льот зупине,
І до хвиль простягне руки,—
І поллються з моря звуки,
Наче з арфи золотої,—
Тихі дзвони, тихі бої;
Все шептання...
Все зітхання...
Але Вітер вдаре в струни —
І гримлять із хвиль перуни.
Море стогне, плеще, грає,
Береги гранітні крає,
І кричить, і в білій піні
Сріблить, білить хвилі сині!
Але ось рука втомилась,
Хвиля впала і розбилась,
Знову море грає тихо,
Знову арфа ледве диха...
Ще рука на струнах мліє,
А вже Вітер зводе вії
І на камені, на скелі
Лове сни свої веселі.

XI

А Весна іде, як фея,
В чарах шуму і пісень,

Біла, біла, як лілея,
В квітах яблунь і вишень.
Скрізь блукає,
Все вітає,
Йде і сіє срібний цвіт,
Обсипає білий світ.
Стане, гляне Сонцю в очі
І спочить від щастя хоче.
Що їй Вітрове кохання,
Сльози, співи і зітхання?
Хай нудьгує,
Хай сумує,
Слід покинутий цілує,
Грає, плаче, віє, мріє
І піснями землю гріє.
Хай зітхає, хай кохає
І надію колихає.

XII

Надіє, надіє! Облудна мара...
Ти розпачу мати і зради сестра!
О, хто тебе ніжно на грудях не грів
І хто за тобою орлом не летів?!
І ти окриляла рожеві думки
І скрізь розсипала пахучі квітки.
Та падали мрії підбиті на шлях,
І чорні гадюки сичали в полях.
А ти, сміючись, залишала поля
І бігла дурити такого, як я.

XIII

Та поки ще Вітер не в'яне в журбі
І віре, як вірив колись я тобі,
Нехай понад гаєм без стежки летить
І тихо на кобзі зеленій шумить:
«Весно! Весно! Раю мій!
Вся краса в тобі одній,
Вся краса, що в світі малась,
У тобі одній з'єдналась,
І тепер її оселі,
Де колись вона жила,
І блищала, і цвіла —

Чим різняться від пустелі?
Весно! Весно! Раю мій,
Вся краса в тобі одній.
Весно! Весно! Слухай співи —
Я щасливий, ми щасливі...»

XIV

А Весна... Весна й не чула,
Що їй Вітер шелестів,
В небі поглядом тонула,
Де Орел її летів.
І молилась, і сплітала
Із благань вінок йому,
Цілий світ вона кохала
І молилася йому.
І у Вітра стислись груди,
Очі вгледіли когось,
І страшне чуття облуди
В серце кігтями вп'ялось.

XV

Підкрадались, гнулись, слались
Чорні звірі-вороги,
Чорні хмари насувались,
Слали тіні навкруги.
І зустрілись чорні хмари,
І накинулись, вп'ялись,
І прокльони, і удари
Загуділи, полились.
Сунуть хмари, стогнуть, б'ються,
Всю ніч бій на смерть іде;
З зброй блискучих іскри ллються,
В сурму мідну грім гуде.
Наче... гетьман з козаками
Понад хмарами гуля
І із лука блискавками
В ворогів своїх стріля.
Наче *бою сили рівні*
Не скінчили в ранній час,
І ворожі порохівні
Вибухають раз у раз.

Час пройшов, і ясно стало,
Ранок слізьми заблищав,
Все зітхнуло, заспівало,—
Тільки Вітер не співав.

XVI

Стогнав він: «О Весно!
О зоре ясна,
Чи любиш мене ти?» —
Мовчала Весна.
«Я мучусь, конаю,
Я ночі не сплю.
О Весно, о мила,
Люблю я, люблю.
Зорять твої очі
В небесну блакить...
О, дай мені сили
Туди полетіть.
Зв'язала, скувала
Ти крила мої,
І я не літаю —
Стелюсь по землі.
Так дай мені зілля,
Отрутоньки дай,
Хоч я вже коханням
Отруєний вкрай...»

І ніжно Весна продзвеніла йому:
«Обійми розкрила я світу всьому,
Мій друже крилатий, лети і шуми
І сумніви з серця безжурно зніми»
І Вітер зрадів, засміявсь, полетів
І брязнув по струнах шовкових степів.

XVII

Віри йнять словам жіночим,
Їх устам, очам співочим,
Їх зітханням, їх сльозам,—
Признаюсь — я вірив сам.
Але де ті, що зітхали,
Що цвіли мені колись,

Що правдиво зомлівали
І не зраджувать клялись.
Ах, одна . . . . . .
Друга вийшла за дідка,
Третя . . . . . .
Шоста — сьома теж така.
Але, Музо, що ти мелеш,
Винен більше я за їх.
Всі покинули мене лиш,
Я ж покинув їх усіх.

XVIII

Співать про любов, поцілунки, обійми —
Боюсь, що мій голос останній відійме...
Зазначу єдине, що Сонце Весні
Не зрадило навіть в зрадливому сні.
Але... обопільне, солодке кохання
Здавна викликало в мені позіхання,
Хоч, може, колись за щасливу любов
Охоче б оддав я і мозок, і кров.

XIX

Раз вночі прокинувсь Вітер
І угледіть захотів —
Чи ніхто не порушає
Тиші мертвої гаїв.
Пролетів він гай зелений
І сховався за кущем:
Дивна флейта розсипалась
Звуків радісним дощем.
Флейта плакала, сміялась,
Умирала і жила...
Біла постать сміх і сльози
Із долонь своїх пила.
Глянув місяць ясним оком —
І осяялась земля,
І крізь листя Вітер бачe
І Весну, і Солов'я.
Соловей, стуливши очі,
В келих ночі срібло точе:
«Сонце, Сонце! Весно, Весно!
Як на світі жить чудесно,

Як чудесно в світі жить,
І страждати, і любить!
Весно, Весно, вміла ти
В небі сокола знайти.

Щастя завжди, всюди з нами,
Лине, в'ється над роками,
Квітне квіткою в садках,
В'ється рибкою в ставках.
Хто захоче щастя мати,
Всюди зможе відшукати.
Сонце, Сонце! вміло ти
В лісі Горлицю знайти».
Вітер наче збожеволів
Від страшних проклятих слів,
Розірвати серце волів,
Задушить Весну хотів...
І гадюкою страшною
Засичав він над Весною:
«Так умри ж ти, навісна».
Засміялася Весна,
Раптом стисла Вітру руки
І розсипалась на звуки.

XX

І довго ще Вітер конав і горів,
А потім поволі повивсь, полетів.
І впав серед сірих гранітних руїн,
Таких же сумних і самотніх, як він.

XXI

Зелено, любо усюди!
Наче стоять на землі
Свята зелені,
Клечальна неділя!
В мріях дрімає земля,
В щасті раює природа.
Наче з якогось далекого хутора
Дівчина йшла на весілля в село,
В південь гарячий ішла і стомилась,
І відпочити лягла — і заснула,
Тяжко заснула в житах на межі.

Сниться їй сон:
Наче козак в золотому жупані
Стиха під'їхав на білім коні
І задивився на неї, прекрасну,
І, зачарований, довго дивись нерухомо,
Потім поволі схилився з сідла
І обпалив її красні уста
Довгим палким поцілунком.
Знявся... і зник на коні!
Дівчина крикнути зразу хотіла,
Словом його перейняти —
Мертві уста.
Хвилею щастя залита,
Дівчина бідна зомліла...
Спить вона тяжко, а хвиля її заливає,
Вщерть переповнює щастям істоту,
Ллється і ллється,
Плеще і плеще.
Хочеться дівчині всесвіт обняти,
Щастям усе напоїти,
Матір'ю стати...
Спить вона й чує, що наче рости починає,
Більше, все більше і більше росте...
Ось вона стала велика, велика...
Землю усю зайняла.
Спить і раює прекрасна.
Коси її розплелися,
Хвилями в'ються в степах.
Килимом пишним лани покриває
Плахта її.
Маком червоним цвітуть на городах
Рукава її.
Ллються річками по луках зелених —
Дівочі стрічки.
Сяють розкидані збоку дукати —
Ставки і озера.
Спить вона довго
І... нагло —
Очі ясні розкриває!..
Сонце ще дужче горить...
Зелено... любо навколо!

XXII

Весілля скінчилось... Буб́ни одгули,
І п'яні музики додому пішли.
Розвіяні мрії, розвіяні сни,—
Ростуть під серцями дочки і сини,
В турботах натоплена хата землі,
Щоб кволе жіноцтво було у теплі,
Приборкала кожну істоту вага,
А з нею примир'я, думки і нудьга.
Один тільки Вітер у муках горить
І хворий вже тиждень на скелі лежить.
Лежить він, не засне — ні вдень, ні вночі,
Все в думці голосе, Весну зовучи.
О Вітре, не мучся і тихо засни,
Давно щось росте і під серцем Весни.

XXIII

Коли б я тобою,
О Вітре мій, був,
Я б іскру зневаги
В пожежу роздув.
Я б гордо на гору
Найвищу злетів:
Мій сміх заглушив би
Гармати громів.
В долині б я плакав,
Щоб збутись ваги:
Для сліз моїх гори
Були б береги.
Я кинувся б в море
Від болю, від ран.
Як море втопило б
Журби океан.
Коли б я тобою,
Мій Вітре, зробивсь,
Давно б я з другою
Кохавсь і любивсь.

XXIV

Що холод, як сонце
Огнем розлилось,
Що розум, як серце
Полюбе когось?!
Снігами-думками
Кохання туши,
А іскри крилаті
Несуться з душі.
Що розум холодний,
Як займеться кров,
Як світу потрібна
Єдина любов.

XXV

Тихо у полі... ні співу, ні шуму,
Думає поле глибокую думу,
Тишею душу свою напуває,
Колос зелений зерном наливає.
Тихо... ні співу, ні шуму.
Думає думу.
Тайна серпанки-убрання пошила,
Кожну істоту до шлюбу зводила,
Потім пахучі квітки познімала,
Білі серпанки у скрині сховала,
Тайна убрання пошила,
В скрині зложила.
Як перед нею усім не коритись,
Як перед нею життю не молитись?!
Тільки не молиться Вітер недужий,
Він до всього, що за серцем, байдужий,
Вітер не може молитись,
Долі коритись.

XXVI

Хто долі кориться, хто далі не йде,
Хто прапор і зброю в безсиллі кладе,
Хто світло міняє на темряву ночі
І крила орлячі спокійно волоче,
Хто, вранці родившись, удень одцвіта,
Хто ворога злого уклоном віта,

Той краще не бачив би світу ясного,
Не тьмарив би дня і не ганьбив нікого.
. . . . . .
. . . . . .

XXVII

Але я забуду і жаль, і ганьбу,
Спочину — і іншу згадаю борьбу.

XXVIII

Тигр, що людям давсь піймати,
Рве, гризе залізні грати,
Перегриз би, в степ утік,
Став би вільним — кров'ю стік.
Скелі, гори в'яжуть море,
Море ж звуть ясні простори...
Роки линули, віки —
З гір посипались піски.
Серце зранене вулкану
Ждало, тисло біль і рану,
Більше ждати не змогло,
Кров'ю-лавою зійшло.
Вчись у тигра рвати грати,
В моря гори розмивати,
У вулкана вірить, ждать
І, зневірившись, вмирать.

XXIX

Вітер хворий віє стиха.
Ледве ходе, ледве диха,
То щось думає неначе
І без голосу заплаче.
То в гаю зламає гілку,
Стане, вистружe сопілку
І на дудці тихо грає,
І прохожим серце крає.
То біжить над море синє,
То на гори тихо лине
І над кручею в задумі
Передумає всі думи.

Часом гнів його ужале,
Він забуде болі, жалі,—
Він як вихор вже несеться,
І шаліє, і сміється.

XXX

Хто із нас не ніс на гори
Люту муку, люте горе,
Щоб його під небом збутись
І назад за ним вернутись?

XXXI

Біг і я колись в простори,
Вибігав на сизі гори
І сміявся над любов'ю
Часом слізьми, часом кров'ю.
Більше думав я не в'януть,—
Із-за хмар на все поглянуть,
Остудить журбу пекучу...
Ледве я не кинувсь в кручу.

XXXII

Журиться Вітер, по берегу ходе;
Думонька муку за мукою плоде.
Гляне на місяць, гляне на ніч,—
Сльози гарячі ллються рясніш.
«Ноче-ворожко, поворожи —
Де моя люба — правду скажи.
Де моя люба,— щастя і мука,
Янгол небесний, люта гадюка».
Сріблятся хвилі, плещуть і грають,
Верби гілками журно хитають,
Листя віщує, листя сичить,
Чорна циганка стала й мовчить.
Вітер шаліє, по берегу ходе,
Крила свої вигинає, розводе.

XXXIII

Вітер погрожує, Вітер шепоче:
«Ні, я облуди Весні не прощу,

Дні оберну я у сірії ночі,
Білі тумани гуляти пущу.
Більше не будеш ти в синьому небі
Бачити любого Сонця свого:
В сірих туманах сховаю від тебе,
Хмарами вкрию його.
О, не втечеш ти нікуди від мене:
В ліс — так я дерево кожне струшу;
В поле сховаєшся — поле зелене
Гребнями рук розчешу.
Вдень і вночі я усюди літатиму,
Доки без сил не впаду,
Всюди питатиму, всюди шукатиму,
Доки тебе не знайду.
А розшукаю — тільки спитаю,
Здалеку гляну в небо очей
І понесу я муку безкраю
В чорні безодні вічних ночей».

XXXIV

«Ого-ого!» —шаліє Вітер,
«Го-го!» — сміється із-над хмар
І, прислухаючись до грому,
Каміння кидає у яр.

«У прірви хмар я кину Сонце,
Огнем крилатим пролечу,
Розвію лист, погну дерева,
Степи зелені потопчу...

Знайду, знайду...» — шепоче Вітер,
В безодні дивиться згори,
А теплі сльози доганяють
Каміння, кинуте в яри.

XXXV

Щоб нам затуманить наближення смерті,
Нам діток Господь для утіхи дає,
І знов розцвітають обличчя потерті,
І пам'ять колишнюю жуйку жує.

Вишиває осінь на канві зеленій
Золоті квітки.
Квіти оживають, і з дерев спадають
Жовті нагідки.
Яблука і груші падають на землю,
Боки, спини б'ють.
Люде їх збирають, у мішки ховають,
Кури їх клюють.
Жито і пшеницю вже почастували
Ціпом на токах.
І для добрих шлунків винувате зерно
Мелеться в млинах.
Бавляться дітками, бавляться квітками,
Моляться батьки.
Вишиває осінь на канві зеленій
Золоті квітки.

XXXVI

Ранок... зеленеє свято кінчається,
Гаснуть на люстрах небесних свічки.
Килим поволі з підлоги згортається.
Зірвані квіти, гірлянди, стрічки.
Небо закрито завісою темною,
Заслані сірим серпанком поля.
Небо осталось горою таємною
І пілігримом безсилим земля.

Ой розлягався та понад морем
Білий туман.
Ой набирав він с синього моря
Цебра води,
Ніс він ту воду на круту гору
В степ голубий,
Щоб остудити, щоб напоїти
Отари хмар.
І напилися сизі отари,
І не лягли:
В довгу дорогу степом погнали
Їх чабани.

XXXVII

В'ються тумани, пливуть над землею,
Линуть в простори на білих човнах,
Хиляться трави, прибиті дощами,
Листя на землю поволі спадає...
Нудно... однаково — жити чи вмерти.
Всі «Неминучістю» скуті давно.
Деякі навіть покарані тяжко,—
Як вони сміли родитись і жити?!
Бідні злочинці божились, благали,
Слухали журно своїх речників,
Громом гриміли слова прокурора,—
В'язні злякались і згодились вмерти.

XXXVIII

Сум. Безнадійність. Руїни.

. . . . . .

Наче з далеких країв налетіли
Гунни на конях скажених своїх,
Вихором-бурею скрізь пронеслися,
Все зруйнували і знищили вкрай.
Тільки тремтіли дерева зелені,
Ласки у неба просили в сльозах...
Небо почуло, подумало трошки
І запросило на їх сарану.

. . . . . .

Наче колись тут в садах серед гаю
Хутір багатий стояв козака.
Ждали, чорніли скирти-ожереди,
Тріскались стіни комор від добра.
...Темної ночі, глибокої ночі
Месник ярами хилився до сідла...
Став, і послухав, і вийняв кресало,
І між кущами поліз по землі.
...Ніби розбурканий вистрілом сокіл,
Вилетів з скирти крилатий огонь,
Крикнув, і з шумом на крилах вогняних
Злякана зграя знялася за ним.
...Степом широким, припавши до гриви,
Месник летів на пекельнім коні,
Іскри і дим з-під копит виривались,
Хмари осяяні квітли в огні.

...Тижні у полум'ї корчився хутір...
Стліли в пожежі комори, скирти...
Тільки сумують на сірих руїнах
Чорні дерева зелених садів.
Тижні гасили пекельну пожежу,
Тижні лилися невпинні дощі,
Та не змогла і небесна «пожарня»
Полум'я судної помсти залить.

XXXIX

Осінь — вмирання,
Примир'я, прощання,
Останні слова...
Пориви марні,
Звуки цвинтарні,
Смертні жнива.
Вмерти, не бути,
Не бачить, не чути,—
Прокляття... (кому?)
Жити, конати,
В муках палати
І нагорода... в ч о м у?!
Вірить, молитись,
Плакать, проситись —
Годі, дарма!...
Може, змагатись,
Сіктись, рубатись,—
Зброї нема.
Зброя єдина —
Будь як дитина.
Грайся м'ячем,
Злотом, любов'ю,
Власною кров'ю,
Честю, мечем.

XL

Я вам розказав би, як мучився я,
Що дівчина мила не любе,
Хоч, може, тепер уже пам'ять моя
Пелюстки безсмертників губе.
Але я про Вітер вам мушу співать,

Як він і конав, і помщався,
Та всього не можу про його згадать,
Хоч «вітром» я змалечку звався.

XLI

Вітер носиться, літає,
Топче луки і поля,
Жовті трави пригинає,
Лист зриває із гілля.
То скирти, стоги розносе,
То у сурми загуде,
То в безсиллі заголосе
І до лану припаде.
То в уяві намалює
Другу дівчину ясну,
І в уста її цілує,
І не дума про Весну.
Нащо, Вітре, ти голубиш
В серці мрію золоту:
Як ти другу не полюбиш,
А забуть не зможеш ту.

XLII

Знайти на вічні рани ліки,
Струну розірвану з'єднать...
Знайти, що втрачено навіки,
І знову вірить і бажать,—
Ні, ні! Де хвиля, що майнула,
Де звук, що ніссся і погас? —
Хай пам'ять наша не забула,—
Не вгледять очі в другий раз.

XLIII

Квітки любові розцвітають
Єдиний раз, єдиний раз.
Вони ніколи не вмирають
І вічно в серце ранять нас.
Їх поє сонячне проміння,
Годує чиста пахощ піль.
В глибинах серця їх коріння:
Торкнеш квітки, а в серці біль.

Зламаєш їх, потопчеш в муках —
І хочеш їх навік забуть,
А кров тече і плаче в звуках,
А ніжні парості ростуть.

XLIV

Втратити віру — що керму зламати;
Хвиля осліплений човен веде,
Що його в морі широкому жде,
Хто його візьме на груди приспати?..
Втратив я віру і хвилям віддався,
Б'ють мене хвилі, об камені б'ють,
Хвилями місяці, роки пливуть.
З смертю ж я досі чомусь не спіткався,
Втратив я віру... о браття, о друзі,
Б'є мене хвиля, об камені б'є...
Скоро в розпуці, в безсиллі, в нарузі
Вирву я серце своє.

XLV

Плаче Вітер, туже, бідний,
Та ховає мрії,
А навколо степ самотній
Наче крук чорніє.

Десь пливуть під небом гуси
Темними ключами...
Плаче Вітер, туже, бідний,
Б'ється над степами.

А на гілці лист пожовклий
Затремтить в конанні
І впаде, і тихо ляже,
І засне востанні.

Розплітається уранці
Срібних снів мережка,—
До невірної літами
Заростає стежка.

А у Вітра й досі в грудях
І любов, і муки,
І протоптані навколо
Всі поля і луки.

XLVI

І думає Вітер: «Я хочу знайти
І мушу її відшукати,
Ганебно для мене на крок від мети
В пустелі жалю повертати.
Я з півночі хмари холодні зжену,
Встелю усю землю снігами,
І певно де-небудь в гаю, на лану
Ти стежку протопчеш ногами.
І тільки я слід на снігу нападу,
І тільки твій слід я пізнаю,
Як сокіл, я з неба в ту мить упаду,
Впаду, засміюсь, заридаю.
Не думай сховатись в людей на селї,
Зумію прохожим я стати,
Постукати в двері і тихо з землі
«Пустіть, замерзаю» — сказати».
Так думає він і на північ летить,
Щоб скликати хмари холодні,
А стомиться,— ляже заснуть і спочить
Де-небудь на скелі в безодні.

XLVII

В полі хуга. День — не день,
Хтось згори снігами сипе
І прохожим очі сліпе,
Мов пелюстками вишень.

Пройде сніг... затихне все,
Вітер зніметься — полине,
Скирту вдаре і підкине,
І по полю рознесе.

Ось він вгледів коней-змій
І підставив зміям груди:
Подивився, що за люде,
Свиснув жінці молодій...

Запримітив очерет,
Розчесав його, розвіяв.
Мов крізь сито пересіяв
Снігу білого замет

XLVIII

А увечері він лине
З поля, з лісу на село,
Біля хат селянських гине,
Б'ється пташкою об скло,
Плаче, скаржиться, голосе,
Стихне й знову зарида,
Співчуття в каміння просе
І до призьби припада.
Та ніхто не одгукнеться,
І ніде душі не чуть...
Тихо з вікон світло ллється,
Ще рясніш сніги метуть...
...Наче зграї лебедині
Із незнаної країни
Налетіли
Білі, білі;
Наче в'ються і кружляють,
І на озеро сідають...

Року 1910

З ЛІРИКИ

* *
*

Де ті слова, що вмерли на устах,
Де непроспівані пісні?..
Чи розп'ялись ви на хрестах,
Чи й досі мучитесь в мені...
О, як хотів я вмерти разом з вами,
З моїми мріями-думками!

Але мої нікчемні вороги
І друзі, варті лиш жалю,
Зміцнили ржаві ланцюги,
Збудили міць мою.
І я встаю! Вернулись сили, роки...
Дзвенять пісень моїх потоки!

В СТЕПУ

Розцвіли дзвіночки-квіти,
Ніжні дзвони із блакиті!..
Сонце море сонця ллє...
Хтось у дзвони тихо б'є...

Хтось у дзвони тихо дзвоне,
Бог чи коник степовий,—
Я не знаю: в травах тоне
Той дзвонарик світовий.

Я молюся небесам.
Віра в мене дужча криці,—
Степ — один суцільний храм!
Скрізь церкви, церкви, дзвіниці,
Співи, дзвони, фіміам.

Я молюсь. Душа моя
Скрізь в повітрі розлилася...
Степом, небом пройнялася.
Світ в мені і в світі я.

* *
*

Стань, дівчино, стань!
Стань, дівчино, маків цвіте,
Дам тобі я кращі в світі
Не каміння — самоцвіти
І коралі подарую,
Тільки... злегка... поцілую,
Пожартую, помилую...
Глянь же, хоча глянь!..

Обернулась враз.
Відра скинула на плечі,
І сміється, і щебече:
«Ти говориш не до речі;
Хто ти — як я можу знати:
Чий ти єсть і відкіля ти...
А як мати вийде з хати,
Та угледе нас?»

І пішла собі...
І йде, не йде — літає,
Набік відрами хитає,
В хвилях-травах поринає;
А у мене в серці муки,
В'ються муки, мов гадюки...
Наложу з розпуки руки —
Буде гріх тобі!

З ЯСАМАНІ [1]

Квітнуть, дихають троянди,
Дивні без кінця...
Ти ж смутна, у тебе сльози,
І тремтиш ти вся.

О, не бійся: ти миліша,
Ти ніжніша їх...
І скажи,— тобі я кину
Всі квітки до ніг.

---

[1] Грузинський радянський поет М. П. Кінцураш-вілі (Ясамані, Іасамані, 1885—1955), знайомий по Харкову.

* *
*

Гори сплять, повиті млою.
Спить давно уся земля,—
Тільки з мукою страшною
Не засну до ранку я.

В сяйві місячнім блукають
Голубі отари хмар...
То пасуться, то лягають,
То спускаються у яр.

Не засну я... мучать думи;
Не горів я і погас,
А народ мовчить в задумі
І чека в останній раз.

Море б'є в граніти темні,—
Чорний демон б'є крилом,
І сичить слова таємні,
І сміється над рабом...

Не засну я... Гнів голодний
П'є і сушить кров в мені,
І несеться шум народний,
І півнеба у вогні!

Справді... Небо в злоті грає,
Хтось вінок із хмари в'є...
Не засну я... сил немає,—
Ранок радісний встає!

Крим

НІЧОГО НЕ СКАЖЕШ...

Нічого не скажеш —і я не скажу,
І мрію крилату, як пташку, зв'яжу,
Зустрінусь — не стану,
Осліпну — не гляну,
Пройду без усмішки,
Пройду без зітхання,—
В очах ні докору,

Ні мук, ні кохання...
І можеш ти вірити звукам-словам?!
Дай руку — ходім в мою душу, в мій храм:
На чистім престолі із сліз і із крові
Курить моє серце, палає в любові,
І ти, наче янгол, схилилась над ним,
На всесвіт — над серцем одним.

Зустрінусь — не стану,
Пройду — і не гляну.
В душі моїй храм,—
Щодня тебе вгледжу я там!

ТВОЇ ОЧІ

Так дивиться сарна в дрімучому лісі,
Неначе почувши десь шелест в кущах...
Весною фіалки в гаях розцвітають
З таким дивуванням в очах.

Так слухають пісню, що ллється на селах,
Русалки у місячну ніч...
Так вухом земля припадає до ночі,
Як зорі говорять ясніш.

Так дивиться чудно душа моя бідна
В таємную душу твою
І щось мені каже, щось хоче сказати,
А я її слів не вловлю.

* *
*

Той, кого розлюбить мила,
В'яне, сохне від журби,
Опуска широкі крила
І вмира для боротьби.

Я не був любимий нею,
Я конаю і мовчу.
І з піснями над землею
Все кудись лечу й лечу.

* *
*

Іду, отруєний, прибитий,
Іду, несу пекельний біль,
І голос мій несамовитий
Луна і гасне серед піль.

Могили скрізь, хрести похилі...
А може, се мара одна?!
Хрести — то люде... любі, милі,
Могили — рідна сторона?

Так... люде... так... піду, заграю
І їм серця розворушу,
Я їхні муки розгойдаю
І власну муку задушу.

І от я, змучений без міри,
По двох останніх струнах б'ю,—
І капа кров з моєї ліри,
І ловлять звуки кров мою.

Дивлюсь — з могил мерці виходять,
Сідають, слухають гуртом,
І дико всі очима водять,
І кожний з глиняним хрестом.

Я кличу, плачу, проклинаю,—
Вони ж... як камені, вони!
І от я ліру піднімаю,
Рву нерв останньої струни,—

І ледве звуки обірвались,
Вклонились чемно кістяки
І тихо в труни поховались,
І... кинув хтось мені квітки...

* *
*

Вийди, змучена людьми
І одурена думками,
Снами, мріями, казками —
В лісі будем тільки ми.

В лісі дзвонять солов'ї,
Виливають щастя в звуки,
Виливають в звуки муки
Світові, твої, мої.

Вийди! я нарву квіток
І встелю тобі дорогу,
Як улюбленій,— як Богу,
Бо єдиний ти мій бог.

Вийди, в муках каяття
Я обмиюсь сліз дощами,
І терновими кущами
Я ще раз пройду життя.

Стану я в своїй крові,
Наче голуб білий, стану,
І розкрию свою рану,
В рані — рани світові.

І коли б уста твої
Не скривилися в прокльони,
В мене в серці вдарять дзвони,
Заспівають солов'ї.

З небом, з Богом я зіллюсь,
З сяйвом Вишнього, з тобою,—
Кожний нерв зроблю струною,
Сам я арфою зроблюсь.

Як блаженний, я піду
Вгору кручами, ярами,
Буду ставить тобі храми,
Доки в небо не ввійду.

* *
*

От і пройшло життя, і ясно все тепер я бачу,
Але мовчу, не вчу, не скаржусь і не плачу...
Немов якась таємна сила
Мої уста камінням придавила,
І хтось великий не велить
Про пережите говорить.

* *
*

Косять коси,
Луг голосе,
Косять, косять косарі;
А в моїй душі співають,
Срібло струн перебирають,
Грають, грають кобзарі.

В оксамитах,
В сріблі, в злоті
Виступають козаки...
Косять коси,
Ноги босі
І діряві сорочки.

Підійшов я,
Привітався
І звертаюсь до юрби:
«Ось ви в злиднях, босі й голі,
А чи прагнете ви долі,
Чи готові до борьби?!»

В оксамитах,
В сріблі, в злоті
Виступають козаки...
Косять коси,
Ноги босі
І діряві сорочки.

Хтось всміхнувся,
Обернувся
І промовив мені враз:
«Ми, паничу, луки косим —
І вже вас ласкаво просим:
Потурбуйтеся за нас».

Косять коси,
Луг голосе,
Гнуться низько косарі,
Гнуться низько...
Тане військо...
Замирають кобзарі...

* *
*

Столітні велетні-дуби,
Бувало, в бурю і негоду
Шумлять, дивуючи природу,
І ждуть з піснями боротьби.

Зламав їх вік... Ростуть малі...
І тільки вітер пронесеться,
Вже ліс і труситься, і гнеться,
І просить ласки на землі.

* *
*

Так. Я спав... Зима біліла...
А тепер весною знов
В серці хвиля зашуміла,
Заспівала про любов.

Знову в душу світять очі,
Усміхаються уста,
І зелений сад шепоче
І уклонами віта.

Ні, несила! Ледве сонце
Злотну пряжу допряде,
Я постукаю в віконце:
Вийди! твій... невірний жде!

* *
*

Соловйова пісня ллється,
Розливається в низах,
Соловей лящить, сміється...
Наче... тоне у сльозах.

Квітнуть яблуні і груші,
В світлі місячнім тремтять...
Наче... мертвих скорбні душі
В білих саванах стоять.

Вся земля миліша раю...
Шум, пісні і щастя скрізь!
Я дивлюся, я ридаю,
Я не бачу із-за сліз.

* *
*

Мусить буть! — скажи — і стане,
Захотіти — досягти!
Духа в льоті до мети
Не затримають кайдани.

Підеш ти — і ляжуть гори,
І розстеляться яри,
І тебе самі вітри
Понесуть в ясні простори.

Ти самотній? завжди? всюди?
Вище, вгору прапор свій!
У пустелі життьовій
Без мети блукають люде.

Вдар не в дзвін, а в серце дуже,
Зважся жить або не жить,—
І каміння закричить,
І запаляться байдужі.

Встань, піди — і ляжуть гори,
І розстеляться яри,
І тебе самі вітри
Понесуть в ясні простори.

* *
*

Огонь, що мовчки в попелі дрімав,
Ожив і знявся,
Блиснув, засяв, і засміявся,
І віковічну ніч злякав.

Святий огонь! свята земля!
Свята руїна!
І ми упали на коліна.
І кров смоктала з нас змія.

І в муках ми спалили гріх,
І легко встали,
І моря сліз не помічали,
І ран окровлених своїх.

І шепотіли в нас уста:
«Простіть навіки,
Простіть нас, страдники великі,
Прости нас, земленько свята».

І крикнув враз огонь до нас:
«Немає сил!
Хоч трупів дайте із могил,
Щоб я в безсиллі не погас!»

І зрозуміли ми натяк...
І довго ждали,
І по землі могил шукали,
І чийсь надибали кістяк.

Огонь... погас!..

* *
*

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Той ім'ям не вмре ніколи
В спогадах народу.

Хто поїв, як струмінь, край свій
І не згинув в морі,
Ой не раз того згадають
Влітку квіти-зорі.

Хто угледів в час безчасся
Сонце крізь тумани,
Той для люду рідним батьком
І пророком стане.

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що зміг, народу.

* *
*

Пожовклий лист в вікно моє влетів,
Немов про щось він мав сказати,
Немов один вмирати не хотів
І труп — між трупами лежати.

Влетів, упав і більше не живе...
Ах, і раніш він знав, що жить не буде...
Чому ж летів сюди в вікно моє
І впав мені на теплі груди?!.

* *
*

Раз в майову нічку,
В темну ніч весни
Ми ішли ловити
Невловимі сни.

Ми ішли прикриті
Крилами пітьми,—
Вперше щастя красти
Зважилися ми.

У кущах бузових
Згинула тропа,—
Спала баба-доля,
П'яна і сліпа.

Спала баба-доля,
Люта, навісна,
А в руках у неї
Папороть ясна.

А під боком в неї
Лаври і вінки,
Перли, діаманти,
Золота мішки.

Спить, не ворухнеться
Баба на траві...
Все її лахміття
У моїй крові.

«Тихше! — говорю я,—
Не збуди її...
Як необережно
Дзвонять солов'ї!

Як необережно
Воркотять струмки...
Але наше злото,
Лаври і вінки!

О моя голубко,
Глянь: навколо — лад!
Казкою здається
Сей вишневий сад.

Як же випадково
В темну ніч весни
Нам влетіли в руки
Полохливі сни!»

І, як двоє скрипок,
Заспівали враз
Наші поцілунки
У весняний час.

Заспівали звуки!
Піснею знялись!
Золото і лаври,
Нащо ви здались?!

І здригнула баба...
Глянула на нас,—
Все згребла, схопила
І побігла враз.

Гнались ми за нею
Й досі женемось...
Слід її жорстоко
Замітає хтось.

НАД МОРЕМ

Котяться хвилі і грають,
Сиплють на берег піски,
Ледве пісні проспівають,
Чуєш — шепочуть казки.

Ранок і день пролетіли,
Ось уже й ніч настає,
Я ж усе марю, що хвилі
Викинуть щастя моє.

Крим

* *
*

Постій — не йди! Нащо питати,
Чи можу стати я твоїм...
Синіє ніч, і ночі шати
Горять в розводі золотім.

Постій: душа моя розквітла,
Як пташка, крилами тремтить,
А ніч пливе на хвилях світла,
І день назустріч їй летить.

Постій! Нап'юся,— надивлюся...
Навіщо згадувать когось.
Сьогодні я тобі молюся,
А завтра ще не зайнялось!

* *
*

Ніжніша від ночі, миліша від ранку,
Струнка і хороша, і вічно смутна,
Вся в білім убранні, вся в білім серпанку,
Як в пір'ях лебідка... Лебідка — вона!

І згадую казку-легенду про неї...
Раз висохло озеро срібне до дна,
І біла лебідка, біліше лілеї,
Прокинулась нагло від довгого сна.

І глянула вколо... Сіріє каміння.
Вмирають безсило струнке комиші,—
І вирвалось дике, страшне голосіння
З лебідки — лілеї, з лілеї — душі.

І кажуть, що бідна лебідка блукає
І озера в полі щоночі шука,
Як арфа, зачеплена вітром, зітхає,
Як біла снохода, сновія блука...

О бідна лебідка! Ти глянула в очі,
Ти глянула в тихі озера мої,
А в мене душа, як в негоду, тріпоче,—
Навік скаламучені води її!

* *
*

Се не життя! — Якесь горіння і згорання...
Душа і мозок у огні.
Летять думки крізь ліс страждання,
Летять на дикому коні
Крізь ліс в пустиню умирання.

Хотів би крикнути — мовчать ліси таємні,
Сміється здалеку луна...
О, де ви, спільники нікчемні?!
Невже тепер в сі ночі темні
Мене ніхто з вас не пізна?

Оглух весь Божий світ. І ось мені здається,
Що вже мій труп давно в труні,
А думка ще потоком ллється,
А думка ще орлом несеться
Крізь ліс в пустиню на коні.

* *
*

Пливуть літа, коли б літа,— віки минають,
А храм, прекрасний храм в думках,
До мене йдуть, мене втішають
Брати з цеглиною в руках.

І раді так отій малій цеглині..
Як діти тішаться малі...
А люд блукає по пустині,
І Бог далеко від землі.

* *
*

Порвати б сітку мук дрібних,
Втекти б від галасу людського,
Втекти б до моря голубого,
До скель задумливо-німих.

Звалити б хрест хоча на час,
На час короткий вільним стати,
І там любити і страждати
За всіх близьких — далеких вас.

Але кайдани на мені:
Життя і грізне, і суворе
Вартує, застує простори
І гріє руки на огні.

* *
*

Садок. Пани. Московська мова...
Веселі жарти, крики, сміх...
Майовий день. Квітки і трави.
Весна навколо і у всіх.

І нагло пісня України,
Смутні слова Старовини
За панським садом затужили,
Як тужить вітер восени.

То, може, наймичка-селянка,
Крізь тин набачившись панів,
Пішла і пісню заспівала,
І душу втілила у спів.

І був то плач, благання, крики,
Немов хтось бігав, бився, звав,
І тяжко плакав над труною,
І руки з розпачу ламав.

Немов зруйнованого краю
З могили скорбний дух устав
І від розпуки і безсилля,
Закривши очі, заридав.

. . . . . .

І довго наймичка тужила,
Та заспівали щось пани,
І їхня пісня заглушила
Кривавий плач Старовини.

* *
*

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і миліш,
І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! рідна мова!
Що в єдине нас злива,—
Перші матері слова,
Перша пісня колискова,

Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій,
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розіп'ясти,
Наша мово, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
«В рідній школі рідна мова!»

І спасе того в недолі
Наша мрія золота,
Наше гасло і мета:
Рідна мова в рідній школі!

* *
*

Про схід сонця, про схід сонця я вже одспівав,
Може, струни, мабуть, струни, граючи, порвав...
Я не знаю, я не знаю,— люде — люде злі,
Я ж конаю, умираю на сирій землі.

Але захід, сонця захід у душі моїй,
Весь в вінку, в вінку кривавім мрій моїх, надій...
Я присплю, заколихаю всі мої жалі
І востанне проспіваю пісню на землі.

Я б хотів, щоб тую пісню із моїх глибин
Пильно б слухав вухом серця тільки Бог один
Та моя голубка ніжна, що я взяв і ніс
Через гори, через море у терновий ліс.

* *
*

Скрізь туга, скрізь туга, загальна, єдина,
На що не поглянеш — сумує усе:
І звір, і людина, і птах, і рослина...
Все камінь загального суму несе.

Та дарма, що тужать живії створіння
І прагнуть спочити у снах забуття,
А з чого ви в тузі, ви, мертві каміння,
Ви, ті, що не знали ніколи життя?

Із збірки „ПОЕЗІЇ“
Книга V

НА ЗЕЛЕНИХ ГОРАХ

(Уривки)

В моїй душі гримлять перуни,
Мій мозок ріжуть блискавки...
О, де ви, де ви, злотні струни,
Шаблі кобзарської руки?..

Розвійте ніч, зметіть пороги,
Розбийте пута хоч на мить,
Бо гнівна пісня без дороги
Мені все серце спопелить...
. . . . . .
. . . . . .

Ні, тихо, тихо, струни, грайте
У сей страшний, проклятий час...

І частина

I

Країно див! Далека мріє,
Зелена казко серед гір,
Де вітром дух наш вільний віє,
На гори загнаний, як звір;

Де, ніжний, крила простягає
Вночі над тишею осель,
А вранці соколом літає
Або голосить серед скель;

Де голод він пустив до хати,
Де дав він тіло розп'ясти,

O. Olech

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

Твори в двох томах

Том
I

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ЛІРИКА

ПОЗА ЗБІРКАМИ

З НЕОПУБЛІКОВАНОГО

САТИРА

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1990

ББК 84УкІ
О-53

До першого тому ввійшли
оригінальні поетичні твори
українського поета Олександра Олеся
(Олександра Івановича Кандиби,
1878—1944).

В первый том вошли
оригинальные поэтические произведения
украинского поэта Александра Олеся
(Александра Ивановича Кандыбы,
1878—1944).

Упорядник, автор передмови та приміток
Р. П. Радишевський

Рецензент *М. Г. Жулинський*

О $\frac{4702640102-180}{M205(04)-90}$ Бз34.6.88.
ISBN 5-308-00322-X (т. 1)
ISBN 5-308-00537-0

© Упорядкування, передмова,
примітки: Р. П. Радишевський, 1990.
© Художнє оформлення.
В. М. Дозорець, 1990.

Журба і радість Олександра Олеся

Пророчою виявилась муза Олександра Олеся: «З журбою радість обнялась»... Назвою першої збірки поезій провістила вона драматичну долю і його творчої спадщини, і його особистого життя. Провістила журбу, яка чорним рушником простелилась на довгі роки чужини, вплітаючи зрідка червоні нитки радощів і надій. Та хіба міг передбачити 29-літній автор, укладаючи цю збірку, що драматизм емоційного переживання ним поразки першої російської революції буде посилений трагічними тривогами за долю революції нової — 1917 року?! Але муза була безжальною — вимагала повного душевного вжиття в те, що радувало і що печалило серце та розум. І ця висока благородна жертовність сповіді-переживання, взаємно переплавлена в суб'єктивно-інтимній та суспільній стихії, забезпечила Олександру Олесю безсмертя.

Журба і радість — ці два стани людських почуттів, переживань і настроїв — переплелися не лише в першій збірці, а й стали ідейно-емоційною домінантою всієї Олесевої творчості. Вони відбивали і суспільні контрасти доби, і загальнолюдські почування: любов і ненависть, окрилення й згасання, надію й зневіру, страждання й бадьорість духу. Трагічне й ліричне злилось тут воєдино; контрасти й антитези, найбільш притаманні метафоричній поезії барокко, знайшовши нове життя в літературі початку XX століття, нуртували в Олесевих рядках. Вони були, як і сама енергія боротьби двох начал, полярного відштовхування, живильними соками, надійними стимуляторами народження художнього слова поета, драматурга, публіциста, перекладача.

Сяйво Олесевої журби й радості розлилось тоді, коли зеніту сягало поетичне слово Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка. У літературний процес він увійшов разом з новою плеядою митців-побратимів — В. Самійленком, М. Чернявським, С. Черкасенком, М. Вороним, Г. Чупринкою. Увійшов і утвердився як тонкий лірик, співець краси й сили кохання, природи й долі рідного краю, поет надії і віри, чарівним словом якого на струнах серця видобувалися наймелодійніші звуки, виражалися найсвітліші людські почуття.

Яскравою зорею спалахнула його творчість на небосхилі української поезії перших десятиліть нашого віку.

Олександр Олесь (літературний псевдонім Олександра Івановича Кандиби) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопілля (давня назва — Крига) на Сумщині. Батьківський рід походив з чумаків, материн — з кріпаків. Дід майбутнього поета Федір Кандиба торгував рибою,

а батько Іван Федорович працював на рибних промислах в Астрахані, де й втопився у Волзі. Тоді Олександру, найстаршому з дітей, виповнилось одинадцять років. Мати Олександра Василівна згадувала, як вона «залишилась одна з трьома дітьми і трьома карбованцями в кишені». Ця проста жінка навчила свого Сашка в чотири роки читати, згодом прищепила любов до поезії Т. Шевченка, до «Кобзаря», якого він ще малим «майже знав напам'ять і співав». Серед краси природи, серед працьовитих і співучих земляків минало його дитинство. У рідному містечку він навчався спочатку в початковій школі, потім — у двокласному училищі. Проте найкращими спогадами юнацьких років було перебування Олександра в «рідному селі» Верхосулля Лебединського повіту, що розташувалось за 30 км від Білопілля. Сюди він приїздив до тринадцяти років щоліта разом із своїми сестрами Галею та Марусею до батька їхньої матері — діда Василя Пархомовича Грищенка.

Василь Пархомович, позбувшись кріпацтва з підданства графа Толстого, став арендувати маєток у поміщика Башкирцева, чоловіка художниці Марії Башкирцевої. Саме дідусь, як згадували пізніше сестри, переповідав онукам легенди, казки, наспівував пісні, прищеплював Сашкові почуття щирості й доброти, людяності й справедливості, на які й сам був багатий.

Краєвиди шовкового степу, загадкові старі могили, шум трави й колосся жита, спів жайворонків, дзюрчання струмків, які збігали до Сули, що брала свій початок біля Верхосулля,— все це, за зізнанням самого поета, було для нього «суцільною казкою», одним золотим днем, і звуки «тієї дивної весни» звучали в душі впродовж усього життя. Вони й зародили в хлопчині поетичне чуття і натхнення, вимережилися весною дев'ятилітнім Сашком рядками першого вірша російською мовою. Жартуючи, він порівнював себе з «жовтодзьобим горобцем», який тільки-но починає цвірінькати. Отак і йому хотілось виспівати з «приводу того, що діється, бачиться й чується на білому світі». І коли сестри запитували, чию пісню він так виводить у саду, відповідав, що її «ще ніхто не чув», бо то власна. Сестри згадують і про подарований Олександрові зошит з гарною обкладинкою, куди він занотовував свої перші вірші. На жаль, його не вдалося розшукати, і дитячі спроби пера лишилися невідомими.

Саме десь у цей період — читаємо у вірші «В дитинстві ще... давно, давно колись» — з ним сталось те, що буває з жайворонком весною серед степу:

Весь Божий світ сміявсь, радів...
Раділо сонце, ниви, луки...
І я не виніс щастя-муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів...

Як людина і художник слова Олександр Олесь зростав і виховувався на вольовому прикладі матері, природній мудрості дідуся Василя, на-

родній пісні і моралі, художній філософії «Кобзаря» Т. Шевченка. З таким багажем п'ятнадцятилітній юнак і вирушив з дому, вступивши до хліборобської школи містечка Дергачі, що неподалік від Харкова. Звичайно, мріялось і про гімназію, та в матері не вистачало на навчання в ній коштів. Аби протриматись у цій безкоштовній сільськогосподарській школі, учень Кандиба мусив займатися репетиторством, даючи селянському хлопцеві уроки з арифметики. Бувало, що, замість математичного розв'язання, Олександр учив його складати вірші. Один з таких жартівливих віршів-експромтів, написаних разом, мав назву «Сало в бодні лежало...». Рядки з нього згадують не лише в своїх спогадах сестри, М. Гнатюк та Г. Лащенко, вони використані дослівно й самим поетом у драматичному шаржі «Патріот».

У стінах Дергачівської хліборобської школи сімнадцятирічний Олександр починає друкувати свої вірші, писані російською та українською мовами, в рукописному журналі «Комета», який він випускав з відомим у майбутньому російським письменником Костянтином Треньовим. Сам Олесь навіть не сподівався, що у вирі життєвих і воєнних завірюх могли зберегтися ці його літературні твори, які він дарував вузькому колу своїх ровесників. На щастя, більшість із них дійшла до нас, і читач зможе вперше познайомитися з ними у нашому виданні. В архіві поета зберігся товстий зошит, озаглавлений «Первые опыты». У ньому міститься 50 віршів, по-юнацьки багатослівних, за формою не вповні досконалих, але щирих і безпосередніх.

Молодий автор осмислює і декларує «чесний шлях» у житті й літературі. Але як, якими способами? Саме про це йдеться в коротенькому вірші «Моє благання» (1897):

О Боже мій милий! Пошли мені розум!
Пошли мені серце, пошли мені душу,
Щоб добре любила і коїть не вміла
Ніякого зла!..

Стилізовані під думу й баладу, з очевидним прагненням наслідувати шевченківську тематику й ритмічні інтонації, його ранні поезії цікаві насамперед своєю соціальною заангажованістю. Вже назви творів говорять самі за себе: «Дівоча доля», «Сирітка», «На чужині», «Пташка», «Дума», «Песня бедняка», «Мужицкая доля», «На каторге». Автор проймається щемким співчуттям і до бездомної пташини, і до нещасної дівчини-жебрачки, розповідає про гірку долю селянина-бідняка, в якого взимку нетоплена хата і на босих ногах «кров червона». Вболівання за долю «зруйнованого краю» прочитується в рядках вірша «О край незабутній...»:

Я згадую часом кургани-могили,
Де славне козацтво за волю спочило...

Така вже в нас доля,
Гнучка, як тополя.

О край незабутній, зруйнований краю!
Заплачу я гірко, як часом згадаю
Останні руїни
І долю Вкраїни!

Одночасно з «Піснею про Сокола» М. Горького, сповненою запальних поривів, створює Олесь і свою «пісню свободи» — вірш «До сокола», де висловлює прагнення людини до волі, світла, щастя:

Полинеш за хмари, полинеш ще вище,
Де воля, де щастя не сплять.
Де, сизий, захочеш, то там і буваєш,
Одчинений скрізь тобі путь...
Завидную долю ти, соколе, маєш...
Хотів би тобою я буть!

Двоюрідний брат Олеся Петро Радченко, який і сам писав прозу, «кинув» в поета «перші промені національної свідомості», а вчитель російської літератури Лепидевський зорієнтував Олександра на творчість російських письменників — К. Бальмонта, В. Брюсова, А. Бєлого, В. Сологуба. Їхні вивершені поетичні зразки мали допомогти початківцю звільнитися від важкого синтаксису, одноманітного словника, відпрацювати ритмомелодику вірша. Пізніше в листі до сина Олександр Олесь сам зізнавався: «Мені спочатку дуже не йшло, доки я не оволодів формою, і від себе — з нутра — став писати лише з 900-х років. Отже, до сього часу все це була «видумка», своїх думок і переживань мені не вдалося добре висловити. А може, я помиляюсь?.. Мабуть, все пропало, по чім перевірити...» [1]

Звичайно, молодий митець потребував поглибленої філологічної освіти, та, на жаль, вступати до університету після закінчення хліборобської школи з другим розрядом не мав права. Віддаючись літературним заняттям, хапаючись за вивчення в стінах цієї школи слов'янських мов — болгарської, польської, сербської, молодий митець мало уваги приділяв фаховим дисциплінам. На досить короткий час Олесь стане вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, який довелося залишити через матеріальну скруту. Дорога долі приведе Олександра практикантом у маєток Харитоненка, що на Херсонщині.

Вирішальним у творчій біографії Олександра Олеся був 1903 рік, коли йому пощастило стати студентом Харківського ветеринарного

[1] Відділ рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського АН УРСР.— Ф. XV, од. зб. 1085. (Далі посилаємося на цей архів у тексті, зазначаючи у дужках римськими номер фонду, арабськими — одиницю збереження).

інституту і побувати на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському. Глибоке переосмислення долі української мови і літератури, усвідомлення свого громадянського покликання відбулося саме в Полтаві під час урочистостей. Про свої враження від зустрічей там з Б. Грінченком, В. Самійленком, М. Коцюбинським, Лесею Українкою писав він у листі до майбутньої дружини: «Що я пережив — важко сказати! Знаю лиш одне: сидів я, говорив, слухав, сміявся з тими, творчість яких так само дорога і рідна мені, як колискова пісня матері» (XV, № 1102). Сама атмосфера сприяла творчому окриленню: «...відчув в собі піднесення духу — працювати, вчитись, творити» (XV, № 1102). Прочитані ним на прохання учасників свята вірші були тепло прийняті. Йому говорили, що закопувати в землю такий талант — просто великий гріх, і радили пересилати рукописи до якогось видавництва. Олесь передав свої вірші до збірника «Багаття», що виходив в Одесі. Його літературний дебют — диптих «З пісень молодості», що був написаний раніше, а тепер допрацьований для цього видання. Поезії несли в собі романсову зажуру і світлу радість ліричного героя, повнилися прагненням краси, звучали викликом не лише життю, а й літературі:

Парубоцькі літа — то бурхливий поток,
Не страшні їм ні кручі, ні гори:
Для них, повних замірів, мрій і думок,
По коліна глибокеє море!

Олесь глибше вдивляється в життя, душею відчуває наближення весняних громів. Як земельний статистик, із всіх верств населення він найкраще знав становище й психологію хлібороба і на селянство покладав свої надії. Напередодні першої російської революції Олесь бере певну участь у соціал-демократичному русі, веде пропаганду серед жителів Слобожанщини і Полтавщини. Це допомагає його літературній праці. Захоплюючись визвольними гаслами селянських заворушень, він для практичних потреб створює й свої бойові, закличного звучання пісні. У прозові прокламації вплітає поет метафоричні рядки про «дрібний дзвін», «сонце, що несподівано сховалось», прагнучи запалити людські серця вогнем ненависті й любові:

Рубіни іскр, вогонь крові
Потиху киньмо в люде!

Ці слова із вірша «Коли нас сніг не зміг убить», написаного 1904 року, відбивали загальний настрій автора і його художні можливості. Поетичні заклики, сповнені риторики й патетики, звернені до співвітчизників «бути сонячним промінням», «в политі кров'ю ниви з плугом сіяти зерно», «ударити в дзвони», схвилювати «глухий північний час».

Перша російська революція своїм обнадійливим сонячно-визвольним полум'ям охоплює Олесеву творчість, стимулює її злет:

Сонце на обрії, ранок встає,—
Браття, вставайте,
Сонце стрівайте:
Ранок встає.

З натхненням митець й агітатор береться за переклади з російської на українську мову популярних революційних пісень: «Марсельєза» («Над залитою кров'ю землею...»), «Варшав'янка» («Хмари зловісні нависли над нами...»), «Сміло в ногу рушайте», «В неволі скатований люто...». Ці маловідомі сьогодні переклади, його власні вірші-агітки поширювались у той час «товаришами-революціонерами» разом з прокламаціями, будили народ, єднали в маніфестації й страйки. О. Блок говорив, що історична епоха диктує поетові, спроможному її відчувати, навіть «ритм і розмір віршів». Олександр Олесь думав і дбав про відповідність свого поетичного слова думам і настроям, які зароджувалися в суспільстві, прагнув у ритмі й мелодиці вірша передати ритми і настрої епохи. Ось політичного змісту поезія «Ще в нас вогонь не згас в грудях...» (1905), яка нагадує бойову, революційну пісню. Саме такими ритмами можна було передати бій «вільного духу» з темними силами тиранії:

Ще в нас вогонь не згас в грудях,
Ще має наш народний стяг,
І тільки січі прийде час,—
Злетяться враз мільйони нас.

Від крові дух наш охмелів,
І впав, і спав віки без снів,
А вдарить грім з народних хмар —
І знищить хижих яничар.
Біда катам, біда катам!
І слава нам, і слава нам!

Олександр Олесь свідомо і послідовно, так би мовити, політизує українське поетичне слово, сповідуючи ідейну наснагу «Досвітніх огнів» Лесі Українки, окрилює інтелігенцію на розбудову української культури. Згодом академік О. Білецький назве його «романтиком-революціонером», «інтелігентським Тіртеєм 1905 року», бо уявлявся йому митець в образі грецького поета Тіртея, який вів спартанців на перемогу. В ці роки активного пробудження національної свідомості народу увиразнюється необхідність соціального визволення як гаранта і обов'язкової передумови визволення національного.

Символіка революції із властивим їй арсеналом алегоричних образів владно входить у поезію Олександра Олеся, а найважливіші гасла, що були написані на її прапорах,— земля, воля, рівність, звучать в його «Пісні селян»:

Биймо у дзвони, кличмо до зброї,
Скиньмо з народу гнітюче ярмо!

Хай ми поляжем в кривавому бої —
Смертю своєю життя ми дамо:
Щастя і долю,
Землю і волю,
Волю рабам,
Рівність братам!

В одному з віршів він зізнавався, що хотів би бути «співцем селянства», а в надрукованій публіцистичній статті писав: «Селяни мусять скувати своє щастя своїми руками... Це селяни давно зрозуміли і давно вже піднімались поодиноко боротись за своє щастя, за землю і волю. Здається, всі знають, що селянам треба землю, а всім — волю» (XV, № 930).

Коли революція пішла на спад, втомлена «кривавими ріками» душа поета, що перегоріла болями й надіями бажаного визволення народу, зажадала спокою й перепочинку. Свій стан автор передав гіркими рядками вірша:

Мій дух — труна зотлілого серця,
Вона і мрій моїх руїна.

Влітку 1906 року Олександр разом із студенткою Бестужівських курсів Петербурга, майбутньою дружиною Вірою Антонівною Свадковською та її сестрою Ольгою здійснили подорож у Крим. Ця приємна мандрівка сприяла фізичному й моральному оздоровленню, відродженню творчого натхнення й літературної праці. Саме тут Олесь укладав свою першу книгу з поетичною назвою «З журбою радість обнялась», відбираючи з давно написаних поезій і постійно творячи нове. Саме тут Віра Свадковська почала називати Олександра ніжно й ласкаво — Олесь, давши життя його літературному псевдоніму. Тоді ж з'явилися рядки вірша:

Те ім'я, що мені дала Ти
У дні, осяяні Тобою,
У сні і вільне, і крилате
Літа і в'ється наді мною.
Його прийму я в свою душу,
Зіллю з своєю кров'ю...

На початку 1907 року, вже після виходу збірки, в одному з листів він звертався до дружини: «Чи ти думала, що наша книжка буде мати такий успіх, а ім'я, дане Тобою, зробиться символом кохання?» (XV, № 1248).

Мабуть, тільки юному Павлові Тичині судилося таке велике визнання після появи його «Сонячних кларнетів», якого удостоївся Олександр Олесь за свою першу збірку. Вона привернула увагу літературної критики, викликала захоплення в читачів різного віку, особливо в молодих; її автор вислухав чимало доброзичливих слів похвали і вдячності. «Олесю не довелося завойовувати своєї поетичної слави,— відзначав

Микола Зеров.— Вона сама прийшла до нього на другий день після виходу з друку першої книжки його поезій. Свіжість поетичних образів, плавність і легкість вірша, сміливість деяких прийомів... заінтересували і зачарували українське громадянство»[1]. Відомий український історик О. Єфименко назвала його «справжнім ліричним поетом», що знайшов розмаїті відтінки для природного висловлення своїх думок, а письменниця Х. Алчевська — «українським Гейне». Дійсно, поезії О. Олеся властиві тонке художнє сприйняття світу, загострена чутливість, всепоглинаюче поривання до краси і гранично щирий ліризм:

Затремтіли струни у душі моїй...
Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...
Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня,
Чи журба, і радість, і любов моя?!

Щоправда, одностайності в оцінці видрукуваних віршів не було, симпатії й висновки навіть тих, хто високо підносив талант Олеся, розділилися. Одні бачили в ньому перш за все чистого лірика, інші — насамперед поета громадянського звучання. Нам видається, що обидві струни його мистецької ліри звучали однаково сильно й неповторно.

Чулися й окремі голоси про несприйняття і нерозуміння поетових новаторських намірів, модерністських пошуків. Досить потужний струмінь громадянських мотивів, які в збірці перепліталися з інтимною, пейзажною лірикою, невідомо чому не помітив найбільший літературний авторитет того часу І. Я. Франко. Віддаючи належне оригінальності форми й музикальності Олесевої поезії, він назвав її «забавою» без думок, «соловейковим цвіріньканням», і не більше. Вірші збірки не давали підстав для такого присуду, тому рецензія Франка боляче вразила молодого автора. Думаємо, Каменяр застерігав швидше від того, щоб такий талант не пішов манівцями, не зайняв позиції представників течії «мистецтво для мистецтва». Тим більше, І. Франку був відомий розвиток європейської модерни й маніфести його земляків з угруповання «Молода муза», що теоретично протиставляли свою творчість тогочасному літературному оточенню. Знаємо й ми, що молодомузівці, як і модерністськи спрямований журнал «Українська хата», переманювали Олеся до свого табору. Треба сказати, що ні до одних, ні до других він не прилучився, не став ні їхнім проводирем, ні підспівувачем. На дорікання окремих критиків (Д. Дорошенка, наприклад) за те, що в його доробку нема нічого національного, поет відповідав: «О вузьколобі патріоти! Вища любов до народу їм не зрозуміла, вище розуміння мистецтва для них не доступне!» (XV, № 1294).

У листі до дружини читаємо таке зізнання: «Не було в мене Шлегеля

---

[1] «Книгар».— 1917.— № 4.— С. 206.

(вчит. Гейне) і не треба. Якщо є в мене дух Божий, він сам мені вкаже дорогу» (XV, № 1234).

Леся Українка одна з перших помітила і визнала природжений талант художника слова, наділеного «Божою іскрою». Як згадує чоловік письменниці К. Квітка, вона «...по виході І тому віршів Олеся сказала, що він випередив її яко ліричний поет, і при тім не зажурилася і сказала тільки, що їй вже писати ліричних віршів не варто» [1]. Може, надто категорично висловлювалась ця мужня й геніальна жінка, але, справді, в період між двома революціями, про що писав і Максим Рильський, Олесь «зайняв позицію першорядного українського поета», став «володарем дум» покоління, яке підготувало революцію 1917 року.

Як гімни нескореним і сміливим, бойові, мобілізуючі заклики «кувати вселюдно мечі» звучали рядки віршів його першої збірки: «Ми не кинемо зброї своєї...», «З військом за волю боролися ми...», «Три менти», «Жалібна пісня», «Міцно, солодко...» та ін. А найвища хвиля народного піднесення в час першої російської революції передана в такій поетичній картині:

Глянь, повстає поневолений люд,
З себе кайдани і ярма зриває,
Морем шумить і про волю співає,
Гнівний іде на розплату й на суд...

«Будь мечем моїм!» — так звертається Олесь до поетичного слова в хвилини страшної поразки революції. Звертається назвою другої своєї книги, але ця назва не ожила на обкладинці: заборонила цензура. З'явилася вона лише в другому виданні збірки — у 1918 році. Та ця друга книжка, як і третя, 1911 року, засвідчила: поет переживає, душевно розділяє трагедію рідного народу в роки реакції, що завданням своїм мала витравити з народної свідомості будь-які сподівання на волю. В одному з листів до дружини 1906 року він пише: «Кривава революція з тисячами невинних жертв, кривава реакція в моїй душі... Моя душа — душа вразлива, у всій гостроті сприймаюча враження» (XV, № 1277) Сумні настрої у часи жорстокої розправи Олександр Олесь передає в алегоричних образах айстр, що так чекали «рожевого ранку», «вічної весни», «сонячних днів» тоді, коли лютували надворі вітри й «холодні дощі». Та лише після смерті квітів «засяяло сонце над трупами їх». Митець теж то впадає у відчай, то бадьориться, але не схиляє голови, не зневірюється у своїх надіях на розвиднення суспільних горизонтів. Навпаки, з часом міцніє духом, мажорно підсилює громадянське звучання своїх віршів:

---

[1] Спогади про Лесю Українку.— К., 1971.— С. 224.

Хіба не вірите, що скоро день засвіте,
Що сонце наше вже з-за обрію встає,
Що хід його спинить ніщо не зможе в світі
І цвіту нашого ніщо вже не уб'є!

Саме в другій збірці поет проголосив: «Яка краса: відродження країни!» Правда, він добре розумів, що за цю красу, за тепло жаданого сонця волі необхідно ще довго й наполегливо боротись, що «в часи відродження нації література стає маяком і дороговказом» [1].

Друга збірка творів Олександра Олеся («Поезії, Книга II», 1909) не розчарувала читачів. І хоч її вихід викликав чимало схвальних відгуків, автор досить-таки спокійно поставився до цього. У листі до Євгена Чикаленка 1909 року він був одвертим: «Ви пишете про «популярність»? Клянуся — я її не хочу, про неї не дбаю, і багато з моїх друзів, що через день бувають у мене, не знають, що я пишу. Се зайва річ і не потрібна. Роздути все можна, але роздуте завжди лопається. Та і яка може бути популярність...» (Ф. 114, № 7). В епістолярії до цього адресата можна натрапити й на такі думки: «...від другої збірки нічого не чекайте...», «мене «хоронили» в ці два роки (час від виходу першої збірки.— *Р. Р.*), ставили хреста, а я кінчав інститути, не дбав ні про що. Тому все слабе і бліде. Тепер бадьоріше дивлюсь вперед і більше вірю в свої сили» (ф. 114, № 7).

Дійсно, талант Олександра Олеся розвивався по висхідній. Одна за одною виходять збірки його творів: «Поезії. Книга III» (1911), «Драматичні етюди. Книга IV» (1914), «Поезії. Книга V» (1917). Готувалась до друку і шоста збірка, але їй не судилось побачити світ.

На поезії Олександра Олеся по-своєму відбились пошуки новоромантиків і символістів, які сприйняття природи намагалися передати через гру звуків і барв. Серед європейських митців на переломі віків найбільш ідеальної гармонії між формою і змістом добивалися французькі поети; їхніми дорогами прагнули йти російські символісти. В українській літературі новим словом стала поезія Лесі Українки, якій повнокровно вдалося відтворити гаму звуків і кольорів навколишнього світу. Для таких митців, як П. Верлен, О. Блок, Леся Українка, поезія й музика становили єдину стихію. І лише так можна передати, вважали вони, «гармонію ідеалу з життєвою правдою». Вірш забарвлюється глибоким ліризмом.

Таким шляхом у літературі прагнув іти Олександр Олесь. Характерні його слова з вірша про новаторство Миколи Вороного. Олесь пише, що поет прийшов до нас із «краю чарівного», «місяця ясного» і приніс «звуків сонячно-небесних», «слів нечувано-чудесних», квітів і «розкидав їх

---

[1] Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.— Ф. 114, № 7. (Далі посилаємося на цей архів у тексті, зазначаючи арабськими і номер фонду, і одиницю збереження).

усюди — в кожну пісню, в кожні груди, в кожний скривджений куток!». Це ж можна сказати і про самого автора поетичних метафор. У листі до дружини він скаржиться, що українська критика не зрозуміла його новаторства: «Мій друже! Де ж в українській мові готові форми, готові категорії для висловлення всіх переживань душі і розуму? Їх нема, і мені довелось їх створювати. Цього критика не відзначила, і ні один з головотяпів не подумав навіть над цим. Ще вище я піднесу свій прапор вільної творчості людини і сміло буду оминати боротьбу і сварки. Ти знаєш, моя доля дивно нагадує долю кращих співців. І якщо життя не обірве мої струни, я заграю ще не чувані пісні» (XV, № 1300).

Справді, О. Олесь, складаючи свої вірші-пісні, прагнув вигравати їх на музичних інструментах — арфі, лірі, кобзі, які були у великій злагоді з його музою. Саме музика, вважав він, може найтонше передати стан душі, боротьбу й суперечку людських почуттів. Такими думками митець ділиться зі своєю дружиною: «Не знаю... щось подібне і зараз твориться в моїй душі. Щось хотілось би заграти, повне краси і жалю. Не знаю — може — про те, що минуло і не вернеться; може, про першу любов, про весну серця, квіти, які вдруге не розцвітають. О Віро! Як я можу вловити слова в тій музиці, що шумить річками в моїй душі? Коли б я був композитором, я легко відбивав би сей шум, моя душа могла б безпосередньо говорити з душами людськими... На жаль, навіть грамоти музичної не знаю. Але — годі» (XV, № 1372).

Через те й поезія Олександра Олеся, сповнена загадкових ритмів, мелодій, тонів і справді моцартівської легкості, стала невичерпним джерелом для композиторів. Сьогодні ми можемо назвати понад 80 відомих композиторів, а серед них — і російські, і білоруські, і французькі, і чеські, які клали Олесеві рядки на музику, створивши більше двох сотень музичних творів різних жанрів. Це солоспіви, хори, мелодекламації, опери, музика до вистав, пісні для дітей. Талановиті українські композитори М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський щедро прилучалися до музичної інтерпретації чистої, дзвінкової криниці його слова. «Весною дише від сих віршів,— писав І. Франко.— Виступає молода сила, в якій уже тепер можна повітати майстра віршованої форми і легких, граціозних пісень. Майже кожний віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію». Справді загальнонародне визнання приніс автору вірш «Чари ночі», що нині співається як народна пісня. Вслухаємося в щемку, задушевну її мелодію, філософськи виважені, з епікурейським акцентом думки́ про бенкет весни і молодості — і радісно-тривожно стає на душі:

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її,—
Знов молодість не буде!»

Чарами слова й музики торкаються найпотаємніших людських струн популярні пісні на його слова: «Айстри», «Літньої ночі», «Ой чого ти, тополенько, не цвітеш...», «Любов».

Світ з незбагненними таємницями живої природи, симфонією лісу, степу, найбагатшою гамою кольорів владно входить у поезію Олександра Олеся:

Де взяти кольорів стобарвних і живих
Для трав і квітів весняних,
Де взять мелодій, слів і згуків
Для всіх пісень гаїв і луків,
І шуму хвиль річних?!

Найбільш щедра на живописні замальовки, звукові тони, пейзажні картини поема «Щороку», яка ввійшла до третьої книги. В ній різними ритмами і відтінками передано найважливіші явища природного річного циклу в їх розмаїтті та красі. «Сьогодні я творив одну свою фантазію «Весна»,— писав автор,— в якій я поставив собі ненормальну і неможливу для себе мету — створити гармонію думок і форми з невловимими переходами від однієї форми до іншої. Це вдалося мені лише до певної міри» (XV, № 1133).

Спорідненість живої природи й порухів людської душі характерна для вірша «Косять коси...». Його образний лад підпорядкований єдиній меті — вловити й передати процес косовиці ритмомелодикою твору:

Косять коси,
Луг голосе,
Косять, косять косарі;
А в моїй душі співають,
Срібло струн перебирають,
Грають, грають кобзарі.

Олесь — співець бойової стихії, тому й косовиця в його уяві порівнюється з боротьбою. Ліричний герой звертається до юрби «босих і голих» селян з питанням-настановою:

Ось ви в злиднях, босі й голі,
А чи прагнете ви волі,
Чи готові до борьби?!

Проте збайдужілі до своєї долі косарики з іронією відповідають:

Ми, паничу, луки косим —
І вже вас ласкаво просим:
«Потурбуйтеся за нас!»

Вражаюча емоційно-експресивна картина, яку подає поет у вірші «В степу». Чи не основний смисл цієї мініатюри криється в символічному образі польових квітів — дзвіночків, що є виразом неспокою і, перехо-

дячи в церковні дзвони, високої духовності. Через ліричний серпанок автор дає можливість відчути первозданну красу, неповторність природи в її злитті з душевним саморозкриттям, у зв'язках із цілим світом. Читач легко уявляє, як дзвіночки стають банями церков, а сам степ — «суцільним храмом». До людини, що потрапила в такий божественний храм, може прийти лише одне одкровення:

Я молюсь. Душа моя
Скрізь в повітрі розлилася...
Степом, небом пройнялася,
Світ в мені і в світі я.

Олександрові Олесеві властиве якесь шевченківське задивування «божим світом». Неважко в цьому пересвідчитися, читаючи його вірші про хмари й грозу, де «літає радість і тремтять сльози». Стихійні суперечності у природі й людській душі перегукуються в них і з суспільними змінами. Вся природа, мінлива й неповторна, виграє в поетичних рядках мінорно-мажорними акордами симфонії, що звучить вічно.

Досить часто настроєво-елегійний тон в Олеся передається через пейзажі осені, яка «вишиває на канві зеленій золоті квітки». Та все ж найулюбленіша його пора — весна, а вірші-веснянки, що ввібрали в себе фольклорні традиції, містяться чи не в кожній збірці. Вони символізують оновлення природи й життя, високе піднесення й розквіт людського духу. Разом з поетом і природою сміються і плачуть, радіють і сумують солов'ї, жайворонки, лебеді. А його троянди, айстри, проліски, нарциси, маки ніби справляють «весільне свято квітів». Він розуміє мову вітру, трав і дерев, проймається глибиною блакиті неба й бездонного моря. З їхньою таїною говорить серце поета.

Неповторний Олесь у морських пейзажах. Взагалі, після Лесі Українки він є одним з найкращих поетів-мариністів. До опису чарівного і могутнього, грізного і водночас привабливого моря поет звертався не раз, висловлюючи волелюбні устремління:

Море і море! Блакить і блакить...
Крил мені, крил! щоб туди полетіть!
Чайкою в небі над морем спинитись,
Дихать і в далеч за обрій дивитись.

Приналежність природи Карпатського краю колоритно виписана в поемі «На зелених горах». Олесь творить свою легенду про казковий куточок землі, «де вітром дух наш вільний віє, на гори загнаний, як звір», а самі гори, як велети, встають «на варті волі і краси».

Музикальна й живописна гами збагачували асоціативні ряди поетового слова. Його образна система, побудована на контрастах і порівняннях, має виразні ознаки символізації, щирої асоціативної суті, алегоричного підтексту.

Олесь часто звертався до одних і тих же тем, образів. Але навіть такі повтори не дають підстав, поза окремим винятком, назвати його поезію одноманітною чи монотонною. Він дбав про багатство художньо-виражальних засобів для підсилення виразності образу, розкриття авторських задумів, про нові відтінки, нюанси у музиці вірша і його кольорових тонах. Мабуть, це дало підстави М. Грушевському назвати Олеся «поетом напівтонів» і «найсильнішим представником українського символізму».

Прагнучи йти новими шляхами, поет намагався оволодіти мистецьким надбанням своїх попередників і, звичайно ж, не відстати від найсучасніших стильових шкіл, знайти універсальні ключі до різноманітних літературних течій та їхніх програм. Чи не тому в одному з листів до дружини він пише: «Аж ніяково робиться. Протилежні по напрямках і літературних тенденціях про мене пишуть так прихильно, і кожний вважає за свого» (XV, № 1372).

Після виходу першої збірки Олеся окремі критики відразу зарахували його до спадкоємців Кобзаря. Знайомлячи російського читача з кращими зразками української поезії, відома українська культурно-освітня діячка С. Русова називає твори Павла Грабовського, Лесі Українки і стверджує, що «прямим спадкоємцем Шевченка із всім його полум'яним натхненням і пристрасною любов'ю до батьківщини є молодий поет Олесь... Його пісня звучить могутнім закликом до свободи. І цей заклик є прямим відгуком на голос Шевченка» [1].

Вільнолюбний патріотизм Олеся справді сягав шевченківських вершин у його любові й ненависті:

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,
Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона.

Олесь не був запаморочений, як дехто вважав, надмірною любов'ю до свого народу. В діалозі з земляками він говорить про щастя у відродженому краї, докоряє їм за рабську покору, короткозорість, міщанські звички. Він уміє вести розмову і з конкретною людиною, і з цілою нацією у хвилини народних страждань та радощів. Часто вживає своє улюблене порівняння народу з лицарем прекрасним, гордим орлом, але й висловлює обурення його інертністю, пасивністю, пише про «підтяті крила». З поетових уст звучать гіркі слова правди, які проголошували найгеніальніші: Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка:

О, правда! Мій народ смішний безкрає...
Сліпий, горбатий і чудний,

[1] «Вестник Европы».— 1909.— Т. 4.— С. 336.

Він старцем з лірою блукає
І навіть — хто він? — він не знає,
Такий... безпам'ятний такий...

Але я всім вселюдно признаюся:
Я — син його, я старців син...
За руку, гляньте, з ним беруся
І завжди з ним іти клянуся
Кудись на гори із долин.

Олесь, як і його великий попередник Т. Шевченко, ставить своє слово на сторожі рабів німих, бере на себе обов'язок будити сплячих, вести «на гори» духовно сліпих і темних, підтримувати слабодухих, без честі осміяних з каліцтва. У вірші «Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних» поет висловлює прагнення бачити своє слово «стрілою, що влуча в серце катів і зрадників», «іскрою», що розпалює дух волелюбності й непокори, «ніжною хвилею», яка заспокоює душу, тамує біль після великих випробувань. Висока відповідальність за художнє слово, віра в його силу і безсмертя ріднить Олександра Олеся з Лесею Українкою, вслід за якою він заявляє: «Дайте, борці, мені кращую зброю!»

Хай поетичне слово стане мечем і сонцем! — таке контрастне поєднання образів-символів зустрічаємо у вірші «О слово рідне! Орле скутий»; воно засноване на життєвому й художньому ідеалі — дорога до краси лежить через боротьбу. Революційна пісня, що лине «громом і блискавками», має скликати під прапори на «свято волі». Головне, що пісня ця повинна оздоровити національний організм, зробити найширші маси свідомими своєї високої мети — вільного розвитку.

У творчості О. Олеся постійно присутні не лише образи вільного народу і рідного краю, а й вільної пісні.

Українське слово, що віками зазнавало утисків і глумлення, лише після революційних бур 1905 року відчуло незначне вивільнення з-під тиску царських заборонних циркулярів. Контраст пануючої неволі і вільного розвитку рідної мови становить серцевину досі не публікованого вірша «Як довго ждали ми своєї волі слова» (1911). Автор складає шану рідному народові, що зберіг рідну мову в «таку страшну годину, коли він сам стоять не міг».

Проте уникнути геноциду духовності і зберегти генетичний код народу в майбутньому можна, як стверджує поет у вірші «Рідна мова в рідній школі», лише при умові вільного, неупослідженого розвитку його мови:

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
«В рідній школі рідна мова!»

Нові перспективи вільного розвитку відкривались перед українською мовою після повалення царського самодержавства. О. Олесь тому й від-

стоює думку, що владне, повноцінне функціонування мови можливе лише при умові її державного захисту й узаконення:

В землі віки лежала мова
І врешті вибилась на світ.
. . . . . .
Навік пройшла пора безславна...
Цвіти і сяй, моя державна!

А поки що воля витає лиш у мріях-снах, а злі вампіри продовжують «пити кров народну». Серед хрестів, могил і трупів поетова кобза не може радісно вигравати, його пісні такі ж сумні, як «сумно на Вкраїні». Навіть ворог, «чорний демон», «сміється над рабом». Хто ж його може розбурхати? Хіба що сам бог помсти «в раба запалить гнів»?!

Через те ліричний герой О. Олеся знає не лише піднесення боротьби, але й терпить страждання зраненого серця. Душа і пісня поета готові спалахнути відразу після обнадійливого знаку про можливість скинути духовне невільництво:

І ледве ти орлом в блакитне небо глянеш,—
В моїх піснях заграє дзвін мечів...
І ледве ти ім'я своє згадаєш,—
В побідний гімн обернеться мій спів...

Докір за хвилини сум'яття кидає автор і собі. Характерним у цьому плані є вірш «Я знаю — тяжко вам...». Його написання дослідники безпідставно пов'язують із виїздом за кордон, проте він увійшов до п'ятої збірки і був створений задовго до 1917 року. Поезія вражає насамперед інтимною сповіддю, що йде із найпотаємніших закутків душі митця. Він ніби хоче виправдатися перед рідними місцями — степом, лугом, які кинув, «наче зрадник», у «страшний, проклятий час». Проте цей локальний біль саме й сприймається як страждання за Україну, котрій він, як лицар, мав би засвітити промінь нового життя. Ліричний герой, вважаючи, що мало зміг допомогти рідному народові й краю, готовий прийняти смерть навіть від «рідної руки»:

Схиляю голову, становлюсь на коліна...
Простіть мене, брати мої...
Нехай простить мене і мати Україна,
О, не забув, не зрадив я її.
. . . . . .
Я марив лицарем з'явитись перед вами,
Гінцем і вісником життя!
І ось стою з порожніми руками
В сльозах ганьби і каяття.

Хай громом присуд ваш мене ударе,
Хай серце проймуть блискавки...

О рідний громе, рідні хмари,
О смерть від рідної руки!..

Олександр Олесь і далі нещадно таврує доморощених ренегатів, перевертнів. Він осуджує українську дівчину в «міщанській одежі і рідному вінку», яка, забуваючи національні традиції, захоплюється модним танком «кек-вок»; «ганебного сина», що соромиться народу, з якого вийшов. У віршах «Степи-брати і мати Січ», «Я знаю вас, нащадки запорожців» поет торкається проблеми безпам'ятства роду і народу: нащадки «славних прадідів великих» забули могили, героїзм і мову давніх лицарів-запорожців, а навчились лише догоджать:

Ще й шапку скинемо низенько
І свій покажем переляк...
Я знаю вас, нащадки запорожців,
І вірю, вірю, Боже, як!

У зітканій з фольклорних ритмів пісні-думі «Ой була на світі та удівонька...» в алегоричних образах України і її трьох синів показав автор відступництво різних верств населення. Один із синів — Івашко — до «панів найнявся»; другий — Василечко — матір рідну обікрав, «скарби всі забрав»; а Незнаїчко залишився при матері, вирісши духовним старцем. Прообразами таких відступників, напевно, були для поета конкретні історичні постаті. Через таких синів Україна — «раба-страдниця», «невільна сторона», «цвинтарний край».

Олесь виступав за гармонійний духовний розвиток кожної особистості, всього людства і суспільного організму. Ідеалом його стає світ, вільний від тиранії, з духовно розкутими людьми. Своєю поезією він закликає до очищення людської душі від того, що шкодить «свя́ту вічної весни», бо, лише очистившись, людина здатна пізнати піднесення, злитись воєдино з природою:

«Демократизм», що з хамством нашим зрісся,
Не виведе нас з нетрів на узлісся:
Йому болота і ліси
Миліш простору і краси.

Міщанство наше, що вросло в душі,
Останні людські пориви в нас глуше,
І кожна квітка молода
Стоїть самотня і бліда.

На думку окремих дослідників, після виходу третьої книжки Олександр Олесь вичерпався. Можливо, причиною такого висновку було те, що читачі і критики після 1911 року змогли зустрітись з поетичним словом митця аж через шість років — 1917-м датується поява п'ятої збірки. (Як відомо, четверта книга, що з'явилась 1914 року, складалася з драматичних етюдів Олеся, про що мова буде далі).

У рецензії на нову поетичну збірку Микола Зеров відзначив, що вона «ледве-ледве досягає половини свого власного зросту». Гадаємо, це не зовсім справедливо. Не можна ігнорувати думок, висловлених сучасниками поета в час виходу нової книжки, тому звернемось до деяких з них. На V збірку Олеся захоплено відгукнулись Л. Чулий, Г. Чупринка, А. Ніковський, С. Черкасенко. Висловлюючи свої враження в часописі «Шлях», Г. Чупринка, наприклад, зауважив: «...ми говорим про першорядного поета, місце якого установлено одноголосно», його поезія — це справжнє «чародійство», і марні намагання довести, чого більше в Олесеві — «поета-лірика чи поета-громадянина». С. Черкасенко вважав саме п'яту книгу «найвидатнішим з'явищем на книжковому ринку», адже протягом останніх трьох років українська поезія «не дала нічого видатного». На думку критика, один Олесь не піддався лютуванню реакції, а створив «багато прекрасних, натхненних віршів, присвячених болям і гризотам рідного краю і осяяних блиском справжнього ентузіазму».

Реальні конкретно-історичні обставини давали мало хвилин для внутрішнього спокою і вдоволення, через те в більшості віршів Олеся доби реакції розчарування і пафос протесту виступають поруч:

А де нема любові і страждання,—
Там не живе, не б'ється і життя...

Щойно наведені рядки — з вірша «Не нам, не нам, осміяним, сміятись...», надрукованого 1913 року в українському соціал-демократичному журналі «Дзвін», березневий номер якого за соціалістичні й революційні ідеї був конфіскований. Не тільки цензура, а й окремі дослідники творчості Олеся пізніше характеризували цей твір як «бунтарсько-більшовицький». Вірш побудований на антитезах алегоричного змісту з оригінальними ритміко-інтонаційними ходами. Автор тут вдається до типово бароккового образу контрасту неба і землі — недосяжні небесні орли і земні «холодні мерці», сліпі та німі. Провідний мотив поезії перегукується з думкою В. Винниченка: «Чудний наш народ, і сильний, і сумний. Мав героїв, і ніхто їх не знав. Усе життя любив волю — і все життя жив рабом» [1]. І все ж поезія Олеся завершується оптимістично, з вірою, що прийде час, коли «замість нас великий встане раб в кайданах, в ранах — огнем, мечем».

Справді, в час, коли більшість українських поетів сходила з обраного раніше шляху, втікала від розтерзаної наступом реакції дійсності, Олександр Олесь бере на себе функції поета-пророка, проводиря народу, прагнучи словом і ділом здобувати довгождане й омріяне — Волю.

Гарячий подих прометеївського завзяття властивий віршам О. Олеся переддня Лютневої революції, яку він з захопленням вітає. У вірші

[1] Цит. за вид.: *С. Єфремов.* Історія українського письменства.— К., 1917.— С. 2.

«Вночі» Олесь відтворює трагічні переживання борців, загнаних у тюрми, їхню віру, що «великий час прийшов», і надію на нові суспільні перетворення:

«Вперед, вперед! На бій, на бій
За волю України!» —
Хтось дужий, сповнений надій,
Гукає через стіни.

О ждіть, невольники в тюрмі,
Співці, в піснях віщуйте,
Кричіть, розказуйте, німі,
І з крику волю куйте!

Не можна сказати, що в ці роки письменник завжди послідовно виступав як трибун: були хвилини розчарувань і душевного сум'яття, невіри в здійснення бажаних мрій.

В одному з віршів він не втримується від розпачливого вигуку:

Я — мов сурмач без сурми голосної,
Я — мов стрілець без зброї золотої,
Я — мов орел без сизих крил,
Я — мов вістун серед могил.

Новий революційний спалах додав оптимізму, окрилив вірою, відгукнувся бадьорими ритмами в творчості. Проте сам Олесь безпосередньо дійової участі в подіях взяти не міг: у цей час лежав прикутий до ліжка важким запаленням легень. Та після однієї з демонстрацій у Києві до Пущі, де він жив з 1914 року, прибула молодь із червоними стрічками. Розділяючи «радість подій», поет присвячує їй рядки:

Крики... Усміхи привітні...
Прапори... пісні...
— Будьте мужні, непохитні,
Єдністю міцні!

Весняні громи, потоки і «вітри шалені» символізували прихід очисної грози, прагли «завернути волю зрадливу на наше поле, на нашу ниву». Художнє слово поета наснажується «революційною енергією» мас, багрянцем червоних прапорів у робітничих колонах, ним автор намагається передати «прозорий порив революції» і «схвильованого, як океан, народу»:

Щасливі ми! Сучасники мої,
Яка багата нам судилась доля!
Беззмінна ніч, подзвін і клич, жалі...
І сонце враз! І промениста воля.

Олесь творить нові, революційні гімни, мобілізуючі пісні на зразок «Марсельєзи», використовуючи навіть її ритм, як у вірші «1 Мая»:

Червоні прапори, куди не кинеш оком,
Цвітуть на вулицях, як макові квітки,
Під ними хвилями, нестриманим потоком
Ідуть і йдуть робітники.

Споряджаючи свою п'яту збірку поезій до друку в ці наповнені великими революційними подіями й сподіваннями дні 1917 року, Олесь планував подати до неї таку передмову: «У той час, коли ся книжка була уже зложена, в Росії відбулись події величезної ваги, історичного значення. Упали мури російської темниці, і на поріг вийшла з сонячною усмішкою невольниця Воля. Вона усміхнулась всім народам від Півночі до Півдня, від Сходу до Заходу неоглядної держави. Незабутній день! Великдень невольників! І не піснями минулого треба було б зустріти довгождану Гостю... Але в сій книжці єсть пісні, які розкажуть Волі, як вони любили її і як журилися за нею» (XV, № 1005). Здавалось, нарешті прийшло очікуване визволення від всіх форм рабства: «Живе Україна! І вільний народ, як з попелу Фенікс, ожив і злетів»:

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.

Олесь називає благословенною «святу дорогу», яка через хащі вела до волі і краси. На його думку, національне відродження, яке набирало в ці роки реального змісту в вигляді автономії та національної української держави, могло забезпечуватись тільки свободою у високому її розумінні:

Тільки вільний народ своє щастя кує,
Тільки вільний народ і бере, і дає.

«Хмільна романтика» класових битв згодом переросла у поета в гіркі роздуми, а то й зневіру, страх перед марним пролиттям крові. Десь з цього часу ним оволодів образ «кривавого потоку». У вірші «1918 рік», що був надрукований у київській газеті «Трибуна» 1 січня 1919 року, передано складність ситуації, в якій опинилась Україна: під гаслами самостійності було «закликано німців в наш куток», а далі й Антанту, «забрана земля в селян», «поставлений гетьман», з Києва «зроблено фортецю».

У цей час з бажанням прислужитись відродженню молодої республіки Олександр Олесь береться за чорнову роботу. Він входить до редколегій щоденних безпартійних газет «Відродження» і «Трибуна», продовжує співпрацю у відновленому «Літературно-науковому віснику». З-під його пера знову з'являються публіцистичні статті, в одній з яких він тривожно роздумує над тим, як будуть далі розвиватися політичні події на Україні, не відкидає соціалістичного розвитку рідного краю. «Пригля-

даючись до міжнародного і внутрішнього становища України,— писав він,— можна сказати одно: Україна не стоїть на твердих ногах, а крутиться в повітрі і кидається встряти то в один, то в другий бік, в кожну хвилину готова то піднестись на височінь, то впасти на землю й розбитись... Експерименти не тільки можна, а й слід робити, але не завжди, а особливо над живим народним організмом, обезкровленим війною і революцією. Спроба може кінчитися фатально. А особливо, коли єсть час почекати, приглянутись, повчитись в інших експериментаторів. Тисячоліття ждали, хай же стане терпіння ще підождати рік, другий... І хоч до соціалізму прийдемо з запізненням невеличким, будемо, сподіваємося, не останніми» (XV, № 1001).

Звертаючись у такі важкі дні до найвищого літературного й громадянського авторитету Тараса Шевченка, Олесь просить підказати, як утвердити в розтерзаному громадянською війною краї ідеали найвищої справедливості:

Чому тепер тебе немає,
В ці дні безладдя і негод,
Коли над кручами блукає
Війною змучений народ.

Кривава громадянська війна гнітила душу Олеся-інтелігента, який був щирим і послідовним прихильником принципу федерації вільних і суверенних республік Росії. В одному з рукописних матеріалів зберігається запис від 9 листопада 1917 року: «Нехай же революційна демократія підійде до народів Росії як рівний до рівного і спільно виріщить спільну долю, забезпечивши трудовому народові права повноводого життя» (XV, № 968). І коли у вересні 1917 року до Києва з'їхались представники національних меншостей Росії і висловилися за федеративний устрій, поет назвав цю подію «весною народів»:

Розійшлись прокляті хмари,
Стало ясно, видно всім,
І зійшлися в один дім
Латиші, жиди, татари,
Білоруси, і буряти,
І грузини-соколи.
Всі злетілись як орли,
Братні руки простягли.
. . . . . .
І, подавши братні руки,
Всі народи, як брати,
Поклялися спільно йти
До братерства, згоди, злуки.

Великі надії Олесь покладав на нове революційне піднесення. Нерідко опечалений безглуздою, недалекоглядною боротьбою різних політичних партій, він радів навіть найменшим проявам згоди, примирення,

братерства. Мріючи про прихід «тихої зорі» миру, писав про свято із «цвітом правди, згоди і тепла»:

Де ти, свято, свято згоди?
Чи не час прийти тобі?
Задихаються народи
В братовбивчій боротьбі.

Важливе місце у творчій концепції письменника займають узагальнюючі образи-символи Духу-творця, Христа, Голгофи. Аж ніяк не містичне, а революційне навантаження мають вони. Дух — воля і революційна ідея — народився з муки і не повинен затухнути. Голгофа стає в нього символом подвижництва і муки. Героїчний дух предків, стверджує автор, має воскреснути з новою силою:

Творчий дух народу із могили встане,
І здивують всесвіт лицарі-титани.

Характерно, що в образ Христа не лише Олесь вкладав символ ідеї-волі, яка веде повсталий народ:

«Осанна, осанна!» — зусюди лилось,
І в білім убранні був з Нею Христос.

Пізніше у фіналі поеми «Дванадцять» О. Блок теж запише:

В белом венчике из роз —
Впереди — Исус Христос!

Якщо в ранніх віршах поет хоче летіть до Бога із скаргами народними, то вже пізніше сам Бог «летить карати рабів землі», і лише він може зупинити кровопролиття. Узагальнюючий символ Христа набирає в Олеся різних відтінків. Для нього «друге ясне воскресіння Христа» — це прихід довгожданої волі, «царства убогих»:

О Боже, змий з землі своєї,
Як мак червону, людську кров.
Хай зацвітуть в серцях лілеї —
Братерство, воля і любов.

Події на Вкраїні драматично ускладнюються, а Олесь готує до друку шосту збірку поезій «На хвилях». Ця книжка була особливо дорогою серцю автора. Він весь час турбувався про її вихід, а в листі до дружини прохав «звідти вийняти, що перестарілось, а то яких-небудь 10 віршів можуть зіпсувати всю книжку, і її ніхто не буде купувати» (XV, № 1085). Скоро журнал «Друкар» повідомляє про видрук нової збірки Олеся на початку 1919 року. Та книжка так і не дійшла до читача і пролежала в архіві сімдесят років. Навіть з того неповного тексту, який ми подаємо, читач переконається, що поетична хвиля Олесевого таланту не слабла,

її ліричний струмінь не згасав, а навпаки — набував нової музичної сили й образної виразності. Здається, поетовому зізнанню можна повірити:

Я закоханий... Люблю!
Не признаюся нікому...
Тільки місяцю ясному,
Тільки, може... солов'ю.

І сказав... а солов'ї
Вітру, хмарам розказали,
І тепер думки мої
Вся земля і небо взнали.

Проте в ці бурхливі роки мало було хвилин, щоб висловлювати подібні почуття. Протягом трьох років змінилось більше десяти різних влад, тому тема національної долі України, душевна мука за майбутнє рідного народу постійно присутня в його світоглядних ілюзіях і вилита в поезіях цих років. Невизначеність ситуації посилювалась загрозою власному життю. Було й таке, що на початку 1918 року газета «Нова рада» повідомляла про вбивство письменника, але через кілька номерів (20 лютого) робила спростування: «О. Олесь живий. Він був під загрозою розстрілу, але йому пощастило врятуватись».

У січні 1919 року Олександр Олесь збирається разом зі своїм другом Костянтином Хороманським, піаністом й композитором, у гості до сестри Марії. Але дійти з Лук'янівки до Бесарабки, де вона мешкала, було неможливо. Кулеметна стрілянина, вибухи снарядів... Довелося перечікувати в квартирі Хороманського. Олесь читав вірші з підготовленої до друку книги. На якусь мить господар вийшов у сусідню кімнату і там від вибуху снаряда загинув. Ця смерть стала величезним душевним потрясінням для Олеся. До цього додалося ще одне гірке переживання: петлюрівцями був розстріляний брат дружини, похорони якого відбулися з хати Олеся в Пущі-Водиці. Як згадує сестра Марія, брата це остаточно надломило, і в розпачі він вигукнув: «Далі я не можу витримати!.. Я збожеволію...»

Безперечно, і ці події підштовхнули письменника до виїзду за кордон. З дипломатичним паспортом начебто від уряду Української Народної Республіки виїздить Олесь у лютому 1919 року до Будапешта. Не сподівався, що це назавжди. У Києві лишилась дружина з сином, за якими сумує, у листах заспокоює, що «підлікує своє здоров'я», закінчить видавничі справи і восени повернеться додому. У листі до Віри Антонівни з Відня, куди незабаром він переїжджає, пише: «Я живу тим днем, коли вас угледжу. Поживемо тут місяців 3—4, а потім поїдемо до Києва. Я і тепер поїхав би, але шкода тих книжок, що я видав і послав до Канади, Бразілії, Сполучених Держав і Зеленого Клина» (XV, № 1523). Напевно, в ці перші роки перебування за кордоном громадська діяльність, в яку поет активно занурився, видавничі справи його настільки

захопили, що довелось на певний час затриматись. Олесь перевидає у Відні першу, третю і п'яту збірки своїх поезій, займає посаду редактора сатиричного журналу «Сміх» і суспільно-літературного — «На переломі».

Згодом була написана й нова книжка, якій дано назву «Чужиною».

Заперечуючи деяким критикам, що поспішили оголосити про «повну моральну й художню смерть Олеся», Микола Зеров писав: «Ніхто не одкидає великої щирості його емігрантських поезій, його чутливості до нових вражень і обставин. На еміграції в поезії Олеся з'являється кав'ярня... і великоміський пейзаж, з такою непідробленою силою вибухають в його рядках настрої ностальгії... і так хвилюють його признання» [1].

Схильний до трагічного світовідчуття, Олесь посилює другу струну своєї ліри — тужливу журбу. Гірку правду і розпуку свого становища виливає на папері: «...як пес голодний, кинутий і гнаний, блукаю я по вулицях чужих», «іду кудись в сльозах, в ганьбі, в нарузі», «а сни вночі, як яструби прокляті, на частки душу рвуть...» Ностальгійні мотиви і справді домінують в його книзі. А громадянська війна на Україні, її криваві жертви гірким болем відгукнулись у рядках вірша:

Моя душа — моя країна —
В диму руїн, в кривавій млі,
Лежить вона з розбитим серцем,
З вінком терновим на чолі.

Поет стає ніби українським Овідієм, який оплакує свою долю й долю свого народу-страдника, думками лине до покинутого, але милого серцю рідного краю, над котрим, гадалось, вже ніколи не зійде сонце волі і де ніколи не забуяє радість життя. Рідко навіюються поету спогади «милі, кохані», рідко відчуває він емоційну наснагу, аби мовити: «Люблю... Як в перший раз, люблю». Натомість вірші пронизує болючий зойк про безвихідність становища, а скам'яніле від жалю слово поета, здається, може лише прошепотіти: «Яка глибока втома...» А скільки душевного болю в листі до дружини: «Та атмосфера... в якій я живу четвертий рік, така не здорова і так розпинає душу і тіло» (XV, № 1525).

Ситуація, що склалась на Україні, чимось нагадувала Олесеві часи роздробленості Київської Русі. Напевно, тому він і береться до поетичних переказів давньоруської історії і за досить-таки короткий період (15. X.— 18. XI. 1920 р.) створює добірку віршів «Минуле України в піснях. Княжі часи». Окремим виданням ці історико-пізнавального характеру твори вийшли лиш у 1930 році.

У складних умовах перебування в оточенні української націоналістич-

[1] *Зеров Микола.* До джерел.— Краків; Львів, 1943.— С. 236 — 237.

ної еміграції Олесь укладає збірочку сатиричних поезій «Перезва», що з'явилась під псевдонімом В. Валентін (Відень, 1921). Через два роки вона була перевидана на Україні під назвою «Емігрантська перезва». Громадянська мужність, нетерпимість до тих, хто торгував долею батьківщини і людською совістю, спонукали письменника взятися за перо сатирика. «Відчуваю потребу,— писав він А. Крушельницькому,— десь душу відвести. Погляньте, скільки навкруги неправди, брехень, глуму, ошуканства, а ми сидимо і мовчимо, дивимось на злочин. Невже ж ми з громадян поробилися обивателями і замкнулися в клітці дрібних особистих інтересів?..» [1]

Сатиричні вірші «Перезви», мабуть, не можуть трактуватися як авторська сповідь, однак один з них сприймається саме так:

Я ніколи не був шантажистом,
Паразитом, хвальком, брехуном,
Ні старим, ні малим журналістом,
Що роздовбує смітник пером.

Я з потворами тільки змагався
І лишався самотнім в борні,
І за плац, де я кров'ю вмивався,
Доведеться платити мені.

Справді, за гостру критику «патріотів-землячків», націоналістичних політичних партій довелось Олесеві розплачуватись суспільною ізоляцією, усамітненням, припиненням видань його журналів «Сміх» та «На переломі». Зате «Перезва» свою функцію виконала вповні. Один із рецензентів книги С. Пилипенко у газеті «Вісті ВУЦВК» (28.01.1923) відзначив: вона могла «замінювати цілі агітаційні промови, цілі протипетлюрівські статті», її можна використовувати для інсценізацій «по робітничих та червоних клубах».

Із матеріалів дипломатичних і репатріаційних представництв УРСР в Німеччині дізнаємось: «На еміграцію тут зробило певне враження наближення до нас Олеся (правда, він з УНР ніколи не був у дуже близьких відносинах). Олесь переживає кризу в іншій формі: боїться, що як поет відстав від того, що вже є на Вкраїні. Хоче підготуватися до переїзду туди. Зараз він у Берліні. Часто буває в нас. Дуже хворий, потребує лікування» [2]. Далі мова йшла про один з студентських вечорів у Берліні: «Коло нашого «більшовицького столика» скупчився цвіт інтелігенції, весь час з нами був поет Олесь... підходили ще деякі інтелігенти» [3].

---

[1] *Трофимук С.* Листування А. Крушельницького // Рад. літературознавство.— 1968.— № 9.

[2] Центральний державний історичний архів УРСР. Звіт Наркомату закордонних справ УРСР.— Цит. за кн.: *Ю. Римаренко.* З ким і проти кого.— К., 1983.— С. 87.

[3] Там же.

У тяжкі 1919—1922 роки Олександр Олесь разом з Антоном Крушельницьким та іншими земляками збирає кошти на допомогу голодуючим України. «Зараз я працюю,— писав він у листі до дружини,— над організацією допомоги голодуючим на Україні паралельно і в контакті з інтернаціональними організаціями. Вчора мене вибрали в комітет». Відомо, що засноване товариство, яке пізніше очолив М. С. Грушевський, на адресу Київської академії наук дійсно надіслало харчові продукти, одежу на суму 10 тис. доларів.

Жахливі картини голоду на Україні О. Олесь передав у циклі «Голод», що ввійшов до збірки «Кому повім печаль мою...». Ці вірші вражають силою почуттів скорботи і співчуття до загиблих, до тих, хто виявився безсилим перед грубою, жорстокою дійсністю. У рамки нормального людського сприйняття не вкладається описаний в одному з віршів материнський канібалізм...

В одному з листів 1922 року до Києва, адресованому шістнадцятирічному сину Олегу, Олександр Олесь писав: «Тов. Аусем сказав, що я так багато зробив для України, що Радянський уряд вважає обов'язком допомогти мені» (XV, № 1084). Йшлося про надання дозволу сину й дружині приїзду на канікули до Відня. Згодом при сприянні В. Затонського та Г. Раковського сім'я змогла все-таки зустрітись. Проте насамперед вражає та висока оцінка діяльності поета устами активного учасника боротьби за владу Рад на Україні, представника дипломатичної місії Радянської України в Берліні В. Х. Аусема. В умовах класової боротьби і закордонного перебування, мабуть, була б знайдена дипломатом інша відповідь, коли б на неї заслуговував Олесь. А таке визнання було свідченням широкої популярності письменника серед найширших верств населення і незаперечності його художніх здобутків.

Високу оцінку творчості українського поета дала і спілка студентів з Праги, громадян УРСР, через газету «Більшовик» (1924). Олесь названий ними «співцем-революціонером колишніх рабів-робітників і селян», який свої натхненні пісні з прометеївського вогню «відкував в блискучі мечі вогненного слова». Поет і сам радіє з того, що його «революційні вірші кілька разів» видавалися у 20-х роках на Радянській Україні. З епістолярію дізнаємося про намір надіслати Комісаріату народної освіти свою нову книгу. Можливо, йдеться про збірку віршів для дітей, яка дійсно вийшла у Державному видавництві України 1925 року.

А звістки, що приходили з рідної України, все більше гнітили вразливу душу Олеся. Він боляче реагував на різного роду порушення прав людини, ототожнення українськості з петлюрівщиною, прояви терору та й взагалі на будь-яке пролиття крові. Знав про ущемлення політичних свобод і переслідування представників української інтелігенції. Ймовірно, що був обізнаний з листуванням В. Короленка та А. Луначарського,

публікація якого вперше з'явилася в Парижі 1922 року.[1] Конкретні факти і висновки В. Короленка, як відомо, базувались на матеріалі спостережень за розгортанням подій на Україні, зокрема на Полтавщині. Тривожним було повідомлення про розстріл поета Г. Чупринки. Сумні розповіді почув Олесь і від дружини, яка весною 1923 року переїхала до нього за кордон. Факти нанизувались один на один: голод, розправи над партійними і державними діячами, самогубства, репресії, вчинені над тими українськими письменниками, хто повернувся з еміграції на батьківщину... Все це стримувало, змушувало Олеся залишитися на чужині й чекати інших часів для зустрічі з рідною землею.

У 30-х роках ще дві страшні звістки ранили серце Олеся. Спочатку — про вбивство Сергія Кірова, а потім — про арешт синів його товариша Антона Крушельницького, Івана й Тараса, ніби за підготовку на території УРСР терористичних актів. Трагедія сім'ї Крушельницьких глибоко потрясла Олександра Івановича, і він протягом п'яти січневих днів 1935 року пише в Празі драму «Земля обітована». Олесь не міг повірити, як і не вірив ніхто на батьківщині, що члени родини Антона Крушельницького, яка недавно перебралась з Галичини на Радянську Україну, були «терористами-білогвардійцями». Вражає те, що Олександр Олесь чи не один з перших в українській літературі драмою «Земля обітована» заговорив про сваволю, репресії і порушення законності з боку насильницького сталінського режиму.

На чужині Олександр Олесь жив Україною, марив рідною землею, до останніх днів вважав себе її сином, сподівався на повернення. Так звучать рядки і цього «безнадійно-надійного» вірша:

Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна матінко моя...
Наговоримось, наплачемось...
. . . . . .
І зберіг я тільки, ненечко,
Скарб один, що ти дала,—
Золоте, як зірка, сердечко...

Свої переживання поет часто передавав за допомогою художніх контрастів і паралелізмів, що й далі становили домінанту його творчості. Інколи щирість і ліризм автора підіймаються до рівня мистецьких здобутків його ранньої поезії. В рецензії на десяту збірку Петро Коструба писав, що серед поширеної тепер «псевдолітературної тарабарщини збірка Олеся репрезентує справжню поезію»[2]. Хіба не хвилює нас, читачів, і сьогодні поетове зізнання: «Коли б я знав, що розлучусь з тобою, о краю мій, о земленько свята...», «Іду дорогою вигнання, і на сліду

[1] У 1923 р. їх в українському перекладі опублікував львівський «ЛНВ».

[2] «Дзвони».— 1931.— № 2.— С. 132.

моєму кров», «Чужина — могила, чужина — труна», «Думки в вигнанні сплять, як мертві»... Зрідка Олесь вдавався і до ліричної медитації:

Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...
Не надивився я ні на зелену землю,
Ні на далекі сині небеса...
. . . . . .
Я все життя збирався тільки жити...

Вірші останніх років явно позначені тонкою філософічністю, що спирається на мудрість прожитих років. Захоплений вихором життєвих колізій, на схилі свого віку Олесь намагається не згаяти відведеного йому долею часу та й інших повчає не марнувати безцільно жодної миті:

Так шкода кожної хвилини,
Що порошинкою пролине
І зникне в прірві забуття,
Лишивши жаль і каяття.

* *
*

Ще на початку творчого шляху О. Олесь писав до дружини: «Алчевська називає мене «українським Гейне і ліриком чистої води». Невже я не спроможний бути ще чим-небудь? Якщо не буду драматургом, то тільки тому, що моя Віра буде надто невимоглива до моїх лінощів» (XV, № 1154). Отже, відчував в собі сили писати не лише лірику, а й драматургію. Він з дитинства цікавився театром. З «Автобіографії» відомо, що поет, аби побачити якусь українську п'єсу, «ходив за 12 верст пішки». Невдовзі й сам пробує сили як самодіяльний актор. Ще під час навчання у хліборобській школі Олесь брав участь в аматорському шкільному театрі. За цікаву, нестандартну гру після однієї з вистав глядачі-ровесники винесли його на руках. Користувався успіхом серед публіки, коли виступав як актор у створеному ним самодіяльному театрі маєтку Харитоненка, а потім працюючи статистиком у Слов'янську. З приємністю згадував, як він грав там Робінзона і «бывшего человека» в «Бесприданнице» О. Островського.

Десь у ці роки О. Олесь і сам починає писати п'єси. Він планував створити драму про своє перебування в Слов'янську і взаємини між закоханими — ним і майбутньою дружиною. Першою п'єсою його слід вважати написану 1901 року російською мовою «Родную глушь», яка збереглася в рукописах. В основі сюжету твору — відвідини автором маєтку дядька по матері на Херсонщині. Сюди він приїздив, тут спостерігав життя, користувався бібліотекою.

Де б не перебував О. Олесь, скрізь він прагнув відвідати і професійний театр. Своє захоплення не раз виражав у віршах-похвалах акто-

рам за прекрасну гру. Так, 1904 року один з таких віршів, написаний з приводу приїзду до Харкова відомої російської актриси В. Ф. Комісаржевської, був надрукований у газеті «Южный край». На її честь і визнання таланту прозвучали такі слова О. Олеся:

Весна и вы!.. Какое сочетанье!..
Как много в этих трех словах
Тепла, и ласк, и обаянья!
Какой восторг у нас в сердцах,
Как сладок трепет ожиданья.
Кого увидим мы скорей —
Весну иль вас? Кто нам споет...

Трохи пізніше своє захоплення грою Марії Заньковецької О. Олесь висловив у полум'яному зверненні до неї: «...Скажіть же нам: відкіля Ви взяли всю свою чарівну силу, на яких горах, в яких безоднях людської душі Ви відшукали струмені цілющої води, з небес якої країни Ви зірвали всі фарби, щоб змалювати людську душу?!.»

У рецензії «Ради» (03.05.1913 р.) на виступ трупи Ф. Світлова О. Олесь додавав, що Заньковецька «не уміє грати «так собі» або «гарно», вона завжди грає незрівнянно, і очі мимоволі стежать за кожним її рухом».

Почуття глибокої поваги, радість зустрічі з такими талантами, як М. К. Заньковецька і П. К. Саксаганський, висловив поет у вірші «Майові сни, майові мрії» (1915):

Майові сни, майові мрії,
Щасливий день, щасливий час —
Ви знову, знову серед нас!
Як серце б'ється і радіє!
Як сон: ми знову бачим вас!

А коли Марії Заньковецькій було присвоєно звання народної артистки УРСР, Олесь назве її життя подвигом, вклониться їй за те, що зуміла мистецьки передати «наш біль і гнів шалений», в груди людей кинула «чарівні діаманти»:

Вона нам стежку протоптала
В країну сонця і тепла,
І враз з мечем, як янгол, стала,
І нас на гори повела.

У зв'язку з переїздом до Києва, з 1909 року О. Олесь брав активну участь у роботі літературно-мистецького клубу. Був одним з фундаторів товариства «Вільний театр» і далі продовжував грати в самодіяльних виставах. Скажімо, в написаній ним п'єсі «Останній терпець» (її, на жаль, і досі не вдалося розшукати), яка порушувала тему зруйнування царицею Катериною Запорозької Січі, виконував роль «танцюриста».

Як людина і письменник, якому були властиві гарячі патріотичні почуття, він хотів прислужитись театру практичною допомогою, брався

за просвітницьку роботу. З цією метою написав водевілі і шаржі «По Мюллеру», «Морока», «Патріот», «Черговий концерт», «Забуття», «За гусака», створив лібретто до опер «Кирило Кожум'яка», «Над Дніпром». Серед рукописів письменника зберігаються драматичні твори про селян, інтелігенцію, робітників. Уже самі назви часто багато про що говорять: «Ательє художника», «У поштовій конторі», «Скульптор», «Український цепелін», «На курорті», «Буржуї» та інші. Так Олександр Олесь прагнув оновити українську драму, порушуючи морально-етичні й духовні проблеми свого часу.

Творчість О. Олеся-драматурга припадає на час популярності символічної драми. Можна навіть сказати, що рання драматургія Олеся стала яскравим зразком художнього втілення засад символізму в українській літературі, його і позитивних, і негативних сторін.

Автор «Чарів ночі» і в драматургії лишався ліриком; психологічний аспект у нього брав верх над соціальним; відбувалося новоромантичне протиставлення дійсного життя і світлих мрій та сподівань. «Драматичні етюди», що вийшли 1914 року, були явищем новаторським — хоча б уже самим прагненням протиставитись побутовій драмі. У них знайшли відбиття неоромантичні віяння початку XX століття. Серед задушливого мороку Олесь плекав мрію про світлу дорогу у весняну казку для рідного краю. Саме в час розгулу чорносотенної реакції він написав свій перший драматичний етюд «По дорозі в Казку». Як і символісти, письменник не подає місця і часу дії, «убрання не має ознак нації і часу». В основу покладена легенда про Данко, сюжет побудовано на протиставленні високої мрії та жорстокої дійсності. Натовп, що блукає в темній гущавині, до «світлої казки» і «сонячної брами» береться вивести юнак. Він стає володарем дум, але скоро починає вагатися в можливості досягнути мети. Тоді й люди, відчувши це, відступають од нього. Натовп і герой однаково неспроможні на активну дію — в цьому виражалась безнадія, властива добі реакції.

Як зізнавався О. Олесь, у казці він прагнув відбити дійсність, а тому твори свої насичував переносним змістом. Та неважко розгледіти в алегоричних, а то й символічних образах драми, в її сюжеті роздум про те, як змінити долю рідного народу і країни. Для автора Україна, як «прекрасна царівна у казці старій», буде колись визволена молодим лицарем:

Але явиться лицар колись молодий,
Вирве з рук тебе в мачухи злої,
І тебе поведе він у день золотий,
Як царівну, для долі ясної.

Доба реакції не сприяла вірі, що оживе в народі орлиний дух, знайдеться проводир, здатний повести за собою маси. А Олесь витворив свою легенду про зачарованого молодого лицаря, що, прокинувшись від сну,

визволить рідний край. В одному з віршів він прямо заявляв: «Глянь: вже лицарі летять народ з неволі визволять».

Проблема взаємин вождя і натовпу ставиться в драмі «По дорозі в Казку», але не тільки в ній. Є чимало віршів, що передували її появі, а значить — і ставили, а якоюсь мірою і розв'язували її. Ось строфа одного з них:

«Самотній він,— юрба казала,—
Як жаль його...» — і далі йшла,
І в повній щирості бажала
Зробить посмітюху з орла.

Взірцем проводиря мас до драми О. Олеся міг бути «Бранд» Г. Ібсена (в Росії йшов на сцені з 1906 року). Герой цього твору — ідеальний, безкомпромісний — також не дійшов до своєї мети. Обидва автори стверджують, що лише сильна віра і стійкість проводиря народних мас є запорукою історичного прогресу. Герой О. Олеся таки довів до золотої брами Казки народ, але слів: «Ми швидко будемо в Казці» — братй вже не могли почути. Фінал п'єси не такий вже і песимістичний, як деякі критики намагалися це трактувати. Браму до вимріяної країни Казки все-таки відчинить хлопчик, що символізує юне покоління, якому творити майбутнє. Та й устами дівчини, яка пройнялась і захопилась ідеями проводиря, автор стверджує: вогонь, запалений лицарем, буде переданий прийдешнім поколінням братів і сестер: «Ти вів юрбу. Ти розривав пущі тернові. Ти зламував дуби столітні, ти з левами поводився, як з псами. Ти вів нас в ясну Казку. Ти нам пророкував, і ми в словах пророчих у той же впевнювались день. Ти був найдужчий з усіх. Ти не боявся ні громів, ні вітрів, і блискавки безсило падали, б'ючись об сталь грудей твоїх нелюдських... Я йду назустріч сестрам і братам. Вони вітають ранок! Ти засвітив його і сам безсило погасаєш!»

Мабуть, саме похід натовпу на чолі з юнаком в «світлу будучину» не до вподоби був чорним силам, і царська цензура заборонила постановку п'єси 1910 року в театрі М. Садовського. Щоправда, через 12 років, за порадою П. Тичини, режисер О. Смирнов у цьому ж театрі її поставив. Драма надзвичайно сподобалась М. Грушевському, С. Русовій, О. Лотоцькому, а от «хатянин» М. Шаповал назвав героя Олеся не борцем, а «звичайним політиком-імпресіоністом нашого часу».

Драматичний етюд «Хам» створений теж у 1910 році. В одному з листів до дружини О. Олесь писав, що він, «граючись, написав п'єсу «Хам» (за 3 вечори)», «з неї може вийти досить цікава річ». Як і в попередній драмі, буденщина і жорстока дійсність «низин» виступають контрастом до «вершин гір», на які має піднятися героїня драми — Сліпа, яка є символом вітчизни, рідної України, і яку з долин на гори вивести хоче лицар.

У фіналі твору О. Олесь через образ лицаря славить безсмертя народу, спадкоємність його героїчних борців: «Я житиму, я буду вічно жити.

Долина — смерть моя. Я буду скрізь ходить із кропилом в руках. Спинюсь над кожним сплячим, до кожного промовлю слово і кожному вдихну свій дух. І тут, де ти стоїш, колись ітимуть тисячі, колись ітимуть мільйони».

Проблема протиставлення життєвої буденщини і піднесеного людського духу порушена драматургом у поемі «Над Дніпром». Це своєрідне високопоетичне лібретто до опери написане за три дні. У творі поєднані висока ліричність і музикальність вірша, реальність і фантастика, сувора дійсність і прекрасна мрія.

Романтичний сюжет драми тримається на історії русалки Оксани, яка колись любила козака Андрія і через нього втопилась. Невпізнаною русалкою наймається вона в його сім'ю; Андрій знову закохується в неї, стає холодним і байдужим до дружини Марини. Коли проганяють русалок з села, викурюючи їх вогнищами, тікає і Оксана. Андрій пізнає свою кохану, а потім, дізнавшись, що її піймали односельці для розправи, *кидається сам у Дніпро.*

Драма насичена відступами з символічним змістом. Так, у сні Андрієві ввижаються русалки і розлючений Дніпро у вигляді старого козака, що веде водяних духів — козаків — «до бою за красну весну». Прозора символіка твору: прихід весни — пробудження народного руху, битва козаків з зимою, аби розірвать кайдани, і «зимовий сон», щоб «світ настав». Поет устами Дніпра славить лицарські часи козацтва, покладає на нього великі надії:

Спасибі, козацтво,
Уклін до землі,
Ще доля не вмерла
На нашій землі.
Ще крила в нас мають,
Простори в думках,
І дух волелюбний
Живе ще в тілах.
Ще подихів наших
Бояться сніги,
Кайдани ржавіють,
Тремтять береги...

Розкриттю всіх феєричних моментів та й самого алегоричного змісту драми сприяє залучення автором мотивів і образів з народної творчості. Високопоетична романтична піднесеність твору передається живописними картинами повені на Дніпрі, через близькі до фольклору веснянки і колискові пісні русалки Оксани, русалки-ворожки, матері, дівчат. Ніби вихоплена з язичеських часів народнопісенної творчості веснянка, яку співають в танку дівчата: «А вже красне сонечко припекло, припекло»:

Ой сонечку-батечку,
Догоди, догоди,
А ти, земле-матінко,
Уроди, уроди.

Характерно, що картини природи, з її фантастичними істотами в драмі, спонукають до активного діяння, до прийдешніх битв «з морозом, з зимою».

Романтично-феєричний сюжет про кохання русалки-дівчини до земного хлопця, безперечно, співзвучний з «Лісовою піснею» Лесі Українки, де йдеться теж про взаємини лісової дівчини Мавки й селянського хлопця Лукаша. Однак у драмі Олеся не було чистого й саможертовного образу Мавки з її пристрасним коханням. Можливо, вважаючи себе переможеним поетесою, О. Олесь на схилі років повернувся до образу Мавки і зробив її чи не головною героїнею драматичної поеми «Ніч на полонині» (1941). Ця лебедина пісня письменника, побудована на фольклорно-фантастичному матеріалі та любовному трикутнику — Іван, Марічка, Мавка, справді стала возвеличенням кохання, життя і свободи.

«Ніч на полонині» народилась із душевної драми, журливо-радісного пізнього кохання О. Олеся до Марії Фабіанової. Реальне і фантастичне в творі переплелося і сприймається як один казковий світ, вибудуваний, як і в ранніх драматичних етюдах, на символістськи забарвленому протиставленні буденно-приземленого і світло-піднесеного.

Чимало сюжетних ліній і мотивів твору О. Олеся ніби повторюють те, що було сказано в драмі-казці «Над Дніпром», поемі «На зелених горах», а також у «Лісовій пісні» Лесі Українки та «Затопленому дзвоні» Г. Гауптмана. Важливе місце для розкриття переживань героїв, загострення дії відводиться сну, пісні, музиці.

«Ніч на полонині» — найліричніший і найбільш сценічний з драматичних творів О. Олеся — ішов у Пряшівському і Львівському театрах. Народнопоетична стихія, розлита по всій сюжетній канві, пластично передає картини природи, закони її реального і казкового світу, найінтимніші людські переживання. Фантастична Мавка не піддається застережжю лісових істот, вона прагне земного кохання, домагається його, бо діє настирливіше, ніж Марічка. Для Мавки саме вона, дівчина з села, зруйнувала її щастя. Після смерті Марічки (при сприянні злих духів, намовлених Мавкою), здавалося, вже немає перешкод, аби побратися Івану й Мавці. Однак відбулося порушення гармонії людини і природи, довічної людської моралі і совісті. Через те О. Олесь і розв'язує драматичний конфлікт згідно з народними настановами: немає щастя, здобутого нечесним шляхом, за рахунок іншого і на користь іншому.

Цей твір, як і драматичні казки першого періоду, утверджував перемогу добра над злом, світла над темрявою, весняної повені над кайданами зими, світлої казки над понурою дійсністю, вищих загальнолюдських інтересів над дрібними, міщанськими. За рік до смерті Олесь, підсумовуючи зроблене, серед найкращих своїх творів недаремно назвав «По дорозі в Казку», «Над Дніпром», «Ніч на полонині».

Можливо, під впливом Лесі Українки Олександр Олесь розпочав писати свого «Дон-Жуана». В архіві поета зберігся лише невеличкий

початковий фрагмент драми «Маскарад», високоліричної і багатообіцяючої:

Пані — Ви як метелик, Дон-Жуане,
Один нектар лише п'єте,
Але й для вас зима настане —
Не вічне літо золоте.
Ану, нагніться, Дон-Жуане,
Що бачу? Сніг на голові!
Дон-Жуан — Аби горів вогонь в крові,
А сніг розтане.
Пані — Такий вогняний Дон-Жуан?
Дон-Жуан — Вогняний, пані, як вулкан!
Пані — На жаль, для всіх вогонь палає.
Дон-Жуан — Про те лише серденько знає.
От я для вас ладен горіти.
Пані — Метелику потрібні квіти,
А я давно вже одцвіла,
Хоч, може, й квіткою була.
Дон-Жуан — Жартуєте! Небесні очі
Мені говорять про весну,
Про тайні думоньки жіночі,
Що розправляють крила сну.
Єдине ваше слово згоди,
І я б із вами полетів
На лоно тихої природи,
На журні скелі берегів.
І так би вдвох над океаном
Ми б прожили недовгий вік.

Тонким ліризмом пройняті інші драматичні етюди О. Олеся; вони часто нагадують своєрідні «драми настрою», психологічні ліризовані ескізи. Це стосується і символічно-алегоричного етюда «Злотна нитка», присвяченого видатному українському композиторові, автору пісень і романсів на слова Олеся — Миколі Віталійовичу Лисенку. У майже не зв'язаних між собою монологах, які проголошують абстрактні фігури — *Три парки, Жінка в чорному і Дівчинка,* проходять уявні картини життя народного музйки. Твір закінчується монологом *Дівчинки в білім* про самотнього лебедя, що «співав, і мріяв, і тужив» на озері серед пустелі. Він сприймається як світлий тужливий реквієм українському митцеві. За спогадами сина композитора Остапа Лисенка, «Злотна нитка» виконувалась на громадянській панахиді М. В. Лисенка.

У листі до дружини О. Олесь писав, що він «приступив би до драми, взяв би наші взаємовідношення, вони такі складні й оригінальні, що в них сам Ібсен поламав би зуби» (XV, № 1252). Можливо, інтимні почуття, муки і радість цих переживань поетом відбиті в драматичних етюдах «Тихого вечора» і «При світлі ватри».

У центрі першого етюда — діалог між двома молодими зарученими, котрі свої «щасливі мрії», що їх зблизили, руйнують спогадами про

давно пережите ними перше кохання, яке зберігає свою силу. В кінці твору героїня *Вона* вслухається в тишу літньої ночі і чує там «звуки флейти» — символ поклику того, хто колись не прийняв її кохання. В етюді «При світлі ватри» попереднє кохання Марії також стає на перешкоді одруження з Давидом, який, не здолавши своїх почуттів, пішов з життя. Від жорстокої дійсності, як зазначає в творі Олесь, «казки нас переносять в той світ, де єсть іменно те, чого нам тут бракує... Казки доповнюють життя». Не раз герої висловлюють своє розуміння кохання. Любов, як говорить Андрій,— «келих вина», або як «бузовий кущ, на якому співає соловей», або як «сонце, вона розцвітає, як вогняна квітка, на темному небі душі і розкидає свої золоті пелюстки в найтемніші безодні».

У зів'ялій душі героя етюда «Трагедія серця» також вдруге розцвіло кохання, бо ж «любов в житті людини — весна». Та в цьому написаному білим віршем творі на перешкоді коханню стає минуле,— і тоді в груди «зірваними лілеями кинуто ціле пекло». Це й не дозволяє героям «стежкою назустріч радості піти». Зв'язки минулого і непривабливої буденщини міцні, «тужливою чайкою» нагадують про себе і не дають закоханим «вільно кинутись в блискуче море щастя».

В етюді «На свій шлях» причиною розриву між жінкою й чоловіком стає духовне поневолення одного іншим. Чоловік — сильна натура — підкорив собі жінку настільки, що вона і кроку не зробить без нього. Жінка шукає «цілющі ліки для душі» — зрікається любові в ім'я свободи.

Психологізм інтимних взаємин загострює конфлікт у драматичному етюді «Осінь». Панночка, не сприймаючи кохання Пана, ховається від нього в глухій лісовій сторожці, проте і там в темну осінню ніч він її знаходить. М. Вороний відзначав, що драма «задумана не так в символічних, як в імпресіоністських тонах». Олесь, відступивши від властивого йому ліризму, загострив дію, зробив її особливо напруженою. Недаремно етюд став популярним на театральних сценах. У травні 1913 року І. Мар'яненко поставив його у театрі М. Садовського. Потім, коли 1917 року Лесь Курбас заснував у Києві «Молодий театр», відразу після «Царя Едіпа» реформатор театру здійснив постановку під «одним дахом» трьох Олесевих етюдів — «Осінь», «Танець життя», «При світлі ватри». Два перші йшли в наступних сезонах, до них було додано в постановці Г. Юри етюд «Тихого вечора».

По-різному був сприйнятий символічний етюд «Танець життя». Проте всі відзначали його песимізм. Після постановки твору в театрі М. Садовського Микола Вороний писав: услід за Метерлінком, що уявляв людство в постатях сліпих, котрі заблукали в хащах і намагаються вийти з них, Олесь в етюді проголошував: вся людськість — «обридливі, горбаті потвори, ідіоти, їх життя немов жахливе снище, повне зневіри й розпуки, завершується божевільним танком».

Попри весь символічний антураж драми, все ж смисл її зрозумілий.

Правда, він не так легко вловимий і випливає з діалогів, які ведуть поміж собою чотири брати — каліки-горбані і п'ята сестра. Не бере участі в їхніх суперечках ледь чи не головна дійова особа — батько, він лишається ніби за кадром.

Лишилось непоміченим критикою те, що Олесь, як в жодній іншій драмі, порушив досить серйозні проблеми свого часу. Він висловлює стурбованість майбутньою долею рідного народу, вироджені сини якого, скалічені фізично, морально і політично, не можуть витворити справедливості, тобто привести до вимріяної казки. Покоління горбанів-синів і дочок здатне лише на божевільний танок, від чого батько з жахом падає на порозі.

У драматургії О. Олесь широко використовував сатиру. На жаль, не доступні досі написані у Відні комедія на чотири картини «Ревізор з Кам'янця», трагікомедія «Народний суд», лібретто до опери «Влада за кордоном». Всі ці твори О. Олесь не зміг надрукувати, і лише пізніше написана віршована драма «Вилітали орли» (1936) побачила світ. «Вилітали орли» — це своєрідний політичний памфлет на уявну «міжнародну» акцію в Празі (1936), куди О. Олесь звів різних мастей «рятівників» українського народу і всього людства. Для розкриття запроданства, політичних спекуляцій і моральної деградації горе-визволителів письменник вводить у твір засоби українського народного гумору, рядки з народних пісень і віршів Т. Шевченка.

Знову-таки для потреб театру, намагаючись розширити його горизонти, О. Олесь вдавався до інсценізацій. Він, зокрема, написав одноактівку про козака-нетягу Феська Андибера; за повістю М. Гоголя «Як Іван Іванович посварився з Іваном Никифоровичем» створив комедію «За гусака».

Безперечно, в драматургії О. Олеся лише в найбільш загальних символах можна віднайти філософське осмислення загальнолюдських основ буття. Найважливіше в нього — створити настрій, напругу очікуванням чогось невідомого. Його драматургія протиставлялась побутово-етнографічним постановкам, була явищем новаторським. Пройнята живим струменем, насичена ліризмом і підсилена психологізмом, вона задовольняла естетичні запити тогочасного глядача-читача.

Всього в закордонний період Олександр Олесь видав п'ять поетичних книг, написав п'єси для дорослих, вірші й драматичні інсценізації казок для дітей. Його дитячі поезії, драматичні казки та інсценізації, продиктовані дидактично-пізнавальними й естетичними потребами виховання юних душ, пластичні, високоемоційні. Протягом 1924—1925 років у серії «Українській дитині» видавництва «Чайка» (Відень) вийшло п'ять невеличких книжечок віршів для дітей: «Ялинка», «Поєдинок», «Рак-рибалка», «Вовченя», «Іменини». Всі вони були прекрасно ілюстровані художниками Оленою Кульчицькою та Юрком Вовком. У Харкові двічі перевидавався «Збірничок віршів для дітей молодшого віку» (1925, 1929).

Окремими книгами вийшли і поеми Олександра Олеся «Грицеві курчата», «Мисливець Хрін та його пси», і вже після смерті надруковано поему «Водяничок». У цих творах письменник промовляє до дітей зрозумілою для них мовою, просто і доступно, але високопоетично, з неабияким емоційним хвилюванням. Вони збагачують внутрішній світ дитини, розвивають сприйняття, вчать любити природу, шукати з нею єдності. Найбільш яскраво це відбито в його хрестоматійному вірші «Ялинка». Справжніми перлинами дитячої літератури можна вважати вірші «Над колискою», «Сон», «Каченята», «Журавлі», «Метелики».

Чималий внесок О. Олеся у розвиток драматургії для дітей. У ці роки він плідно працює над інсценізаціями народних і класичних казок, творить і власні драматичні сценки. Репертуари дитячих театрів поповнилися інсценізаціями відомих народних казок «Івасик-Телесик», «Лісовий цар Ох», «Лисичка, котик і півник», «Микита Кожум'яка». Залюбки малеча сприйняла й власні поетові драми-казки. Порадував він їх драматичною трилогією «Бабусина пригода», «Бабуся в гостях у Ведмедя», «Ведмідь у гостях в Бабусі», інсценізованим прологом «Напровесні». Всі ці твори вийшли окремими виданнями за кордоном, і лише інсценізований «Солом'яний бичок» з'явився на Україні в 1927 році (Харків, ДВУ). По суті, у 20—30-х роках О. Олесь був чи не єдиним творцем і пропагандистом української драматичної казки. Це дуже важливо, адже йдеться про час, коли серед деяких радянських педагогів, особливо харківської школи, ширились вульгарно-соціологічні погляди про непридатність і навіть шкідливість казки для виховання дитини.

У своїх віршованих казках О. Олесь спирався на першооснову — народну мораль, але творчо підходив до розгортання сюжетних ліній, смислового навантаження окремих образів. Це казки не тільки для дітей; багато з них порушують досить серйозні, «дорослі» проблеми, і зрозуміти деякі морально-етичні конфлікти, протиріччя суспільного характеру, мабуть, не завжди під силу малюкам. Взяти хоча б героїзовану пісню парубків, вплетену у відому нам казку «Івасик-Телесик»:

Попід хмарами орли
Скликали громаду...
Прилетіли звідусіль
На останню раду.
Врешті вирішили всі:
«Жити або вмерти!»
Справжні лицарі-орли
Не бояться смерті!

І вже зовсім важка і не завжди зрозуміла дітям п'єса-казка алегоричного змісту «Злидні», в якій Олесь порушив питання соціальної справедливості, осудження заздрощів і жадібності, що спотворюють людську душу.

* *
*

Художня проза не займає в творчості Олександра Олеся такого важливого місця, як поезія, драматургія, проте це не означає, що її можна оминути. Бо його діалогізовані, наповнені злободенною проблематикою, пересипані іронічно-сатиричними оцінками тогочасних політичних і громадських діячів памфлети, фейлетони, оповідання, новели, поезії в прозі, шкіци, статті (з неоднаковою мірою художнього начала) витворювали нове творче обличчя О. Олеся — публіциста і прозаїка. Сам поет згадував в «Автобіографії», що протягом 1904 року писав короткі оповідання «гумористичного характеру, які з боку приятелів стрівали досить прихильну оцінку». Справді, саме в цьому році він написав чимало прозових творів, які були відомі лише близькому колу друзів, бо ж досі лишалися в рукописах. Очевидно, вільно почуваючи себе в стихії поезії, Олесь не завжди був задоволений мистецькою довершеністю своєї прози, хоч вона й відбиває певний етап пошуків молодого літератора. Скажімо, в оповіданні «Натхнення» О. Олесь, можливо, описуючи свій творчий стан, розповідає, що його муза — свавільна дівчина, вона дозволяє писати тільки початки і закінчення оповідань. І все-таки проза О. Олеся відзначається новаторством, а саме — вдалим поєднанням сатирично-викривального завдання з тонким ліризмом. У цьому ключі написано «Острів любові», «Пеклива мати», «Поговір», «Натхнення», «Капітон Капітонович», «На панському обіді», «В цю ніч він згадав все». В них відтворюються типові епізоди, цікаві реалії тогочасного життя, зокрема факти деморалізації та національного виродження окремих прошарків українського суспільства. У прозі Олесь прагне до глибокого розкриття характеру і психології героїв.

Важливої функції Олесь надає художній деталі. Наприклад, у сатиричному етюді «Прощальний обід» це образ «грошей». Для героя твору Макара Макаровича, присутнього в сні на обіді у «предсідателя», за столом сидять не люди, а звичайні гроші: адже кожна людина має конкретну вартість, згідно з тим, яке становище займає і яку платню одержує. «Він помітив ще,— іронізує автор, наділяючи гроші людськими властивостями,— що кожна менша сума дивилася на більшу і не звертала ніякої уваги на меншу, на ту, що дивилась на неї і уклонялась. Кожна менша говорила до більшої, а більша говорила з ще більшою, не слухаючи меншої».

В етюді «В цю ніч...» Іван Семенович, прокинувшись, бачить реальну загрозу у портреті, що висить на стіні і на якому зображений колишній господар. «О злий портрет! — читаємо в творі,— що ти зробив з Іваном Семеновичем? Ти лишаєш його спокою іноді серед ночі, ти згорблюєш його струнку і поворотку постать, ти примушуєш почувати його не господарем, а орендарем якимсь, котрий взяв і дім, і землю, і чужу жінку тільки на якийсь невеликий час, щоб у справності знову повернути покійнику...

повернути покійнику. Чи те ж може здійсниться? А ти, портрете, примушуєш його так чудно думати!..»

Неважко пересвідчитись, що творчості О. Олеся притаманна повсякчасна метафоричність. Як і в оригінальних поезіях, відчутна вона і в прозі. Однак це була для нього не самоціль, а мистецький прийом.

Не позбавлений філософських паралелей з реальним життям, віри в можливе пробудження народу етюд «Сон». І тут наявний контраст поміж приземленою дійсністю і сном, що є «чудовим днем» життя. Поет закликає повернутися обличчям до людини: «Гай, гай! — пише він,— квіти рожеві погнюють, і там, де ви сиділи серед квітів, пастимуться телята... Голодний просе хліба...»

Мистецькою відповіддю на криваві наслідки революції 1905 р. була поезія в прозі «Не до пісень мені», що перегукується з новелою М. Коцюбинського «Intermezzo». (До речі, О. Олесь робив інсценізацію цієї новели російською мовою).

«Кров'ю сніги облилися,— нагадує поет про поразку в нерівному двобої,— матері сумно за трупами чорними мовчки пішли, діти малі й немовлята заплакали, босі й голі, бачачи батька страшного в труні». Селянина, який зазнав свободи, не можна зламати політичними репресіями: «Люде, в кім серце живе ще тремтить, скажіть же, чи, вгледівши щастя і волю, можна забути про те».

Провідною ідеєю багатьох творів О. Олеся є гармонія людини і природи. Він не допускає дисгармонії ні в суспільному житті, ні в самій природі.

Не позбавлені оригінальності друковані етюди «Пташка», «Вони», «Уста її всміхалися». Дівчина-селянка з етюда «Пташка» не вписується в оточення урбанізованого міста, де «ні садочка, ні города, ні поля»; для неї, як і для пташки, «золота клітка не мила».

Саме в розпал першої світової війни Олесь пише свій багатоплановий твір «Інтродукція», в символіко-алегоричних образах світла і темряви якого втілено боротьбу діаметрально протилежних сил тогочасного суспільства. Будь-яка боротьба супроводжується жертвами. У картині уявного болю великі втрати понесли прогресивні сили; «мов квіти, підтяті серпом», на землю «впали народні лицарі». Та жадоба волі «не може згинути», бо на поміч «з хат повибігали діти», аби поновити сили звитяжців. Рядом патетичних закликів поет досягає ідейної виразності: «О, любо битись за ідеї, пролити кров свою гарячу»; «Ідея — дівчина вродлива, за неї згинуть — щастя пану».

У будь-якій боротьбі потрібна заклична пісня, про що неодноразово твердив у своїх творах О. Олесь. Коли втрачається віра у повстанців, з'являється народний співець — і, наче Орфей, піснею піднімає народ на боротьбу. В канву прозового твору інкрустовано пісню-легенду про сестер-нібелунгів, які зійшли на землю в символічних образах Волі і Долі:

І Воля сказала: «Невольники скуті,
Я ваші кайдани стальні розітну,

Із тюрем у рідні оселі верну вас,
І славу за муки минулі вам дам».
І Доля ласкаво сказала: «Нещасні!
Ах, скільки ви, бідні, в стражданнях жили.
Я рани загою, я вас заспокою,
І радості море ясне розіллю».

У цьому творі Олесь звертається до світових сюжетів, зокрема до німецького фольклору — «Пісні про Нібелунгів».

Не ігнорує він і східного фольклору, сліди якого особливо помітні в культурі України. Відпочиваючи в Криму, О. Олесь приглядався до життя місцевого населення, намагався відтворювати його, і про це свідчать незакінчені твори — «Оповідання про турка Мустафу та грека Фільку» і притча «Королі і люде». У цих творах митець виявив себе чудовим пейзажистом, художником морських краєвидів і найтонших нюансів природи.

Уже першими мазками яскравої орієнтальної природи письменник вводить читача в реальну обстановку. «Блискучим наметом розкинулось над ним ясно-блакитне небо,— читаємо в акварелі «Королі і люде».— Смарагдові хвилі океану розбиваються об його кам'яні береги. Химерно зазубрені красуні-скелі то білі, то жовті, то червоні, ледве-ледве виринають із зеленого моря гаїв, садів та лісів, що пишними килимами вкривають гори і долини тієї країни».

Але, як на нашу думку, впритул до Сходу Олесь підійшов у музичній акварелі «Казбек і Машука», написаній за мотивами кавказької легенди в 1904 році. Сюжетними колізіями цей твір нагадує легенду Нечуя-Левицького «Скривджені і нескривджені», а художніми барвами — акварель М. Коцюбинського «На камені». Однак, на відміну від згаданих творів, «Казбек і Машука» вирізняється тонкою музикальністю, яка досягається вдалим поєднанням яскравих слухових та зорових образів. Щось подібне спостерігаємо і в малярських акварелях Івана Труша «Луки і поля», «Самітня сосна» та «В обіймах снігу».

Безперечно, глибоко лірична поезія в прозі «Казбек і Машука» — твір орієнтальний тільки з тематичного боку. Система художніх образів та манера розповіді, а також ритмомелодика — цілком національні, українські. В даному випадку відчутний незаперечний вплив евфоніки українських народних дум.

Разом з тим акварель Олеся неначе написано барвами кавказької природи. Письменник тонко передає динаміку оточення, відтворює південний темперамент. Поет нічого не вигадує, описуючи побут горців, їхні національні звичаї, традиції, незламність духу і непокірність.

Проте таких прозових ліризованих оповідей в О. Олеся небагато. Реальна дійсність, суспільне життя, що вимагали скоріше осуду, аніж захоплення, спонукали його взятись до публіцистичної роботи, зокрема до праці публіциста-сатирика. В одному з листів до дружини О. Олесь

переповідав високу оцінку, дану Є. Чикаленком його фейлетонам в «Раді», але при цьому стверджував, що «моя душа зовсім не налаштована на фейлетонний лад. Їй сняться чарівні ночі півдня, чується рев морських хвиль, шепотіння польових трав... Хочеться працювати, йти вперед і вперед, вчитись» (XV, № 1235). І все ж, починаючи з 1906 року, в газеті «Рада» більш-менш систематично, поряд із виступами В. Самійленка, С. Черкасенка, М. Вороного, з'являються нариси, фейлетони, статті, етюди О. Олеся на актуальні теми дня. Часто ці публікації не мають чітко означеної жанрової грані, але публіцистичний характер їх очевидний. О. Олесь пише і про сліпого, що благає милостиню; і про «окрасу і честь української нації» льотчика Л. Мацієвича, що героїчно загинув; про гуртки і товариства «Просвіти» і роботу київських екскурсоводів; про постановку драми «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана і про те, як народ шанує Т. Шевченка. Найбільш памфлетне загострення мають його фейлетони, де критикується діяльність членів і рішення Державних дум, чорносотенних організацій, зокрема «Союза русского народа», та ін. Чимало дотепних фейлетонів і статей, гострих памфлетів лишилося в рукописах.

Щоб переконатись в оригінальності мислення О. Олеся, варто навести хоча б його відгук на смерть Л. Толстого: «Не стало велетня думки і слова, апостола любові і згоди, гордості нації, окраси людської. Осиротіла Росія, як дитина, вона не знає, кого втратила, кого несуть в могилу. Не знає, ким для неї був Толстой, на яку ступінь культури він її поставив. Не знає сліпа і темна маса, прокляла і мовчить церква, зціпила зуби бюрократія, танцюють «людожери...» (XV, № 1105).

Талант О. Олеся-публіциста з новою силою спалахнув під час громадянської війни на Україні. Протягом 1918-го і на початку 1919 року він друкував свої віршовані, прозові фейлетони, статті, памфлети в київських газетах «Трибуна», «Відродження».

Є дані, що в 1922 році О. Олесь розпочав великий автобіографічний роман. Було написано 160 сторінок. Та не відомо, чи твір завершено.

О. Олесь виявив себе також як талановитий перекладач. Під час навчання в хліборобській школі він, захопившись вивченням іноземних мов, почав писати вірші цими мовами. Збереглося в архіві кілька поезій, написаних польською. В одному із зошитів 1904 року значиться план віршування різними мовами: польською — «кохання», болгарською — «сльози», сербською — «серце», українською — «веселка», російською — «квіти», німецькою — «день».

Українською і російською мовами він перекладав поезію, прозу і драматургію з російської, білоруської, польської, сербської, болгарської, німецької, англійської. Важливою була його участь у підготовці антології перекладів російською мовою «Молодая Украина» (1908). В архіві зберігся початок перекладу «Вишневого саду» А. Чехова, а як відомо, п'єса йшла на кону українських театрів саме в перекладі О. Олеся. Чимало перекладів О. Олеся лишилось в архівах, зокрема «Лампа Аладді-

на» із «Тисяча і однієї ночі»; окремі переклади так і не завершено. Найбільше прислужився О. Олесь як перекладач для розширення дитячої літератури українською мовою. Схвальну оцінку у свій час одержали його переклади «Пісні про Гайавату» Г. Лонгфелло, казок німецького письменника Г. Гауфа, арабських казок тощо.

...І в останні дні життя сонце рідко всміхалося Олесю. Він був приречений на самотність, і це найбільше гнітило його. У листі до Петра Карманського читаємо: «Я думаю, що більш самотньої людини нема навіть у Ваших джунглях, як я. Часто за тижні ні з ким промовити й слова... Я в зав'язаному мішку, зав'язаному десятками всяких обставин і не маю навіть найменшої надії вилізти з його на світ Божий. Перегриз би — зубів немає, розірвав би — руки ззаду закуті» (ф. 114, № 3).

Чутливий до всіх форм насильства, поет основну загрозу світові вбачає у фашизмі, а тому звертається до своїх земляків із закликом об'єднатись з іншими слов'янськими народами, щоб протистояти ворогу. Таким попередженням була перевидана 1940 року книжка «Княжі часи (Минуле України в піснях)». Заклики руських князів до порозуміння й згуртування мали слугувати пересторогою — не допустити ворога на східнослов'янські землі. М. Рильський наводить слова, сказані Олесем у роки другої світової війни: «Якби я був молодший, то бився б нині в рядах російської армії». Він сказав — російської, а не Червоної, але ясно було в тих умовах, що саме про Радянську Армію-визволительку йшла річ».

Та долею судилося, що в останні роки життя в його журбу,— підсилену фашистською окупацією Європи, втратою сина — поета й археолога Олега Ольжича, що в червні 1944 року, на 36-му році життя, загинув у концтаборі Заксенхаузен,— вплелися сонячні промені пізнього кохання до Марії Фабіанової. Він прийняв його з молодечою поетичною натхненністю, бо любов завжди була стимулом у його творчості:

Ні, не погасла Ти в мені,
А світиш, як світила.
Твої проміння чарівні
Були мені як крила.

На них літав я у світи,
Що ти мені відкрила.
Але і там світила Ти
І душу мою гріла.

22 липня 1944 року Олександра Олеся не стало. Його поховали на празькому Ольшанському цвинтарі.

«Кожний звук його пісні перейшов через серце й очистився в огні розуму...» — так писав Олесь про Грабовського. А ми можемо ці слова повторити про самого Олеся.

Доля його поезій склалася щасливо.

Пісні Олександра Олеся виспівалися своєчасно і пролунали могутнім дзвоном у грозові дні російських революцій. На жаль, у наступні періоди

нашої історії вони були приглушені, а потім і вилучені з читацького сприйняття.

Спадщина Олександра Олеся, яка навіть у нашому, найповнішому на сьогодні, виданні не може бути повністю представлена, з плином часу не збліда і не втратила своєї мистецької привабливості. Як синові своєї доби й свого народу, Олесеві вдалося розділити гіркоту і радість його долі, доводилося захоплюватись, помилятись, розчаровуватись. Проте із справжнього письменницького болю його сповідь в ім'я найвищих людських ідеалів вилилась в непідробні перлини лірики, драматичні поеми, оригінальні поезії в прозі і прозові твори, публіцистичні та літературно-критичні статті. Ще 1918 року критик Яків Савченко писав, що сьогодні в літературі «стоїть міцно тільки один Олесь. І, певно, довго ще стоятиме, бо він зроблений з того дерева, з якого вирізуються королі».

Він поєднав у собі риси полум'яного співця Тіртея і ніжного лицаря краси Аполлона, головне своє завдання вбачав у тому, щоб грати на золотій арфі пісні щастя, свободи, любові, очищати людські душі від намулу і виводити рідний народ із долин на вершини добра, справедливості, свободи, людської гармонії.

В одному з ранніх віршів О. Олесь заявляв, що він хоче стати «Богом дужим, щоб принести на землю сонце», адже, набравшись у високостях світла, всім своїм серцем зміг би світити людям.

Таку сонцесяйну місію й виконує його поетичне слово.

До поетового лаврового вінка слави життя вплело і тернове віття, на яке був щедрий його час. Таким його й сприймаємо сьогодні — полум'яним, безкомпромісним, інколи суперечливим провісником боротьби за волю і ніжним співцем кохання, глибин душ людських, тонким оригінальним ліриком.

Свого часу, наприкінці 30-х років, Петро Карманський писав Олесеві, що «наш час минувся, що наші твори вже не будуть видавати, бо публіку привчили вважати нас вже неактуальними, «покійниками». Співець «журби й радості» йому відповідав: «Ви пишете, що час наш пройшов. Може,— але я так не думаю. Наш час повернеться, може, після нас, але наш шлях (в літературі.— *Р. Р.*) був праведний шлях» (ф. 114, № 3).

Втретє повертається Олесь до рідного народу. Було перше визнання — коли гримів своєю славою по Україні. Було друге — коли він повертався до нас після чорних сталінських ночей. Тепер прийшло третє визнання — в час перебудови і висвітлення «білих плям» нашої історії й культури. Повернення його великої творчої спадщини, в якій журливий настрій переплівся з радісною вірою в щасливу будущність українського народу.

Наш святий громадянський обов'язок — подбати про те, щоб його чесне і чисте поетичне слово ніколи не покидало рідної землі, коли вже історією судилося його творцеві спочити в чужім краю.

Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

Автобіографія

Народився 23 листопада [1] 1878 року в Кризі (Білопіллі) [2]. Батько Іван був завідуючим промисловими роботами Канонова в Астрахані. Жив то в Чорному Яру (над Каспійським морем), то в Царицині, то в Кризі. Коли було мені 11 років, батька не стало. Був надзвичайно добротливий.

Мати з роду Грищенків, з Верхосулля Лебединського повіту на Харківщині. (Було дві сестри).

Щороку (до 13 років) їздив до діда, де познайомився зі сільським життям, піснями, звичаями. І дитинство мені уявляється одним золотим днем. І все, що я бачив там, у степу, в саду, на річці (Сула), здається іноді мені суцільною казкою природи.

В Кризі учився. (Маючи 4 роки, навчився читати від матері). «Науки» не любив і школу згадую як катівню. В Кризі раз весною, маючи 9 років, написав перший вірш (по-російськи). Був у нас Шевченка «Кобзар», який я знав, маючи 11 років, напам'ять і співав.

У Харк. землед. училище (Харківську хліборобську школу.— *Р. Р.*) поступив я на 15 році. Спочатку багато працював над індійською мовою, польською, болгарською, сербською. Писав по-українськи і російськи. Редагував «Комету», в якій містив по-українськи і російськи. Був у мене товаришем мій кузен Петро Радченко, свідомий українець, який писав по-українськи повісті. Певно, він кинув у мене перші лучі національної свідомості. (Дома говорив переважно по-українськи). Дядько мав Шевченка, Куліша, Марка Вовчка й інш. Виступав на вечірках зі своїми віршами. Познайомився там з відомим журналістом С. Яблоновським (С. В. Петров), у якого я бував у Харкові і який був одним з перших критиків моїх писань. Серед педагогів був свідомий українець Тихоцький. З надзвичайною увагою до моїх літературних спроб поставився Ол. Песочин, учитель російської мови й історії в хліборобській школі. Познайомився з російською літературою. Любив Некрасова, Нікітіна, Кольцова, Лермонтова, Надсона, А. А. Шеншина. Пушкін здавався чужим. Пізніше читав Байрона, Шеллі, Альфреда де Мюссе. Найсимпа-

[1] За старим стилем.— *Упор.* Тут і далі пояснення упорядника.
[2] Нині — районний центр Сумської обл.

тичніше враження на мене робили Шопенгауер і Гауптман.

З українських поетів знав М. Старицького, Лесю Українку, М. Чернявського... Любив театр. Часто взимі за 12 верстов пішки ішов подивитись на якусь українську п'єсу. Наукою не захоплювався, учився мало, аби скінчити. Перебував великі злидні. Мусив бути письменником. Товаришував зі селянськими хлопцями, прислухався до мови, записував пісні. Скінчивши школу, поступив до Київського політехнічного інституту вільним слухачем, але, не маючи змоги заплатити за «право слухання лекцій», кинув інститут і поступив практикантом в маєток Харитоненка. На миколаївському заводі був одним з організаторів театру і виступав у різних п'єсах. У 1903 р. склав іспит з латини і став студентом Харківського ветеринарного інституту, одночасно поступив на службу в земство статистиком. Служив до 1905 р. Переклав під час революції майже всі революційні російські пісні, які товаришами-революціонерами розкидались разом з прокламаціями. Брав живу участь у студентському громадському житті, виступав на «сходках», був делегатом від інституту, коли приїхала англійська делегація в Петербург (1907 р.)

Був у близьких дружніх відносинах з болгарським поетом Карагеоргієвич-Васильєвим, який багато переклав моїх речей (поет умер 1915 р.).

У 1903 році поїхав на полтавське свято відкриття пам'ятника Котляревському. Познайомився з Ів. Липою, який часто мені писав і переконав стати виключно українським письменником. Глибоке враження на мене справила зустріч з українськими письменниками. У багатьох з них я помічав сльози...

Після деякої перерви («практирировка», служба в маєтку Харитоненка, переїзди з одного місця в друге на статистичні роботи) знову взявся за перо і ввесь рік писав коротенькі оповідання гумористичного характеру (1904 р.). З боку приятелів вони стрівали досить прихильну оцінку. Через деякий час я був запрошений до Алчевських, у яких зібрався тоді ввесь цвіт української інтеліґенції. В Алчевських я познайомився з О. Як. Єфименковою, яка зробила на мене глибоке враження своєю освіченістю, тонким розумінням мистецтва і глибиною душі. Вона попросила у мене зшиток з віршами, переглянула і в листі до мене дала надзвичайно прихильну оцінку. Я став думати над виданням І книжки поезій. Однак всі мої спроби найти видавця або позичити десь на видання 300 карбованців

не дали в Харкові ніяких наслідків. Я зневірився в можливість побачити свої вірші в друку і перестав писати.

У 1906 році, влітку, я виїхав в Ялту (Крим) підлікуватись, побачити море, відпочити. В Ялті я на другий чи на третій день написав в «Русской Ривьере» фейлетон, який мав великий успіх у курортної публіки і зблизив мене з редакцією. Через декілька днів я познайомився з С. Петровим (Скитальцем), С. Єлпатьєвським, Серафимовичем і став з ними часто стріватись. Особливо близько я зійшовся із Скитальцем, якому і прочитав колись декілька поезій. Через декілька днів мене змусили читати в більшому товаристві літераторів. Поезії мої, не дивлячись на те, що були писані по-українськи, мали несподіваний успіх у російських письменників. Всі почали мені говорити, що необхідно видати книжку, що вони самі вжиють усіх заходів, щоб книжка була видана. Я дав телеграму матері, і вона вислала мені два зшитки з моїми поезіями, з яких я склав 1-у мою книжку там ще, в Криму. З листами від Єлпатьєвського до проф. Ів. Лучицького в Києві і Волод. Короленка в Полтаві я виїхав з Ялти в Полтаву. Короленко надзвичайно тепло прийняв мене, дуже хвалив мої поезії і радив мені їхати в Петербург.

У Петербурзі влітку 1907 року вийшла моя перша книжка (Ол. Єфименкова познайомила мене з П. Стебницьким, який позичив мені 300 рублів на видання). У 1909 році видав я другу книжку і антологію «Молодая Украина» в перекладі Ів. Рукавишникова.

Бажаючи віддатись виключно літературній роботі, я робив заходи знайти якусь посаду при видавництві, аби знайти постійну роботу при газеті, але в той час так бідно оплачувався літературний труд, що я примушений був взяти, може, найогиднішу роботу з усіх робіт. У жовтні 1909 року я поступив на київські міські скотобійні, де і прослужив до початку 1919 року.

В атмосфері кривавого пару, хрипіння й агонії конаючих тварин довелось мені «продовжувати» літературну роботу, але це вже була аматорська робота. Робив я спроби найти собі іншу роботу, але з тих чи інших причин мені не удалось.

Більш нічого цікавого не було в моїм літературнім житті. І чи буде — не знаю.

(В місяці вересні 1924 року).

О. Олесь

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ЛІРИКА

Примітки

Художня спадщина Олександра Олеся в повному обсязі не виходила. Немає й докладного бібліографічного опису друкованих книг поета, публікацій у періодиці, посмертних видань, критичної літератури про його творчість. Розпорошений архів письменника, що, безперечно, містить ще не публіковані твори, особливо другого, закордонного періоду (зокрема збірка «Маски», друга частина сатиричної книги «Перезва» — «Похмілля»). У справі архівних досліджень робляться лише перші кроки.

Спроба здійснити підсумкове видання творів Олександра Олеся робилася в 20—30-х роках. Було випущено збірки «Вибір поезії» (1903—1923) з передмовою Михайла Грушевського (Прага, 1924), том «Вибраних поезій», який уклав Павло Филипович, написавши і передмову. Остання перевидавалась тричі (К.; Х., 1925, 1929, 1930). Двічі виходив у Державному видавництві України «Збірничок віршів для дітей молодшого віку» (К., 1925, 1929). Крім того, деякі дитячі вірші й драматичні казки друкувалися окремими книжечками. Всього з 1917 по 1930 р. У Радянському Союзі здійснено близько 25 видань творів Олександра Олеся (з них три — російською мовою) загальним тиражем понад 200 тисяч примірників. З 1931 по 1957 роки твори письменника не видавалися.

Після трагічних десятиліть сталінщини вперше вірші Олеся ввійшли до «Антології української поезії» (1957), а вже в наступному році у видавництві «Радянський письменник» побачило світ найповніше на сьогодні його Вибране з передмовою М. Рильського, упорядковане О. Бабишкіним, Б. Буряком, Ю. Мельничуком. 1964 р. це ж видавництво випустило «Поезії» Олександра Олеся в серії «Бібліотека поета». Книга доповнена віршами останнього періоду життя, дитячими казками, драматичною поемою «Ніч на полонині». Чимало нових матеріалів щодо біографії Олександра Олеся, спогадів про нього містить вступна стаття В. В. Яременка до томика «Творів» з серії «Шкільна бібліотека», виданого ним у 1971 р. Видавництво «Веселка» випустило книжку «З журбою радість обнялась» (1968), підготовлену В. В. Фещаком. Двічі великими тиражами виходили збірочки для дітей «Від льоду до льоду» (1959, 1965).

До двотомного видання Олександра Олеся, найповнішого з усіх дотеперішніх, ввійшли більшість його оригінальних поезій, драматичні твори, поезії в прозі, новели, оповідання, сатира, переклади з друкованих і рукописних джерел. Тексти подаються за прижиттєвими виданнями поетичних збірок та драматичних творів із збереженням авторського розташування і датування. Вірші, що не ввійшли до збірок, твори інших жанрів подаються за прижиттєвими публікаціями або за посмертними друками, а при відсутності першодруків — за автографами. Окремо до кож-

ного з розділів за жанрами після опублікованих текстів із зазначенням «З неопублікованого» вперше подаються невідомі досі твори Олександра Олеся, що збереглись у рукописах. Автографи більшості творів знаходяться у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського АН УРСР (понад 3000 одиниць, фонд XV), у Центральному державному історичному архіві (м. Київ), Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (м. Київ), Державному музеї театрального, музичного і кіномистецтва УРСР (м. Київ), а також у приватних осіб.

За доступ і можливість скористатися рукописними фондами Олександра Олеся складаємо вдячність адміністраціям цих установ. Упорядник висловлює також подяку за допомогу в розшифруванні важких місць автографів Олександра Олеся Адаменко А. Г., Лисиченко І. Д., Федоренку В. С., Веркальцю М. М., Якубовському М. М.; за цінні поради й допомогу в розшуку його творів — Михайленко Т. І., Яременку В. В., Лисенку І. М., а також синові поета Олександру Кандибі та історику Богдану Зілинському, які проживають у Чехословаччині.

Тексти подаються за сучасними правописними нормами із збереженням лексичних і синтаксичних конструкцій мови поета, діалектичних особливостей слобожанської говірки, розмовної мови початку XX століття (любе, баче, люде, згук). Слова типу «сояшний», «зор, «кграти» та ін. подаються за сучасними правописними нормами.

У першому томі вміщено оригінальні поезії, сатира Олександра Олеся. За життя письменника одинадцять поетичних збірок виходили під порядковими номерами, окрім шостої, яка взагалі не побачила світу друком (частина її подається за чорновими автографами). Видана під псевдонімом В. Валентін, збірка сатиричної поезії «Перезва» не позначена як дев'ята. Остання прижиттєва невелика збірочка «Цвіте трояндами» (1939) вийшла також без порядкового номера.

Чимало поезій Олександра Олеся зазнавало скорочень, доопрацювання під час підготовки їх до різних видань. Інколи це породжує проблему вибору основного тексту. Прагнучи не переобтяжувати примітки нашого видання, ми все ж подаємо в них окремі варіанти творів або художньо довершених строф, які з тих чи інших причин не ввійшли до основного друкованого тексту.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

ЛІРИКА

З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ

Книга І

Уперше збірка вийшла в Санкт-Петербурзі в друкарні «Работник» на початку 1907 р. Як писав Олександр Олесь в «Автобіографії», 300 крб. на друкування книжки йому позичив український письменник і громадський діяч П. Я. Стебницький. Із спогадів українського письменника й культурного діяча Олександра Лотоцького довідуємось про обставини, що сприяли виходу першої збірки. Для видавців «відкрила» Олеся відомий український історик Олександра Єфименко, яка одного разу запросила О. Лотоцького та П. Стебницького послухати вірші не відомого ще поета. За спогадами О. Лотоцького, «тим поетом був Олесь, тоді ще зовсім не знаний. Почав він читати і протягом цілого вечора, майже без перерви, прочитав нам увесь перший том своїх поезій «З журбою радість обнялась». З перших рядків відчулося, що се — поет милістю Божою. Трудно переказати те, що ми переживали, слухаючи тих поетичних перлів після довгої посухи на ниві української поезії. Кожний новий вірш давав такі сильні й несподівані переживання, що дійсність здавалася сном, од якого було б боляче прокидатися. Господиня наша променіла від радості, бачивши, що ми поділяємо ті враження, які переживала вона сама. І то була така чиста й глибока радість з приводу того, що об'явився новий, справжній, долею благословенний український поет! Вечір той не пройшов без наслідків і для сього останнього. П. Я. Стебницький видав перший том поезії О. Олеся і те видання подарував авторові. О. Я. Єфименкова перша оцінила нашого талановитого поета, та внаслідок її заходів і громадянство українське читало Олеся раніше, ніж би се могло бути, коли б вона не виявила такого гарячого співчуття молодому талантові». (*О. Лотоцький.* Сторінки минулого.— Варшава, 1933.— Т. 2.— С. 459).

До книжки ввійшли вірші, написані в 1903—1906 рр. Більшість поезій має чорнові й чистові автографи. У фондах зберігся й набірний примірник збірки (ЦНБ, рукописний відділ, ф. XV, № 6, 7, 9 та ін.).

На титульному аркуші зошита (ф. XV, № 6) зазначено, що це «Альбом І «Згуки і акорди» з присвятою: «Пам'яті своєї тітки Наталі». Тут же, на першій сторінці, розкривається композиція цієї книги. Вона мала складатися з 10 поезій в прозі, 10 оповідань (малюнків) і 100 поезій. Більшість ліричних віршів у чорновому рукописному зошиті присвячено майбутній дружині Вірі Антонівні Свадковській та її сестрі Ользі Антонівні, які допомагали Олесеві передрукувати в Криму текст збірки й були натхненницями появи окремих віршів. Біля поезії «Лебединій зграї»

(1904) в рукописі зазначено: «Присвячую всім борцям за волю і долю» (ф. XV, № 7, с. 21).

За життя автора збірка «З журбою радість обнялась» двічі перевидавалась (К., вид-во «Час», 1917; Відень, вид-во «Дніпросоюз», 1919)

Подається за виданням: О. О л е с ь. З журбою радість обнялась.— Кн. І.— Вид. 3.— Відень, вид-во «Дніпросоюз», [1919] .Вірші «Втіха», «Підтримуй дух, розбуркуй думу...», «Всю стуму розпачу, душі моєї...», «Ти на ніч не дивись...», «Того, що любе він, ти рада...», «В долинах десь хатки біліють...», «Райдуга з неба злетіла...» подаються за першим виданням: О. О л е с ь. З журбою радість обнялась.— С.-Петербург, тип. «Работник», 1907.

Порівняно з першим виданням, наступні два зазнали редагування, заміни окремих слів і рядків, опускались окремі строфи. У другому й третьому виданнях у вірші «Пташко! Будь рада теплу і весні!» пропущено третю і шосту строфи:

Любо нам буде, і думи тяжкі
Згинуть десь там, у блакиті.
Вір мені, дівче, і кривди людські
Згинуть в безоднях в ті миті.

Вір мені, сестро,— в натурі одній
Певне є джерело втіхи,
В вічній, нетлінній, повік молодій —
Щастя, і спокій, і ліки.

У першому виданні перший рядок цього вірша починався словами: «Дівче! Будь рада теплу і весні».

Вірш «Люблю її, зову своєю...» у першому виданні починався зі слів: «Пещу її, зову своєю...», а початкові рядки першої і третьої строф вірша «Вийди, о, вийди! Я жду тебе, жду!» з'явилися в третьому виданні замість «Ластівко, вийди! Я жду тебе, жду!».

Назву вірша із першого видання «Погребна пісня» у двох наступних замінено на «Жалібна пісня».

Лише у третьому виданні вірш «Хай його по-звірськи вбито...» надрукований під конкретизованою назвою «Кап[ітану] Шмідту», а в другому виданні замість «З ханською ордою» виправлено на «З царською ордою».

Окремі вірші зазнали змін, скорочень, і не завжди обгрунтовано. Микола Зеров у рецензії на друге видання збірки зазначав, що деякі виправлення слів і рядків зроблені гірше, перші редакції були влучніші-ми. Це, на його думку, стосується і рядка вірша «З журбою радість обнялась...»: «Із дивним ранком ніч злилась» замість більш музикального у першому виданні: «І бляск, і стума в той же час». На думку рецензента, поправки найбільше пошкодили віршеві «Нехай обдурений я сном...», де викинуто другу строфу із перехідним анафоричним словом «нехай», що порушило гармонійність вірша:

Нехай — але в душі моїй
Яка цвіла весна рожева!
Пахтіли, дихали дерева,
Літав пташечих звуків рій.

Чимало відмінностей мали окремі твори в рукописних автографах. Є навіть різні варіанти одних і тих же віршів.

Поезія «Чари ночі» досить розтягнута. Є варіанти цього вірша. Подаємо деякі з них за рукописом (ф. XV, № 427):

Мине весна — тоді ридай:
Усе життя для того,
А поки вільну волю дай
Для серця молодого.

Нехай цвіте, нехай живе
На струнах гра, співає,
Весна його до себе зве,
Весна бенкет справляє.

Хмільне отруєне вино
З тобою чудо зробе,
Навік зостанеться воно
Й життя твоє оздобе.

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її,
Знов молодість не буде».

... Чаруєш? Чари весняні
Шепочуть трави, листя.
Господар! Двері відчини,
Прийми до себе гістя.

26.IV.1904

В іншому рукописному автографі (ф. XV, № 691) є ще дві строфи, що не ввійшли до основного тексту:

Поки горить огонь в грудях
І світом ясним світе,
Кохання чистого в серцях
Самі зірвіть сі квіти.

Бо вітер буйний розмете
І полама розкоші,
Як ще в той час не продасте
Самі ви їх за гроші.

Три строфи з чорнового автографа вірша «Ходім відсіль, де радощів немає...» (ф. XV, № 671) у виданні були опущені:

Ходім туди, де жайворонки в згоді,
До сонця льот спинивши свій,
Співають гімн красі і вроді
З-над хмар в безодні світовій.

Ходім відсіль, з оцих туманів,
Тут лихо, смуток, стогін скрізь.
Тут дзвін невольницьких кайданів
Зливається з струмками сліз.

Ходім відсіль, бо тут не люде — скелі,
Тут людські груди кам'яні.
Біжім же з сірої пустелі
В поля зеленії, в гаї.

18.VIII.1905

БУДЬ МЕЧЕМ МОЇМ!..

Книга II

Уперше збірка вийшла в Санкт-Петербурзі 1909 р. в типографії товариства «Общественной пользы». Царська цензура не дозволила видати книжку під назвою «Будь мечем моїм! .», лише в другому виданні (К., т-во «Кринниця», 1918) вийшла вона під такою назвою. Олександром Олесем зроблено окремі стилістичні правки, вилучено вірш «Троянди», знято назву «Над тріщиною» вірша, що розпочинається «Чого могла ти так боліти...» З рукописних матеріалів можна зробити висновок, що робоча назва двох зошитів, де містились в основному вірші цієї збірки, написані протягом 1907—1908 років, була «Друга хвиля».

Третє видання (Відень, 1919) повторювало попереднє.

Подається за виданням: О. О л е с ь. Будь мечем моїм!..— Вид. 2.— Т. 2.— К., т-во «Кринниця», 1918.

Вірші «Трояндн», «Над колискою» подаються за виданням: О. О л е с ь. Поезії.— Кн. II.— С.-Петербург, 1909.

О слово рідне! Орле скутий...— Уперше надруковано в журн. «Рідний край», 1908.— № 1.— С. 6. Перший рядок цього програмного вірша послужив для назви збірки в чистовому варіанті (ф. XV, № 23, с. 59). Після першої строфи мав рядки, пізніше вилучені автором:

О слово! Кинь шуміть, співати
І тихо скаржитись до всіх...
Кати сміються з мук твоїх,
І без кінця глухі пілати.

Остання строфа закінчувалася словами: «І запали огнем своїм...»

Везли їх, зраненних...— Уперше надруковано з купюрами в газ. «Рада».— 1909.— № 31. З цензурних причин з першої шестирядкової строфи було надруковано лише два неповні рядки. У першому виданні

збірки з цієї строфи у першому рядку випущено «з солдатами», а в шостому рядку — «дурити і душить».

Над колискою.— Початкові два рядки вірша, на нашу думку, більш вдалі в першому виданні порівняно з другим:

Спить мій малесенький, спить мій синок.
Спить він, наслухавшись дивних казок.

Сумно і весело! — У першому виданні вірш мав початок «Жалко і весело...»

ПОЕЗІЇ

Книга III

Уперше збірка надрукована в Києві 1911 р. в друкарні 2-ї Артілі. Виходила ще двічі («Твори. Т. III».— К., т-во «Криниця», 1918; «Твори. III».— Відень, вид-во «Дніпросоюз», 1919).

Як свідчить рукописний зошит, епіграфом до віршів, які мали ввійти до третьої книжки, було взято слова Надсона, що наводяться російською і в перекладі Олександра Олеся українською мовами:

Хай арфа зломлена —
Ридає ще акорд.

З листів Олександра Олеся до дружини відомо, що в третій книзі він хотів помістити написані на той час поезію та прозу. Однак до поезії долучив драматургію. У нашому виданні збережено композицію збірки. До другого тому перенесено лише драматичну поему «Над Дніпром» та драматичний етюд «Трагедія серця».

Подається за виданням: О. О л е с ь. Твори.— Т. III.— Вид. 2.— К., т-во «Криниця», 1918.

Щороку.— Вперше поема з підзаголовком «Шкіц-фантазія» надрукована в журн. «Українська хата».— 1910.— № 4.— С. 219—245. Окремим відбитком виходила в Києві 1911 р. в друкарні 2-ї Артілі.

Перші дев'ять розділів поеми написані в 1904 р., наступні — у 1910 р.

З л і р и к и

Готуючи друге видання збірки, автор вніс зміни: вилучив вірші «Де ті слова, що вмерли на устах...», «Рідна мова в рідній школі!». Ці твори в нашому виданні подаються за виданням: О. О л е с ь. Книжка третя.— К., [1911], друкарня 2-ї Артілі.

Біля віршів «Гори сплять, повиті млою», «Над морем» зазначено місце написання: «Крим».

Вірш «Ніжніша від ночі, миліша від ранку...» в змісті книги отримав назву «Лебідка».

Із збірки «ПОЕЗІЇ»

Книга V

Уперше збірка вийшла в Києві в серпні 1917 р., в друкарні товариства «Криниця». У примітці до цього видання зазначалося: «Книжка була зложена до революції. Частина поезій замінена новими». Насправді ж первісний варіант цієї примітки був значно ширший. Подаємо за підготовленим до друку чистовим рукописним варіантом: «У той час, коли ся книжка була уже зложена, в Росії відбулись події величезної ваги, історичного значення. Упали мури російської темниці, і на поріг вийшла з сонячною усмішкою невольниця Воля. Вона усміхнулась всім народам від Півночі до Півдня, від Сходу до Заходу неоглядної держави. Незабутній день! Великдень Невольників. І не піснями минулого треба було б зустріти довгождану Гостю... Але в сій книжці єсть пісні, які розкажуть Волі, як вони любили її і як журились за нею» (ф. XV, № 1005).

До збірки ввійшли вірші, що датуються з 1909 по червень 1917 р.

Подається за виданням: О. О л е с ь. Поезії.— Кн. V.— Вид. 2.— Відень, [в-во «Дніпросоюз», 1919].

На зелених горах.— Поему надруковано окремою книжкою у Відні 1919 р., у видавництві «Дніпросоюз».

Написана 1915 р. після відвідин Олександром Олесем Гуцульщини. У листі до дружини, якого прохав її зберегти, він ділився враженнями про побачене й пережите: «Сьогодні я пережив буквально сон. У Кривополі був «храм». Ще сонце не оглянуло землю, а вже з зелених гір, які ти зустрінеш лише на Гуцульщині, спускалися гуцули й гуцулки в своїх барвистих убраннях. Наче квітки, що ростуть на горах, ожили і сходять до Черемошу, щоб напитися студеної води. Зачервоніло незабаром все біля церкви, збудованої сотню літ назад, наче розцвів нагло квітник або хто розкидав червоне як мак багаття. В церкві почалася служба Божа, і церква наповнилась живими фарбами, живими квітами. Зо всіх околиць, з найвищих гір зійшлися люде на свято. Заголосили, залебеділи сліпці й каліки, заграли сопілки, зашумів народ і заглушив Черемош. Гуцулки ходять, пишаються своїми дорогоцінними убраннями (а убрання коштує найменше 150—200 крб.). Горді гуцули в орлячих і страусових пір'ях залицяються до дівчат... Я стояв, дивився і не міг надивитися на сей прекрасний народ, що не зазнав панщини, що зберіг вільну душу, мову і старосвітські звичаї, повні краси. Філософія у них епікурейська:

Зміст

Журба і радість Олександра Олеся
Ростислав Радишевський 5
Автобіографія 48

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Лірика

З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ

Книга І

«В дитинстві ще... давно, давно колись...» 52
«З журбою радість обнялась...» 52
Айстри 53
«Ах, скільки струн в душі дзвенить!» 53
«Пекло, здавалось, було в ту годину...» 53
«Сніг в гаю...» 54
«Хтось ударив без жалю по серці моїм...» 55
«Пташко! Будь рада теплу і весні...» 55
Слова утіхи 56
«Її душа — як чайка над водою...» 57
«Коли весна рожева прилетить...» 57
Втіха 57
«Що мені з того, що сонце весняне...» 58
«В болотах жаби рай знайшли...» 58
Іскра 59
Літньої ночі 59
«Підтримуй дух, розбуркуй думу...» 59
«Ти знов прийшла...» 60
«Ой не сійтесь, сніги...» 60
«О ніч чудовна і чудова!» 60
«Дві хмароньки плили кудись...» 61
«Ой не квітни, весно...» 61
Конвалія 62
«Душа моя — пустка холодна й німа...» 62
«Вам казано — любіть братів...» 62
«Підбиті голуби знімались...» 63
«Ти з'являєшся, як ранок...» 63
«Коли хочеш знать, серденько...» 64
Любов 64
Чари ночі 64
«Хай вона грає, танцює, співає...» 66
Хвиля 66
Зимою 70
«У тім садку, де ми колись сиділи...» 70
«Хто нам казати не давав...» 71
Безсмертники 72
«Погасло сонце ласки і тепла...» 72
«На гори високі, на срібло снігів!» 72

Імпровізація 73
З пісень неволі 73
«Для всіх ти мертва і смішна...» 74
«Міцно і солодко, кров'ю упившись...» 74
«Як зграя радісна пташок...» 75
«Ти знову у мене окрилюєш мрії...» 75
«Потік століття зносив гніт...» 76
«Сонце на обрії, ранок встає...» 76
«Вони — обідрані, розбуті...» 77
Жалібна пісня 77
Лебединій зграї 78
«Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних!» 79
«Я більше не плачу...» 79
«Всю стуму розпачу, душі моєї...» 80
«Ти на ніч не дивись...» 80
Кап[ітану] Шмідту 80
«Довго хмарами небо покрите було...» 81
«Нехай обдурений я сном...» 81
«Осінню віє...» 82
«На високій скелі ранньою добою...» 82
«Не дивися в душу: труни там сумні...» 82
«Болить душа моя, болить...» 83
«Нарцис, закоханий в лілею...» 83
«Ти зовсім мене не кохала...» 83
«Понад руїнами шумить журливо гай...» 84
«Поглянь у душу: там, в труні...» 84
«Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути...» 85
«Ні, забуття не дасть мені й сама природа...» 85
В саду восени 85
«Гроза пройшла... зітхнули трави...» 86
«Жита з волошками, і луки, і гаї...» 87
«Чому з тобою ми не хвилі?» 87
«Тануть, в'януть сніги...» 88
«Вона ішла... але здавалося мені...» 88
«Серце моє — клітка...» 89
«Місяць, закоханий в ніч чарівну...» 89
«Люблю її, зову своєю...» 90
«Того, що любе він, ти рада...» 90
«Твої очі — тихий вечір...» 91
«Ти в ліжку ще» 91
«Він жив один в своїй пустелі...» 92
«Раз високо над горами...» 92
«Зрадила та, що любила...» 93
«Полилась по срібній ночі...» 94
«Порвалися струни на арфі...» 94
В КРИМУ
З кримських образів
«На сірій скелі мак цвіте...» 95
«В обіймах хмар мовчали скелі...» 95

«Літній вечір... Гори в млі...» 95
«В сріблястім морі сад втонув...» 96
«Вічне море вічно ллється...» 96
«Я на камені над морем...» 97
«Вийди, о вийди! Я жду тебе, жду!» . . . 97
«Коли на крилах хмари злотні...» 97
«Осріблені місяцем гори блищать...» 98
«Біг я далеко від смутку і горя...» 98
«В долинах десь хатки біліють...» 99
«Затремтіли струни у душі моїй...» 99
«Прийди, прийди... Нудьгую по тобі...» . . . 100
«Райдуга з неба злетіла...» 100
Казка ночі 101
«Ходім відсіль, де радощів немає...» 101
«Глянь, мій милий, скільки вроди...» 102
«Хай щебечуть поцілунки...» 103
«Срібні акорди, що з серця знялись...» . . . 103
«Цілий день ти нудилась в кімнаті своїй...» . 103
На концерті 104
«Стало знов темніше...» 105
Три менти 105
«Ми не кинемо зброї своєї...» . . . 106
«З військом за волю боролися ми...» 107
Над трупами 107
«Ах, минали б бенкети криваві...» 108
В години розпачу 108
«Ха-ха! ха-ха! краса яка!» 109
«В провалля розпачу, де плив я без весла...» 110

БУДЬ МЕЧЕМ МОЇМ!..

Книга II

Моїй матері 111
«Яка краса: відродження країни!» 112
«Небо блакитне, зелена земля...» 113
«І нелюба свого теплом я обливаю...» 113
«О слово рідне! Орле скутий!» 113
Тіні 114
«Ллється море, плеще в берег...» 116
І ви покинули... 116
«Колись здавався ти мені орлом підтятим...» . . 117
«Розквітлу папороть шукаєш ти в лісах...» . . 118
«Світає... ніч поволі тане...» 118
«Не беріть із зеленого лугу верби...» 118
«Не зашумлять столітні верби...» 119
«В країні мертвій і безплодній...» 119
На чужині. *(Пісня)* 120
«В міщанській одіжі і в рідному вінку...» . . . 120
«Ідіть! Ніхто вас не спиня...» 121

Рано-вранці *(В Криму)* 122
«Лився спів колись у мене...» 122
«Єсть дивні лілеї...» 122
«Народ, як мертвий, спить без снів...» 123
«В проваллі темнім, десь на дні...» 123
«Небо з морем обнялося...» 124
«О сарнонько, приходь...» 124
Над морем 125
«Зустрітися, щоб зразу розлучитись...» . . . 126
«Ми плакали на цвинтарі, безсилі...» 126
«Помилку зроблено... не треба каяття!» 126
«Чим втішу вас?..» 127
«Хто сміється в той час, як повинно ридати...» 127
«Коли тебе розлюбе мила...» 128
«Не жди докорів і погріз...» 128
«Душа співа, як все співає...» 128
«Синіла ніч, дивились зорі...» 129
«Я ріс в болоті, мов бур'ян...» 130
«Коли на крилах ночі...» 130
«В пісні муки, в муці щастя...» 131
«Кожний атом, атом серця...» 132
«З серцем, повним смутку-горя...» 132
«Вклонися ж йому ти низенько...» 133
«У долині, поміж горами...» 133
«Дай руку, мій вітре крилатий...» 134
«Усе жило...» 134
«Дурю себе, в думках другу малюю...» 135
Пісня сліпих *(Етюд)* 135
«Поставте келихи і оргії спиніть...» 136
«Єсть квіти такі, що ніколи не квітнуть...» 136
Тайни ночі 137
«Вийди! Ще срібнії шати...» 138
«Ой була на світі та удівонька...» 138
«Долини сплять, а я на горах...» 140
«Продавай чужинцю хату...» 140
«Ти не дивуйсь, що в'януть квіти...» 140
«Вмирає день в вечірній час...» 141
«Невже твої уста-коралі...» 141
Восени 142
«Чого могла ти так боліти...» 143
«Квітка осіння давно одцвіла...» 143
«Даремно все...» 143
«Щоденно ворони летять...» 144
«Ти сміешся!.. Годі, брате...» 145
«Везли їх, зранених в борні з солдатами...» 146
«Як вінки плела ти з квітів...» 146
«Я не зазнав тих ніжних ласк і слів...» 147
«Не забуду я... о ні!» 147
«О, ще не всі умерли жалі...» 148

«В яких боях ти пам'ять розгубив...» 148
«Я сонця жду, і сонце зійде...» 149
З листа 149
«Нехай, як грім, гудуть гармати...» 150
Троянди 151
«Доки ви будете ждать, кам'яні...» 151
Над колискою *(Пісня матері)* 151
«Прокляття, розпач і ганьба!» 152
«Нащо, нащо тобі питати...» 153
«Душа моя не зна вже більше гріз...» 154
«Хто ви? Хто ви? З нагаями...» 154
«Серед скель, гаїв, каміння...» 155
«Гори дикі і суворі...» 155
«Минуло два роки,— і нудно їм стало...» 156
«Вечір... Навколо зима і зима...» 156
«Сумно і весело! Сльози і сміх!» 157
«Хай наші вчинки божевільні...» 157
«Стою, дивлюсь на вас з докором...» 158
«Скоро сонце засміється...» 158
«Ти в ту ніч другим зоріла...» 158
«Ой і пишно ж розцвіли ви...» 159
«Море і море! Блакить і блакить...» 159
«О моя Русалко з срібними речами...» 160
«Одну я любив за веселість...» 160
«Нестися б плачу, летіти б крику...» 161
«Знемігся я... Як камінь, час байдужий...» 161
«Мели сніги тоді надворі...» 161
«В квітках була душа моя...» 162
«Пройшло багато чорних літ...» 162
«Без щастя ми зустрілись...» 163
«Не цвітуть квітки зимою...» 163
«О правда! Мій народ смішний безкрає...» 164
«На цвинтар сумно не ідіть...» 165
«Душа моя — країна Жалю...» 165
«Як прекрасна царівна у казці старій...» 166
«Хіба не бачите, що небо голубіє...» 166

ПОЕЗІЇ

Книга III

ЩОРОКУ...

I. «Снігу, ой снігу якого!..» 167
II. «Спала природа під ковдрою білою...» 168
III. «Раз усе птаство...» 168
IV. «Слухала сльози і скарги Весна...» 172
V. «Саме тоді на далекому сході...» 172
VI. «Що се за парубок-сокіл на небі?» 173
VII. «І затремтіли холодні сніги...» 173
VIII. «В небі жайворонки в'ються...» 174

IX. «Квітами, травами...» 174
«Вітер віє, віє, мліє...» 176
X. «Вітер любе...» 177
XI. «А Весна іде, як фея...» 177
XII. «Надіє, надіє! Облудна мара...» 178
XIII. «Та поки ще Вітер не в'яне в журбі...» 178
XIV. «А Весна... Весна й не чула...» 179
XV. «Підкрадались, гнулись, сплались...» 179
XVI. «Стогнав він: «О Весно!..» 180
XVII. «Віри йнять словам жіночим...» 180
XVIII. «Співать про любов, поцілунки, обійми...» 181
XIX. «Раз вночі прокинувсь Вітер...» 181
XX. «І довго ще Вітер конав і горів...» 182
XXI. «Зелено, любо усюди!» 182
XXII. «Весілля скінчилось...» 184
XXIII. «Коли б я тобою...» 184
XXIV. «Що холод, як сонце...» 185
XXV. «Тихо у полі...» 185
XXVI. «Хто долі кориться, хто далі не йде...» 185
XXVII. «Але я забуду і жаль, і ганьбу...» 186
XXVIII. «Тигр, що людям давсь піймати...» 186
XXIX. «Вітер хворий віє стиха» 186
XXX. «Хто із нас не ніс на гори...» 187
XXXI. «Біг і я колись в простори...» 187
XXXII. «Журиться Вітер, по берегу ходе...» 187
XXXIII. «Вітер погрожує, Вітер шепоче...» 187
XXXIV. «Ого-ого!» — шаліє Вітер...» 188
XXXV. «Щоб нам затуманить наближення смерті...» . . . 188
XXXVI. «Ранок... зеленеє свято кінчається...» 189
XXXVII. «В'ються тумани, пливуть над землею...» 190
XXXVIII. «Сум. Безнадійність. Руїни» 190
XXXIX. «Осінь — вмирання...» 191
XL. «Я вам розказав би, як мучився я...» 191
XLI. «Вітер носиться, літає...» 192
XLII. «Знайти на вічні рани ліки...» 192
XLIII. «Квітки любові розцвітають...» 192
XLIV. «Втратити віру — що керму зламати...» 193
XLV. «Плаче Вітер, туже, бідний...» 193
XLVI. «І думає Вітер: «Я хочу знайти...» 194
XLVII. «В полі хуга. День — не день...» 194
XLVIII. «А увечері він лине...» 195

З лірики

«Де ті слова, що вмерли на устах...» 196
В степу 196
«Стань, дівчино, стань!» 197
З Ясамані 197
«Гори сплять, повиті млою» 198
Нічого не скажеш... 198

Твої очі 199
«Той, кого розлюбить мила...» 199
«Іду, отруєний, прибитий...» 200
«Вийди, змучена людьми...» 200
«От і пройшло життя...» 201
«Косять коси...» 202
«Столітні велетні-дуби...» 203
«Так. Я спав... Зима біліла...» 203
«Соловйова пісня ллється...» 203
«Мусить буть!» 204
«Огонь, що мовчки в попелі дрімав...» 204
«Хто зберіг любов до краю...» 205
«Пожовклий лист в вікно моє влетів...» 206
«Раз в майову нічку...» 206
Над морем 208
«Постій — не йди! Нащо питати...» 208
«Ніжніша від ночі, миліша від ранку...» 208
«Се не життя! — Якесь горіння і згорання...» 209
«Пливуть літа, коли б літа,— віки минають...» 209
«Порвати б сітку мук дрібних...» 210
«Садок. Пани. Московська мова...» 210
«Рідна мова в рідній школі!» 211
«Про схід сонця, про схід сонця я вже одспівав...» 212
«Скрізь туга, скрізь туга, загальна, єдина...» 212

Із збірки «ПОЕЗІЇ»

Книга V

НА ЗЕЛЕНИХ ГОРАХ *(Уривки)*

«В моїй душі гримлять перуни...» 213

І частина

I. «Країно див! Далека мріє...» 213
II. «На храм збираються гуцули...» 214
III. «Мовчить гуцул, мов уст не має...» 215
IV. «Хоч злидні взяв гуцул до хати...» 215
V. «Полонинський день світає...» 216
VI. «З гуком пісні голосної...» 217

II частина

VII. «Ой, ще гори у темряві спали...» 219
VIII. «Лежав ведмідь і спав в улозі...» 220
IX. «Стогне Черемош, лютує...» 221
X... XI... XII. «Стоїть Чугайстер в пеклі мук...» 221
XIII... XIV... XV. «Заплачте, смереки, і рученьки-віти...» . . . 222
XVI... XVII. «Нема того, за ким сумують доли...» 223
XVIII. «Квітки синьоокі в потоках цвітуть...» 223
XIX... XX. «А у долах «рідний брат»...» 223
XXI. «Покинь їх, покинь їх!» 224